

Welke strategieën kunnen krimpgemeenten
aanwenden om de eigen
aantrekkelijkheid
te behouden?

van het analyseren van
bestaande krimpstrategieën tot het
ontwikkelen van een nieuw strategisch krimpmodel

Marcel Buis

Welke strategieën kunnen krimpgemeenten aanwenden om de eigen aantrekkelijkheid te behouden?

Van het analyseren van bestaande krimpstrategieën tot
het ontwikkelen van een nieuw strategisch krimpmodel

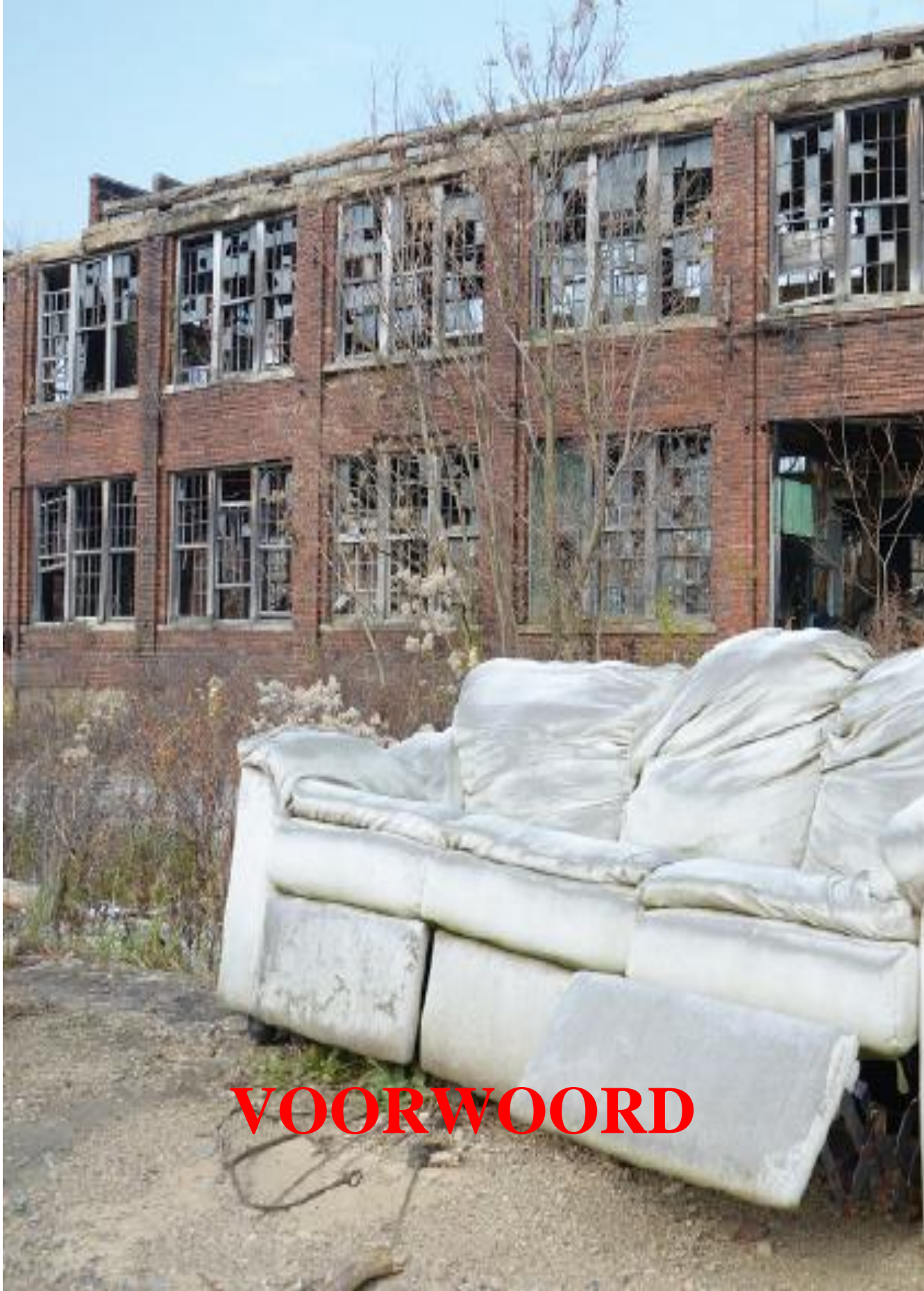
Eindscriptie Master City Developer

Erasmus Universiteit
Technische Universiteit Delft
Ontwikkelingsbedrijf Rotterdam

Ir. Ing. Marcel Buis

MCD 9
Studentnummer 364989
Augustus 2013

Begeleider: Dr. E.W.T.M. (Erwin) Heurkens MSc.

VOORWOORD

De MCD, Master City Developer was een studie welke ik al lang wilde doen. Na jarenlang in de praktijk gewerkt te hebben werd het tijd om een goede solide theoretische basis van het mooie vakgebied gebiedsontwikkeling te hebben. Iets waar je tijdens de 'waan van de dag' op het werk niet aan toe komt. De MCD heeft mij daar ten zeerste mee geholpen. De combinatie van de verschillende lesstof, de wijze van interactief te kunnen mee discussiëren tijdens een lezing, maar vooral de combinatie van de verschillende soorten mensen met andere achtergrond hebben mij heel veel geleerd.

In feite mag je tijdens een studie als deze 'een kijkje in de keuken nemen' bij andere organisaties. En dit heeft mij zeer veel inzichten gegeven, maar ook dikwijls verbaasd hoe in andersoortige organisaties de structuren en processen werken. Daarvoor wil ik met name mijn medestudenten bedanken voor de openheid en zelfkritieken die zij durfden te geven. Juist dit soort elementen zorgen ervoor dat je na de studie véél beter kan functioneren als procesmanager of gebiedsontwikkelaar. Door 'alle kanten van de medaille' te kennen is het mogelijk om een beter gewogen en objectievere weging kan doen bij belangrijke beslissingen.

Op theoretische basis werd veel materiaal aangeboden. Soms heel veel. In het begin was het wel even schrikken om 'verplicht' 200 bladzijden per week te lezen. Bepaalde theorieën welke in het begin nog erg vaag leken, werden geleidelijk aan steeds duidelijker en meer toepasbaar. Tot het moment dat je zelfs kritiek of verbeterpunten kan bedenken, hetgeen al aangeeft hoe je als persoon kan groeien.

De tentamens vielen mij zwaar. Zeker als praktisch ingesteld persoon. Het was een hele klus om weer 'leren' te leren. Daarnaast waren de groepsopdrachten, waarbij je soms het idee had dat je aan een 'dood paard aan het trekken was'. Maar het project 'moest door' en was zeker een leerzame fase.

En dan uiteindelijk de afstudeerscriptie. Ik had me daar stiekem een beetje op verheugd. Eindelijk iets wat je zelf belangrijk of interessant vindt en je helemaal op mag storten. De laatste keer dat ik dat mocht doen was bij mijn afstudeerproject aan de Technische Universiteit in Delft.

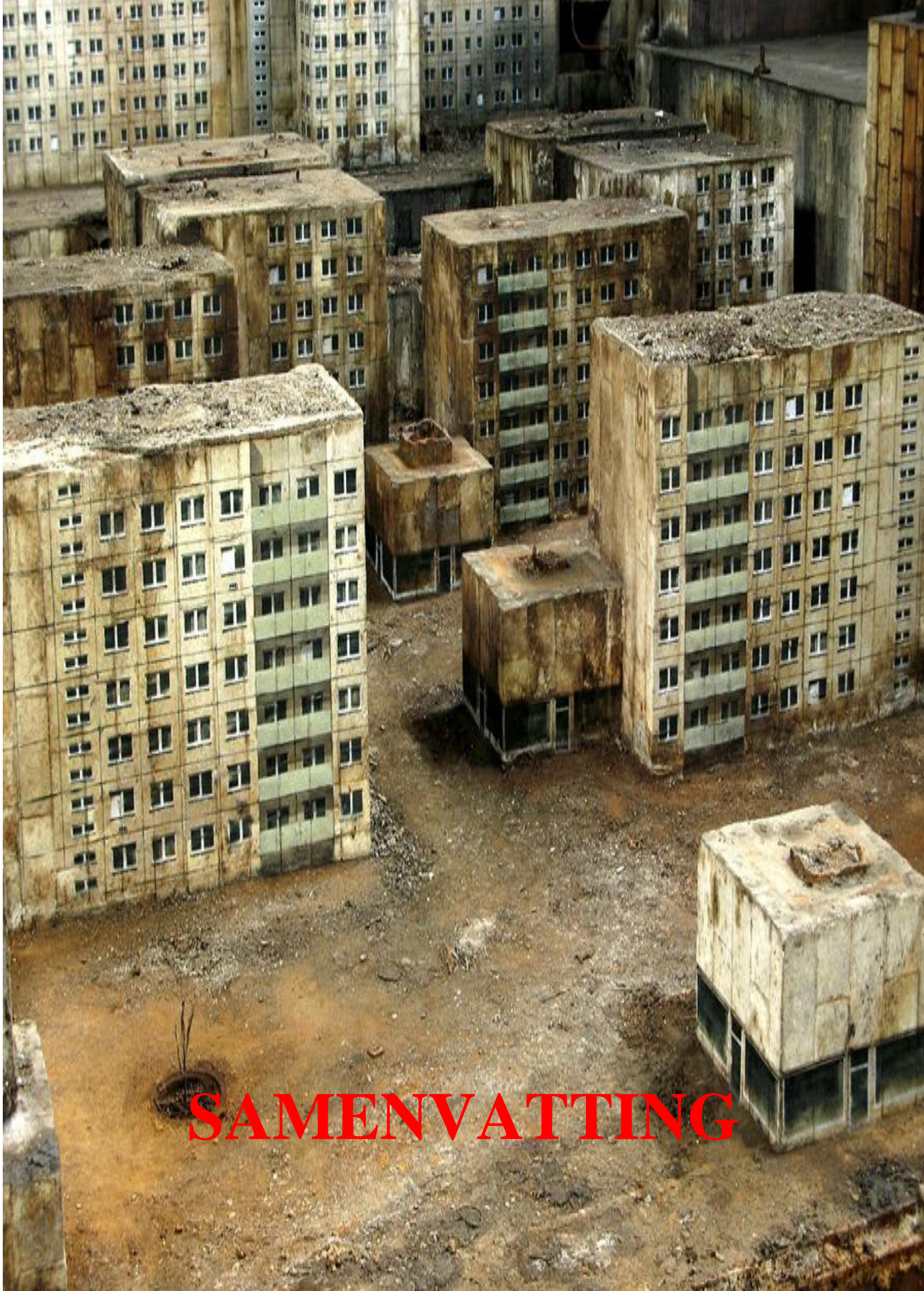
En dan komt het schrijven van de scriptie. Het was voor mij de eerste keer om een afstudeerscriptie te schrijven, dus ik moest hiervoor veel uitzoeken en nadenken. Met name zaken als probleemstelling, vraagstelling etc. gaven mij hoofdbrekens. Maar dankzij mijn begeleider Dr. Erwin Heurkens, die mij door hele heldere tips en gedachtegang de logica van de structuur kon uitleggen kon ik deze scriptie heel gestructureerd aanpakken.

Ik heb tijdens deze (scriptie)fase heel veel geleerd, en op een andere manier leren denken en leren formuleren. Dit zal mij in mijn verdere loopbaan goed van pas komen. Hiervoor wil ik speciaal mijn begeleider Dr. Erwin Heurkens bedanken.

En als laatste wil ik deze scriptie opdragen aan mijn vader die ik tijdens de studie helaas verloren ben. Ik weet dat je trots zult zijn dat ik deze mooie opleiding heb kunnen afronden.

Marcel Buis

Haarlem, 1 Augustus 2013

SAMENVATTING

Krimp zal samen met een aantal andere mondiale processen de komende decennia de wereld ingrijpend veranderen. Krimp, en met name de demografische krimp is al een aantal jaren geleden in een aantal Ontwikkelde Landen ingezet waarbij met name Amerika en Duitsland daar de nodige gevolgen van hebben ondervonden en deze hebben getracht op te lossen. Maar het probleem dat zij ervoeren was dat de strategieën welke in het verleden wel hadden gewerkt nu niet meer werkten. De reden hiervoor was dat anders dan in het verleden, waar door oorlogen, epidemieën en daarna de de-industrialisatie krimp vaak op lokaal of landelijk niveau plaatsvond en van tijdelijke aard was, de huidige krimp van een structurele aard is en in veel grotere omvang plaatsvindt.

De signalen voor deze krimp werden in de jaren '60 al door sociaal geografen opgemerkt, en in dit tijdsvak is in feite de oorsprong van de huidige en toekomstige krimp ontstaan. De combinatie van drie processen of kernoorzaken hebben daar een grote rol in gespeeld, namelijk sociaal-culturele ontwikkelingen, economische ontwikkelingen en globaliseringsprocessen.

Krimp kan zich in veel verschillende vormen manifesteren. Zo zijn er de economische, de sociaal-culturele, de fysieke en de demografische krimp. Het blijkt dat wanneer er een enkelvoudige krimp optreedt, dit meestal geen ernstige gevolgen teweeg zal brengen. Het risico zit met name in de kans dat er een '*krimpspiraal*' ontstaat, omdat krimp een cyclisch karakter kent. In dat geval zal er een soort kettingreactie ontstaan waarbij de verschillende oorzaken en gevolgen blijven accumuleren, waardoor de mogelijkheid kan ontstaan dat er meerdere vormen van krimp op treden.

De meeste Ontwikkelde, maar ook de Ontwikkelende Landen, zullen echter de krimp in diverse vormen ondervinden. Daarbij is gebleken dat met name landelijke gebieden, vroeg-naoorlogse buurten en buurten uit de jaren '80 gevoelig zijn voor verschillende krimpvormen. Vaak zal er demografische krimp optreden, welke gepaard kan gaan met de andere vormen van krimp, waarbij de mate en het tempo waarin de krimp zich manifesteert geheel afhankelijk is van de context en de politieke en economische situatie.

Het blijkt dat in Nederland door het gematigde krimptempo, de kleinschaligheid en de hoge bevolkingsdichtheid de mogelijke negatieve effecten van krimp zullen meevallen. Maar in de meeste andere Ontwikkelde Landen zijn gebieden veel kwetsbaarder door de lagere bevolkingsdichtheden. De verschillende gevolgen hebben met name impact op de lagere schaalniveaus van het gebied. De leefbaarheid komt daar onder druk te staan en het imago kan hierdoor in potentie verslechteren. Kortom de aantrekkelijkheid komt in gevaar.

Daarom is dit onderzoek gericht op strategieën welke tot doel hebben om bij een krimpsituatie de aantrekkelijkheid van gemeenten op niveau te houden. Met name het behoud van de aantrekkelijkheid op lagere schaalniveaus zoals de wijk of de buurt.

Hierbij is gebleken dat er nog weinig onderzoek in deze specifieke richting is gedaan terwijl de gevolgen dramatisch kunnen zijn. Vanwege de gevolgen voor de maatschappij en het gebrek aan kennis maakt dit explorerende onderzoek naar strategieën ten behoeve van het behouden van de aantrekkelijkheid zeer relevant. Vanwege de

internationale benadering van dit onderzoek is met name gebruik gemaakt van bestaande literatuur, onderzoeksrapporten en internationale casestudies.

Het gebrek aan kennis en het gebrek aan effectief toepasbare strategieën blijkt het gevolg te zijn van een groeiparadigma welke geleidelijk aan het veranderen is, maar nog steeds aanwezig is. Maar over de gehele breedte van de krimp blijkt zodoende een mentaliteitsverandering te hebben plaatsgevonden, 'van krimp als bedreiging naar krimp als kans'. Het traditionele groei-denken heeft plaatsgemaakt voor het zoeken naar mogelijkheden om de ruimtelijke kwaliteit op te waarderen, door uit te gaan van minder inwoners en ruimtelijke verdunning. Deze omslag heeft ook betrekking op het aantal onderzoeken. Er zijn momenteel al een aantal internationale organisaties welke onderzoek doen naar de vele aspecten van krimp, waaronder strategievorming. En dit aantal is groeiende.

Uit de uitvoerige literatuurstudie heeft een selectie plaatsgevonden waaruit de strategieën die het meest zijn toegepast, zijn onderzocht en beoordeeld op een aantal cruciale criteria. Deze criteria hebben betrekking op het behoud van de aantrekkelijkheid, welke in feite bestaat uit de onderwerpen leefbaarheid en imago. Om deze te behouden dienen strategieën duurzaam en zelfvoorzienend te zijn.

De basis voor deze criteria zijn ontstaan door onderzoek naar theorieën omtrent strategievorming, maar ook theorieën over aantrekkelijkheid, leefbaarheid en imago.

Uit de analyse blijkt dat de vele strategieën die zijn toegepast in krimpgebieden vaak afhankelijk zijn geweest van subsidies. Bijvoorbeeld zoals de Stadtumbau Ost in Oost-Duitsland [Oswalt 2006b; Jessen 2012]. Door deze overzichtelijke (lees: beperkte) schaal, waren vele van deze strategieën middels subsidie haalbaar, maar aangezien de krimp zich op zeer grote schaal zal gaan manifesteren moeten er 'zelfvoorzienende' strategieën ontwikkeld en toegepast worden waarbij minder externe middelen aangesproken zullen worden. Daarnaast zal ook veel meer duurzaam geherstructureerd moeten worden [Domhardt & Troeger-Weiß 2006], waarbij het duidelijk mag zijn dat er veel minder vastgoed gesaneerd zal mogen worden en veel meer behouden zal moeten blijven en herbestemd zal moeten worden. Uiteindelijk komen we hiermee terug op de wijze woorden van Jane Jacobs [1961] dat we veel meer respect voor de stedelijke context moeten hebben en dat oude structuren en patronen gepreserveerd dienen te blijven. Dit geeft een gebied een karakter en dus een eigen imago.

Daarnaast blijkt dat van alle strategieën die zijn toegepast in krimpgebieden deze te rangschikken zijn in twee typen. Strategieën met een enkelvoudige focus en strategieën met een meervoudige focus. Na het analyseren van de diverse strategieën welke zijn toegepast of welke conceptueel zijn gevormd, blijkt dat er weinig strategieën zijn die voldoen aan alle criteria die in dit onderzoek gesteld zijn als noodzakelijke randvoorwaarden. Uiteindelijk bleken twee strategieën, welke een meervoudige focus hebben, wel te voldoen aan alle criteria. Maar ook bleken deze twee niet direct inzetbaar doordat een strategie een bepaalde 'gelaagdheid' mist en de andere een structuur in de vorm van een procesbeschrijving of prioritering mist.

Als hoofdconclusie in dit onderzoek kan gesteld worden dat er gezocht dient te worden naar een effectieve combinatie van meerdere duurzame en zelfvoorzienende strategieën om de aantrekkelijkheid in een gebied te kunnen behouden. Hierbij bestaat de kans dat er conflicterende effecten kunnen optreden hetgeen pleit voor een gecombineerd model waarin al deze positieve elementen zijn verwerkt in één systeem bestaande uit een aantal processtappen.

Als antwoord op deze patstelling is een gecombineerd model ontstaan welke het SyS-Model heet en welke is opgebouwd vanuit een theoretische basis als structuur, waarbij kritieken, adviezen, aanbevelingen etc. uit de praktijk verwerkt zijn in diverse processtappen.

Dit model heeft met name tot doel om beleidsmakers een soort 'kompas' te geven bij de keuze, maar vooral bij de toepassing van strategieën binnen het gebiedsontwikkelingsproces. Hierbij worden cruciale aspecten aanbevolen welke uiteindelijk een bepaald effect hebben op de aantrekkelijkheid van een gebied. Deze aspecten, zoals duurzaamheid, sociale cohesie, governance etc. hebben zowel invloed op de effectiviteit als de duurzaamheid van de strategie, en daarmee effect op de kansrijkheid van het succesvol behalen van de doelstelling(en).

Het SyS-Model is een eerste aanzet van een gecombineerd model welke duurzaam en zelfvoorzienend zou moeten zijn teneinde het behoud van de aantrekkelijkheid te kunnen garanderen. Daarbij dient dit model nog verder onderzocht te worden en indien mogelijk mee geëxperimenteerd te worden, waardoor dit model zou kunnen uitgroeien als een antwoord op de gevolgen van krimp.

INHOUDSOPGAVE

	Voorwoord	4
	Samenvatting	6
1	Inleiding	12
	1.1 Aanleiding	13
	1.2 Probleemstelling	14
	1.3 Doelstelling	17
	1.4 Relevantie van het onderzoek	17
	1.5 Vraagstelling	18
	1.6 Onderzoeksmethode	19
	1.7 Leeswijzer	23
2	Krimp: context, aantrekkelijkheid, strategie	24
	2.1 Wat is krimp?	25
	2.2 De context van krimp	29
	2.2.1 Welke oorzaken heeft krimp?	32
	2.2.2 Welke mogelijke gevolgen heeft krimp ?	40
	2.2.3 Conclusies	51
	2.3 Aantrekkelijkheid; leefbaarheid en imago	52
	2.4 Het Proces en de aanpak bij de Krimpsituatie	55
	2.5 Strategieën, Instrumenten en Middelen	62
	2.5.1 Wat is ‘strategie’?	62
	2.5.2 Instrumenten en Middelen	70
	2.6 Toegepaste Strategieën in Krimpgebieden	75
	2.6.1 Demolition Strategy	76
	2.6.2 Herdifferentiatie door Herstructurering	77
	2.6.3 Stedelijke Regeneratie/Revitalisatie	79
	2.6.4 The Landscape Urbanist Approach: vergroening	80
	2.6.5 Resizing	83
	2.6.6 Strategisch Reduceren van Infrastructuur	84
	2.6.7 Het Ontwikkelen van Lokale en Regionale Economieën	85
	2.6.8 Events als Strategie	91
	2.6.9 Conclusies	92
3	Duurzame en Zelfvoorzienende Krimpstrategieën in het Buitenland	94
	3.1 Selectiecriteria Strategieën	95
	3.2 Smart Decline/Smart Shrinking als Strategie voor de Krimppogave: Amerika	96
	3.3 Special Social Welfare Zones: Regelluwe tot Regelloze Gebieden: Duitsland	103
	3.4 The Compact Fiber City: Japan	110
	3.5 Cittaslow	117
	3.6 Conclusies	120
4	Symbiotisch Krimp Model/Symbiotic Shrinking Model	124
	4.1 Structuur en Bouwelementen	125
	4.2 Structuur van het Symbiotic Shrinking Model	130
5	Conclusies en Aanbevelingen	136
	5.1 Conclusies	137
	5.2 Aanbevelingen	142
6	Reflectie	146
	Literatuur	149
	Bijlagen	160
	Bijlage 1 Internationale organisaties welke zich bezighouden met krimp	161
	Bijlage 2 Krimpstatistieken	165
	Bijlage 3 Meetbaarheid van de Leefbaarheid	170
	Bijlage 4 Cittaslow Goals (doelstellingen)	171

1 INLEIDING

1.1 Aanleiding

De wereld staat de komende decennia voor een aantal zeer ingrijpende veranderingen welke de huidige Bankencrisis en de Europese Landencrisis zullen overschaduwen. De belangrijkste zijn; de klimaatverandering, verlies van biodiversiteit, grondstoffen-schaarste, globalisatieprocessen [Amin and Thrift 1994] en tenslotte de krimpopgave.

Dit onderzoek gaat specifiek in op strategieën om de krimpopgave in gemeenten zo optimaal mogelijk te begeleiden. Deze opgave, welke een aantal decennia zal duren, zal één van de grootste uitdagingen zijn in de Ontwikkelde Landen¹; Amerika, Japan, Europa, Brazilië, Australië en zelfs delen van Zuidelijk Afrika zullen te maken krijgen met deze krimp. Als gevolg hiervan zullen steden en gebieden genoodzaakt zijn om zich economisch te herstructureren [Bontje 2004a], waarbij het mogelijk is dat zelfs hele regio's zich zullen moeten heroriënteren.

Het proces dat deze gebieden zullen doormaken is vrijwel overal hetzelfde. Vaak komt eerst naar voren dat er een bepaalde 'achteruitgang' aan het ontstaan. Dikwijls is de eerst reactie is het negeren of tegengaan van de toestand, omdat men de krimp vaak ziet als een (tijdelijk) fenomeen. Maar na een langere periode van achteruitgang legt men zich toch vaak neer bij de situatie, waarna de bewustwordingsfase (ook wel rouwfase genoemd) komt, en men de krimp gaat begeleiden. De belangrijkste verandering in dit proces is de paradigmaverandering;

"Urban policy makers are challenged by this new and very complex development - the paradigm of growth has to be replaced also in practice-related thinking and in developing new strategic goals for urban futures, treating shrinkage not only as a menace but also as a chance for reshaping urban spaces."
[Hannemann 2000]

Maar wanneer er van strategie veranderd moet worden is het voor beleidsmakers moeilijk om een effectieve, op het gebied aansluitende en kansrijke strategie te selecteren. Vaak wordt op basis van persoonlijke inspiratie of motivatie zonder duidelijk doel of visie een strategie ingezet, met soms catastrofale gevolgen als "kannibalisme"² [Oswalt 2006b]. De meest negatieve gevolgen ontstaan vaak door gebrek aan kennis en tijd om kennis op te doen. Deze tijd- en geldverspilling kan beperkt worden door gemeenten een palet aan mogelijke strategieën aan te reiken waaruit zij naar gelang de situatie kunnen bepalen welke het meest kansrijk zal kunnen zijn. Hierdoor kunnen onnodige kosten en verkeerde inzet van middelen en instrumenten deels voorkomen worden. In deze paper worden een aantal van deze strategieën voorgedragen.

Legio onderzoeken zijn beperkt gebleven tot het land waar men actief is. Dit is echter een gemiste kans omdat er in veel landen dikwijls te weinig 'lokale' praktijkervaring is op te doen met krimpstrategieën. Dit geldt ook voor Nederland. Daarnaast vraagt de opgave om innovatieve en creatieve oplossingen waar, vanwege andere wetgeving, ander beleid of pure noodzaak (bij extreme krimp), in het buitenland soms al mee is

¹ Een Ontwikkelde Land is een land dat een hoge graad van industrialisatie heeft bereikt en dat van de hogere levensstandaarden die volgen uit rijkdom en technologie gebruik kan maken. De meeste ontwikkelde landen zijn ook democratieën. Ook wordt vaak de term Westerse landen gebruikt, hoewel deze term niet volledig accuraat is. [bron: www.wikipedia.org]

² De term 'Kannibalisme' komt van oorsprong uit Duitsland waar het "Cannibalismus" wordt genoemd.

geëxperimenteerd. Hier zijn gebieden waar soms al dertig of zelfs vijftig jaar krimp al gaande is, ook zijn er gebieden waar meer dan de helft van de bevolking is verdwenen. Daarom wordt in deze paper onderzoek gedaan naar buitenlandse strategieën (voornamelijk Duitsland³, Amerika en Japan) en de hieraan gekoppelde casussen, om lessen uit te halen voor de Nederlandse situatie.

1.2 Probleemstelling

De komende decennia zal in meeste Ontwikkelde Landen krimp optreden. Deze krimp zal vaak van meervoudige⁴ aard zijn en diverse gevolgen hebben op allerlei (beleids) terreinen. De consequenties en de opgave in krimpgebieden zullen daardoor vermoedelijk groter zijn dan in groeigebieden:

“If one looks at the potentially conflicting points [...] it becomes clear that most of these points apply not only to shrinking but also to other cities. The difference is that they are more pronounced in shrinking cities than in growing or reurbanising cities.” [Haase & Rink 2012b]

Er zal daarom een meervoud aan middelen, instrumenten, actoren en strategieën benodigd zijn om deze gevolgen in goede banen te leiden. Dit betekent dat een geheel andere “mindset” met gevoel voor urgentie nodig is. Ook zal er nieuwe (flexibele) wetgeving, andere toepassing van middelen en ten slotte andere strategieën nodig zijn om deze opgave beter te kunnen begeleiden.

In het recente verleden heerste een groeiparadigma waardoor krimp als een ‘stigma’ werd gezien [Beauregard 2003] en was het onderwerp zelfs in Duitsland taboe [Wiechmann 2008] waardoor er weinig discussie gevoerd werd over het krimpfenomeen [Pallagst & Wiechmann 2005]. De laatste jaren is dit taboe verdwenen [Wiechmann 2008] en is de bewustwording en belangstelling voor het krimp-vraagstuk bij bestuurders, politici en wetenschappers toegenomen [SER 2011], waarbij het besef is ontstaan dat dit fenomeen ernstige gevolgen kan hebben⁵.

Toch zijn er wetenschappers als Derksen [2010], Modder [2009] en Hooimeijer [2006] die promoten dat we in Nederland niets hoeven te doen omdat de krimp in Nederland maar marginaal is. Andere onderzoekers [o.a. Verkade 2009] verwachten wél dat de demografische krimp in Nederland voor problemen kan gaan zorgen, maar dat de markt (werking) dat, zonder interventie van de regering, zelf zal oplossen. Deze interpretaties laten zien dat de ‘mindset’ nogal verschillend is, maar ondanks deze verschillen is er een sterke behoefte voor een nieuw paradigma in planning [Ganser & Piro 2012]; die van de krimpgedachte.

3 Duitsland wordt gezien als een “voorloper” [Kabisch 2006] aangezien daar al zeer lange tijd krimp gaande is, waarbij de krimp (in Oost-Duitsland) in haar meest dramatische vorm te ervaren is. Daarnaast zijn veel strategieën en experimenten zijn toegepast welke te toetsen zijn.

4 Een meervoudige krimp is een combinatie van verschillende soorten krimp, zoals sociaal-culturele, demografische en economische krimp, maar ook huishoudenskrimp en krimp van werkgelegenheid.

5 Begin 2006 ontstond de discussie rond demografische krimp en de gevolgen ervan voor de ruimtelijke ordening en de ruimtelijke omgeving waarbij Derks et al. [2006a] dit thema op de bestuurlijke en politieke agenda hebben gezet. Adviesorganen kregen daardoor steeds meer aandacht voor de bevolkingsdaling. In die tijd zag het Ruimtelijk Planbureau, het huidige Planbureau voor de Leefomgeving, geen bedreigingen of kansen voor de ruimtelijke ordening. De demografische krimpontwikkelingen werden erkend, maar gevolgen voor de ruimte op de korte en lange termijn werden niet voorzien.

In de meeste Nederlandse en buitenlandse krimpliteratuur stellen onderzoekers dat gemeenten en nationale overheden hun ruimtelijk beleid dienen aan te passen [Verwest 2011] waarbij zij beargumenteren dat demografische krimp een nieuwe situatie is welke niet omgekeerd kan worden [Häussermann en Siebel 1987], en tegelijkertijd een nieuwe vorm van stedelijkheid is [Glock 2006], waardoor er ander beleid nodig is. Couch et al. [2005] stellen zelfs dat gezien de minimale groei die nog te verwachten is in Europa, in de nabije toekomst krimpende steden als Liverpool en Leipzig niet moeten anticiperen dat zij weer dezelfde status zullen krijgen.

Häussermann & Siebel [1987], Glock & Häussermann [2004], Glock [2006], en Wiechmann [2008] stellen dat wanneer krimpgebieden blijven vasthouden aan hun traditionele beleid (in feite groeibeleid), deze houding er voor zorgt dat de problemen alleen maar verergeren. Wiechmann [2008] stelt daarbij dat *"business as usual"* (een groei-georiënteerd beleid) zeer waarschijnlijk leidt tot contraproductieve strategieën en de competitie tussen naburige gemeenten versterkt [Glock & Häussermann 2004; Derks et al. 2006a en b; Van Dam et al. 2006; Verwest et al. 2008b; Buys and Van Iersel 2008; Van Wissen 2009], waarbij er mogelijk *kannibalisme* kan optreden. Van Dam et al. [2006] en Verwest et al. [2008b] waarschuwen dat deze effecten de negatieve gevolgen van krimp (leegstand, segregatie en een concentratie van groepen laag-opgeleiden) kunnen verergeren.

Hoewel in verschillende studies oorzaken en gevolgen van krimp vanuit meerdere beleidsterreinen en thema's worden benaderd ontbreekt het echter aan een wetenschappelijke benadering en theoretisch perspectief in relatie tot krimp [Goossens 2011]. Dit gebrek aan theoretisch perspectief is niet vreemd aangezien dit een gevolg is van de relatief korte periode dat demografische krimp hoog op politieke en bestuurlijke agenda's staat. Wiechmann [2008] zegt hierover dat het gebrek aan kennis op nationaal niveau tevens een reden is waarom nationale overheden geen verandering brengen in hun beleid. Dit bestaande gat in onze kennis gaat al terug naar de tijd dat andere type gebieden zeer bekende protagonisten waren voor stedelijke transformatie [Jessen 2012]. Hier trad al het conflict op dat de krimpende steden uit Amerika in de jaren '70 en '80 geen goede referenties waren om de krimpprocessen in West-Duitsland te begrijpen [van Buren Jones 1995]. De specifieke condities waaronder de bekende steden als Detroit, Pittsburgh, Cleveland of Philadelphia zich bevonden, de zogenaamde *'donutontwikkeling'*, waren niet representatief voor de Duitse problemen. Ook is in de casuïstiek *"de neiging [...] groot om regio's als Zuid-Limburg te vergelijken met het leeglopende Franse platteland of de wegtrekkende bevolking in Detroit als gevolg van de malaise in de auto-industrie"*, zegt Wim Derks [Dossier ZL 2012]. Vanuit dit perspectief dient er bij casuïstiek dus zeer kritisch gekeken worden welke referenties aansluiten bij de vraagstelling.

Het probleem bij onderzoek naar krimpstrategieën in de Nederlandse casuïstiek is dat er maar drie regio's zijn waar krimp zich in dusdanige omvang afspeelt dat deze krimp ook daadwerkelijk zichtbaar is. Er is dus onvoldoende materiaal aanwezig om lessen te trekken. Daarom zijn voorbeelden uit het buitenland nodig. Het rijk is zich bewust van de demografische ontwikkelingen in de rest van Europa en is van mening dat Nederland kan leren van de kennis en ervaringen uit buurlanden die met vergelijkbare demografische problematiek kampen [SER 2011].

Daarnaast blijkt dat door een geheel andere oorsprong, een geheel andere situatie, globalisatie en wereldwijde verwevenheid van gebieden [Sassen 2001] en de grote (wereldwijde) schaal waar de krimp zich in afspeelt de toegepaste strategieën uit het verleden niet bij deze nieuwe (krimp) opgave kunnen worden toegepast. Er moeten dus geheel nieuwe oplossingen komen, waarbij bepaalde onderdelen uit het verleden wel degelijk gebruikt kunnen worden.

Een ander probleem is dat de meeste financiële middelen met name verband hebben met (demografische) groei [Glock & Häussermann 2004; Glock 2006; Junkernheinrich & Micosatt 2005]. Mallach [2010] geeft dit probleem als volgt weer;

“A fundamental reality of distressed older cities is that they are inherently fiscally disadvantaged. Their property tax and income tax bases are both less, measured on either a per capita or per housing unit basis, than those of the rest of their regions, while the municipal service demands placed on them by their large lower-income populations, older building stock, and aging infrastructure substantially exceed those of most non-urban jurisdictions. State fiscal policies can exacerbate these inherent disparities or minimize them, as reflected in the above examples. In a fair state fiscal regime, state fiscal laws and policies should work to minimize these disparities rather than exacerbate them or adopt a pose of neutrality which perpetuates the disparities.”

[Mallach 2010]

Dit fiscale systeem, welke gebaseerd is op groei, is in de meeste landen te herkennen [Verwest 2011] als een specifiek probleem voor krimpgemeenten. De belangrijkste bron van inkomen voor gemeenten zijn namelijk de financiële geldstromen vanuit het rijk⁶. In aanvulling daarop ontvangen de gemeenten tevens inkomen door lokale belastingen (bijvoorbeeld WOZ) en het handelen in land. Al deze inkomensstromen nemen af als gevolg van de meeste vormen van krimp [Glock 2006; Rob/Rfv 2008; Verwest et al. 2008b; Allers and Zeilstra 2009a, b, c].

Uit voorgaande citaten en bronnen komt naar voren dat in krimpgebieden buiten het gebrek aan bewezen strategieën tevens een gebrek aan functionerende instrumenten is om de krimp goed te begeleiden. Daarom wordt er dikwijls in krimpgebieden (wereldwijd) een noodgreep gedaan naar subsidies. In bijna alle casestudies komt naar voren dat om krimpgebieden op een bepaald aantrekkelijk niveau te houden externe middelen als subsidies noodzakelijk zijn [Rink et al. 2011]. Het probleem echter is wanneer de krimp zich op grote schaal gaat manifesteren deze subsidies niet meer toereikend zullen zijn hetgeen in Duitsland al het geval is [Rink et al. 2011].

Uiteindelijk blijken er op allerlei niveaus verschillende problemen te zijn bij de krimpsituatie. Echter zal de focus van dit onderzoek geconcentreerd zijn op misschien wel het meest maatschappelijke probleem dat bij krimp ontstaat, namelijk die van de daling van de aantrekkelijkheid. Dit kan ernstige gevolgen hebben voor de leefbaarheid van de bewoners en het imago van het gebied. De specifieke probleemstelling van dit onderzoek kan geformuleerd worden als:

“Er is een kennisprobleem met betrekking tot de beschikbaarheid en de effectieve inzet van strategieën waarbij de aantrekkelijkheid van krimpgebieden onder druk kunnen komen te staan.”

⁶ Het inkomen van Nederlandse gemeenten is primair gebaseerd op een systeem waarbij gemeenten financiën ontvangen van de overheid (welke Gemeentefonds wordt genoemd). Deze vorm van subsidie welke elke gemeente ontvangt is gebaseerd op het volgende principe: Wanneer het aantal bewoners in een gemeente toeneemt, ontvangt de gemeente meer geld. Wanneer de bevolking afneemt, neemt ook de subsidie af. Op deze manier worden gemeenten gestimuleerd om te groeien. Dit fiscale systeem is ook bij veel andere landen aanwezig.

1.3 Doelstelling

Het doel van dit onderzoek is tweeledig.

Het primaire doel van dit onderzoek is om inzicht te genereren welk effect bestaande strategieën hebben en tevens welke strategieën een bijdrage kunnen leveren aan de aantrekkelijkheid in krimpgebieden. Daardoor zou het voor beleidsmakers eenvoudiger moeten zijn om keuzes te maken tussen in te zetten strategieën en de aanverwante instrumenten.

Het secundaire doel van dit onderzoek is om de effectieve elementen uit deze toegepaste strategieën te filteren en deze te verwerken in samengesteld model. Dit model zou daarmee beleidsmakers van dienst kunnen zijn om het krimpproces beter te begeleiden.

1.4 Relevantie van het onderzoek

In deze paragraaf wordt ingegaan op de maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie van de gekozen onderzoeksrichting.

De (ruimtelijke) effecten ten gevolge van krimp worden steeds duidelijker zichtbaar en worden inmiddels door de meeste bestuurders en beleidsmakers erkend. Daarbij is het wenselijk dat deze beleidsmakers bewust worden van de noodzaak van een functionerend en realistisch krimpbeleid, met (een) optimaal werkende krimpstrategie(ën), welke tijdig wordt ingezet. Hierbij geldt de achterliggende gedachte dat wanneer niets gedaan wordt, of wanneer verkeerd beleid wordt uitgevoerd, een zogenaamde 'krimpspiraal' kan ontstaan. In een krimpspiraal volgen negatieve effecten elkaar op, waarbij de aantrekkelijkheid (leefbaarheid en imago) afneemt, hetgeen tot grote sociale, maatschappelijke en economische gevolgen kan leiden. Met dit onderzoek waarbij strategieën (ten behoud van de aantrekkelijkheid in krimpgebieden) als keuzepalet wordt aangeboden aan krimp- en anticipeergemeenten, is daarmee een maatschappelijke relevantie beantwoord.

De wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek is tweeledig en wordt verantwoord doordat een onderzoek naar strategieën ten behoeve van de aantrekkelijkheid van krimpgebieden een aanvulling is op de reeds aanwezige literatuur. Daarnaast wordt op een theoretische wijze een krimpstrategie ontwikkeld welke toepasbaar is voor de praktijk, en daarmee tevens mogelijk een bijdrage kan leveren aan de wetenschap.

1.5 Vraagstelling

Zoals in de probleem- en doelstelling is vastgesteld, zijn lokale bestuurders en beleidsmakers in krimpgebieden zoekende naar passende en effectieve strategieën om de aantrekkelijkheid van het gebied te behouden. De invalshoek voor dit onderzoek is dan ook vanuit de publieke sector op het schaalniveau van de gemeente, aangezien op gemeentelijk niveau de effecten van de krimp het meest zichtbaar zijn.

De centrale hoofdvraag, die is gebaseerd op de motivatie en het doel van het onderzoek kan dan als volgt worden geformuleerd:

“Welke strategieën kunnen krimp gemeenten aanwenden om de eigen aantrekkelijkheid te behouden?”

Hierbij wordt de ruimtelijke context in een breder verband te getrokken en worden zowel landelijke als stedelijke regio's beschouwd. Hieronder vallen stadregio's, stedelijk tussengebieden (urban fringe) en landelijke gebieden [Ganser & Piro 2012].

Maar voordat deze vraag volledig beantwoord kan worden zijn een aantal subvragen van cruciaal belang. De eerste subvraag is wat krimp precies inhoudt, aangezien de term inmiddels een containerbegrip is geworden. Daarom is de eerste subvraag:

“Wat is Krimp?”

Hierbij is van belang om te beseffen dat in Nederland nog weinig gebieden krimp ervaren, en bij gebieden waar de krimp wél al gaande is, is deze van relatief korte duur. Daarom wordt er in deze paper specifiek naar buitenlandse voorbeelden gekeken.

“Wat betekent Aantrekkelijkheid?”

Aangezien deze term een containerbegrip betreft en specifiek voor het vak gebiedsontwikkeling niet in ruime mate onderzocht is, is het van belang om de term goed te doorgronden, aangezien het een integraal deel uitmaakt bij de selectie van krimpstrategieën. Maar om de twee bovenstaande vragen goed te kunnen beantwoorden is het nodig om te kunnen bepalen wat een strategie precies inhoudt, en ontstaat de volgende subvraag:

“Wat is Strategie?”

Hierbij wordt de vraag middels een theoretisch onderzoek beantwoord, waarbij de formulering van het antwoord op deze vraag kan betekenen dat methoden welke worden aangemerkt als zijnde 'strategieën' dit soms helemaal niet zijn.

Aangezien elke gemeente krimp in een andere context (zoals historie, morfologie, economie etc.) ervaart, is het voor beleidsmakers van deze gemeenten interessant te weten welke verschillende strategieën er zijn toegepast in andere krimpgebieden, zodat zij een palet aan keuzes hebben. Hieruit volgt de laatste subvraag:

“Welke strategieën zijn/worden er toegepast in buitenlandse krimpgebieden?”

1.6 Onderzoeksmethode

In dit onderzoek, welke van explorerende aard is [Baarda et al. 2009], is voornamelijk gebruik is gemaakt van bestaande literatuur, onderzoeksrapporten en internationale casestudies. Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, wordt gebruik gemaakt van de methode van bronnen-triangulariteit.

Aangezien er verschillende soorten gebieden geconfronteerd worden met het krimp-fenomeen, is daarom een focus aangebracht op de schaalniveaus welke het hardst worden getroffen door de gevolgen van krimp. Hierbij wordt gebruik gemaakt van de typologiebenadering welke KAW concludeerde in het rapport *Van Krimp naar Kwaliteit* [KAW 2011], waarin 4 woonmilieus worden onderscheiden;

- 1) Stedelijke kernen (welke alle voorzieningen hebben)
- 2) Centrumdorpen (met supermarkt, winkels en een aantal voorzieningen)
- 3) Basisdorpen (met meestal alleen een supermarkt)
- 4) Woondorpen en landelijke gebieden (zonder voorzieningen)

Daaruit blijkt uit met name migratiecijfers dat voornamelijk middelgrote (basis- en centrum) dorpen onder druk staan [KAW 2011]. De verklaring die KAW als mogelijkheid geeft is dat woonmilieu 1 en 4 duidelijke identiteit en imago hebben waar mensen welbewust voor kiezen. Vanwege de problematiek welke zich afspeelt, of kan af gaan spelen in de middelgrote dorpen en gemeenten (type 2 en 3) zal het zwaartepunt van dit onderzoek een focus hierop hebben.

Vervolgens zijn strategieën onderzocht welke verondersteld worden een bewezen methode te zijn voor het behouden van de aantrekkelijkheid. Deze strategieën komen met name uit het buitenland. Om gedegen oplossingen te kunnen genereren is het noodzakelijk om de oorzaken van deze gevolgen te kennen. Daarom wordt er tevens een hoofdstuk gewijd aan de oorzaken van krimp.

Daarnaast zijn er een aantal **criteria** ontwikkeld om deze strategieën te selecteren. De eerste selectie was om alleen te zoeken naar strategieën welke binnen Ontwikkelde Landen hebben plaatsgevonden. Als tweede selectie zijn alleen strategieën gefilterd welke als doel hebben om de aantrekkelijkheid te versterken, of op zijn minst te behouden. Als volgend selectie criterium zijn de meest 'duurzame'⁷ en 'zelfvoorzienende' strategieën (bij voorkeur met benaming) geselecteerd.

En als laatste criterium is er telkens één strategie per Ontwikkelde Land gekozen. Uit deze strategieën welke zijn toegepast in verschillende casussen zijn de belangrijkste conclusies en aanbevelingen gefilterd. Hieruit is een krimpstrategie ontwikkeld, welke het '*SyS-Model*' als benaming heeft gekregen, en welke als kompas zou kunnen fungeren voor aankomende toekomstige krimp gemeenten.

⁷ Duurzaam Ontwikkelen oftewel 'Sustainable Development' is een zeer breed begrip. De definitie zoals de Duitse *Federal Spatial Planning Act* gebruikt geeft het beste deze betekenis weer; "*sustainable development as development that meets ecological, economic, and social demands without neglecting any of the three.*" [BBR 2001, 2005].

Theoretisch kader

Aangezien er binnen de krimpopgave pogingen zijn gedaan, is er nog geen voldoende theoretische en typologisch framework ontwikkeld [Ganser & Piro 2012]. Een theoretisch kader voor strategieontwikkeling is echter voldoende aanwezig. Deze is onderzocht en beschreven teneinde een selectie te kunnen maken van strategieën welke in krimpgebieden zijn toegepast.

Strategievergelijking

In de onderzoekopzet is gekozen voor een literatuurstudie waarbij onderzoek wordt gedaan naar verschillende toegepaste krimpstrategieën. In eerste instantie worden de zogenaamde (door de auteur aangeduid als) '**enkelvoudige**' strategieën beschreven. Dit zijn strategieën welke een specifieke focus hebben om een specifiek probleem op te lossen. Bij deze strategieën is getracht telkens één of meerdere casussen als praktijkvoorbeeld te geven.

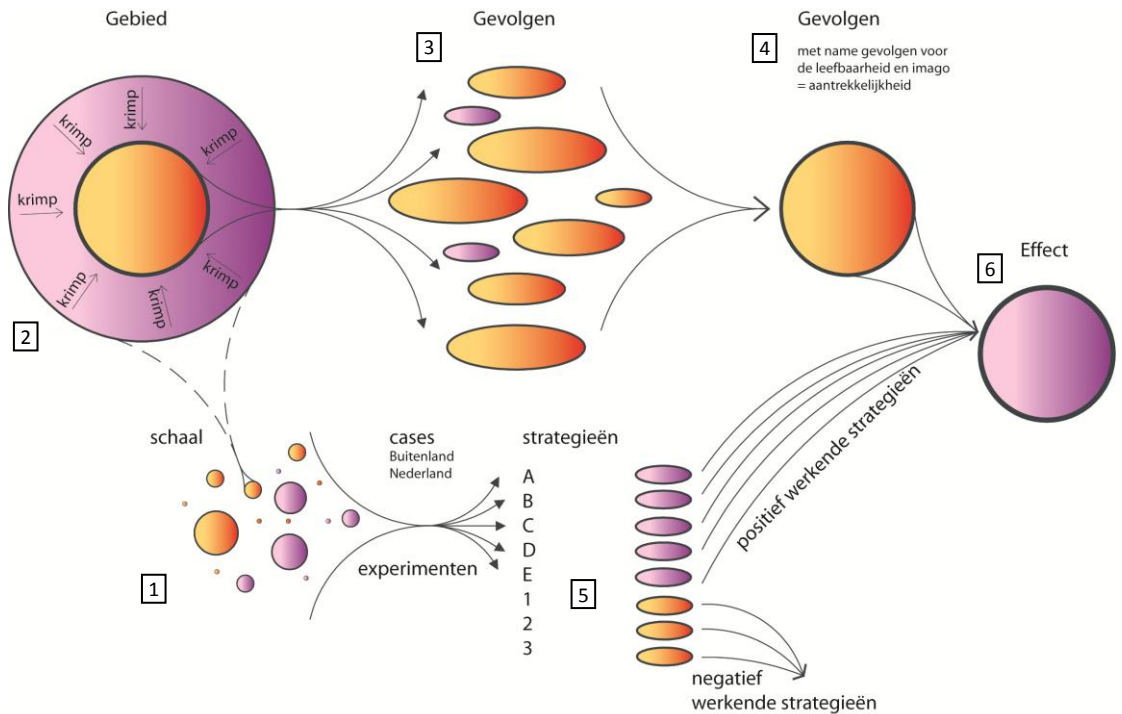
Daarnaast worden er '**brede**' strategieën ingezet welke het doel hebben om meer-voudige problemen in krimpgebieden op te lossen. Hier is middels een aantal criteria een selectie aan voorafgegaan bij de keuze van het beschrijven van deze strategieën. Bij elk van deze 'brede' strategieën wordt een casus beschreven.

De casussen in dit onderzoek welke zijn beschreven worden door de auteur aangemerkt als 'secundaire casestudies', hetgeen inhoudt dat deze casussen door andere onderzoekers zijn beschreven en onderzocht, waarbij sommige casussen door meerdere personen zijn onderzocht.

Deze methode is bewust toegepast aangezien het doel van dit onderzoek is om een bepaalde vorm van generaliseerbaarheid te creëren. Waarbij Bryman [2008] opmerkt dat een '**typische**' case niet als representatief beschouwd kan worden⁸. De casestudie brengt een beperkte generaliseerbaarheid met zich mee en daarmee ook een beperkte externe validiteit. En hoewel de interne validiteit hoog is bij een casestudie, kunnen de bevindingen dus slechts beperkt gegeneraliseerd worden naar andere vergelijkbare situaties.

In dit onderzoek waarbij in eerste instantie het doel is om een advies te kunnen geven aan krimp en anticipeergemeenten zou het voor de hand liggen om Nederlandse casussen te gebruiken, ware het niet dat in Nederland er niet voldoende praktijkcases zijn om het probleem en de methoden voldoende wetenschappelijk te analyseren. Daarnaast zijn in dit onderzoek bewust de analyses en uitkomsten algemeen en generiek gehouden om op internationaal gebied een bijdrage te kunnen leveren. Gezien deze doelstelling om voor de Nederlandse gemeenten, maar in principe ook internationaal aanbevelingen te kunnen doen omtrent het toepassen van strategieën,

⁸ Een representatieve case veronderstelt dat een totale populatie wordt vertegenwoordigd. Een algemeen kenmerk van enkele case studies is dat de uitkomsten en bevindingen niet representatief zijn voor andere cases. De beperkte generaliseerbaarheid van uitkomsten en bevindingen uit een case studie wordt als grootste kritiekpunt gezien voor het onderzoeksontwerp. Formeel gezien is deze kritiek terecht, omdat empirische uitkomsten pas generaliseerbaar zijn wanneer er meer dan 30 case studies zijn geanalyseerd. Het is echter niet vanzelfsprekend dat, wanneer er meer dan één case studies worden geanalyseerd, uitkomsten en bevindingen wel generaliseerbaar zijn. Elke case studie heeft namelijk zijn eigen context waarbinnen het onderzoek is uitgevoerd. Dit leidt er toe dat er niet of nauwelijks uitspraken kunnen worden gedaan over cases die niet zijn onderzocht. Daarnaast is de uitvoering van een onderzoek met meer dan 30 case studies erg tijdrovend en complex. [Goossens 2011]

Figuur 1: Een krimpgebied in haar context, met haar gevolgen en een clustering van mogelijk toepasbare strategieën om de aantrekkelijkheid te behouden of te versterken.

- 1) Een gemeente, dorp of stad bevindt zich in cluster of regio. Hier hebben de verschillende gemeenten specifieke kenmerken en functies. Er zijn a) Stedelijke kernen (welke alle voorzieningen hebben), b) centrumdorpen (met supermarkt, winkels en een aantal voorzieningen), c) basisdorpen (met meestal alleen een supermarkt) en d) woondorpen en landelijke gebieden. Van deze gemeenten zijn er gelijktijdig zowel krimp- als groeigemeenten.
- 2) In Krimpgemeenten overheersen meestal de negatieve gevolgen
- 3) Maar er zijn zowel negatieve (oranje) als positieve (groen) gevolgen. Hiervan stelen de negatieve vaak de aandacht.
- 4) Deze gevolgen zijn te verzamelen in twee subgroepen: de leefbaarheid en het imago. Deze twee bepalen samen weer de aantrekkelijkheid van een gebied of een gemeente.
- 5) In krimpgemeenten worden veel experimenten uitgevoerd welke soms leiden tot strategieën. Hiervan hebben sommige strategieën positieve uitwerkingen, en sommige negatieve (denk aan *Kannibalisme*).
- 6) Vanuit de gevolgen, de context en andere lokale factoren kan een strategie ingezet worden welke een positief effect zou moeten hebben op het desbetreffende krimpgebied.

geven internationale vergelijkingen betere aansluitende conclusies en aanbevelingen voor de verdere ontwikkeling van strategievorming, planningsconcepten en instrumenten, dan wanneer er alleen binnen één land onderzoek wordt gedaan over planningsstrategieën [Ganser & Piro 2012]. Daarbij heeft een meervoudige casestudie de voorkeur wanneer bepaalde verschijnselen of gebeurtenissen in de praktijk in verschillende gradaties voorkomen en die vergeleken dienen te worden [Baarda et al. 2009].

Leidend in dit onderzoek zijn primair de strategieën. Ondergeschikt zijn de schaal van het gebied en het soort gebied waarop deze strategieën zijn toegepast. Maar waar mogelijk, is gebruik gemaakt van casussen welke eenzelfde schaal hebben zoals in Nederland verwacht kan worden.

Structuur

Om het onderzoek naar strategieën voor krimpgebieden te structureren zijn er binnen dit onderzoek meerdere diagrammen en modellen ontwikkeld. Het onderstaande model (zie figuur 1) geeft aan hoe gemeente beschouwd zou kunnen worden in haar context:

Een gemeente bevindt zich in principe altijd binnen groter geheel, bijvoorbeeld een regio of FUR⁹ waarin zich in het algemeen zowel krimp- als groeigemeenten bevinden.

Krimpstrategie

De krimpstrategie is in dit onderzoek ontwikkeld als een resultante van positieve aanbevelingen vanuit bestaande krimpstrategieën. Deze dient door gemeenten als een kompas gebruikt te worden en mag daarom niet gezien worden als de ultieme oplossing voor alle krimpgebieden. In dit model/strategie worden een reeks processtappen aangereikt waarbij aanbevelingen worden gedaan op waar deze processtappen dienen plaats te vinden. Het doel is om gemeenten te voorzien van de positieve aanbevelingen en cruciale processtappen daarin. Tevens zouden deze processtappen middels het ontwikkelde strategisch krimpmodel duidelijker gevolgd kunnen worden. Maar alvorens dit strategisch krimpmodel in werking te zetten en letterlijk toe te passen dient er meer onderzoek gedaan te worden naar de effectiviteit hiervan.

⁹ FUR staat voor Functional Urban Region en is ontwikkeld door Van den Berg et al. [1982].

1.7 Leeswijzer

De structuur van dit onderzoek zit als volgt in elkaar:

Hoofdstuk 1

Het eerste onderdeel betreft een introductie, bestaande uit de aanleiding voor het onderzoek en de formulering van probleem- en doelstelling en de onderzoeksvragen.

In **Hoofdstuk 2** wordt het verschijnsel krimp omschreven met een exacte definitie hiervan. Daaruit worden de verschillende vormen/soorten krimp omschreven. Vervolgens worden de omvang van de situatie, de ontstaansfactoren en tenslotte de gevolgen per schaalniveau en typologie beschreven. Daarna wordt de invloed van krimp op de aantrekkelijkheid omschreven. Vervolgens wordt exact beschreven wat een strategie betekend. Dit is een theoretisch gedeelte. Daarna wordt een eerste aanzet gegeven waarin de meest gebruikte strategieën worden getoond en kort omschreven.

Hoofdstuk 3 gaat verder, door op toegepaste en ontwikkelde strategieën met een bredere doelstelling te omschrijven en te analyseren. De conclusies en de elementen hieruit worden gebruikt als bouwstenen voor de in hoofdstuk 4 te ontwikkelen strategisch model.

In **Hoofdstuk 4** wordt de beschrijving van het strategisch model beschreven welke bestaat uit een verzameling van aanbevelingen, conclusies en adviezen van diverse onderzoekers en uit verschillende strategieën. Bij de opbouw van dit model wordt tevens gebruik gemaakt van theoretische modellen, welke worden ingepast ten behoeve van het strategische krimpmodel. De benaming van deze nieuwe strategie is het *SyS-Model*.

In **Hoofdstuk 5** komen de voorgaande hoofdstukken samen in een hoofdstuk met conclusies waaruit tevens een hoofdstuk met aanbevelingen volgt.

Hoofdstuk 6 wordt voor de reflectie gebruikt. Hierbij wordt een reflectie gegeven over de onderzochte krimpstrategieën en het ontwikkelde strategische model.

Krimp zal de komende decennia één van de grootste opgaven zijn waar de wereld mee te maken zal krijgen. Maar de eerste vraag is natuurlijk: wat is krimp?

In de literatuur wordt er gesproken van *'shrinkage'*, *'decline'*, *'krimp'* en waarschijnlijk nog vele andere termen. Maar over welke krimp hebben we het als we spreken van 'krimpgebieden'?

Dat is niet zo heel makkelijk om te definiëren. Zo is er demografische krimp, krimp van huishoudens, krimp van werkgelegenheid en ten slotte economische krimp.

Krimp is van alle tijden, maar het tempo waarmee demografische krimp Nederland treft ligt veel hoger dan ooit het geval is geweest [ROB/Rfv, 2008]. Dit geldt ook voor de andere Ontwikkelde Landen waar krimp optreedt.

Bij het bestuderen van het krimpfenomeen is het belangrijk om bewust te zijn van de verschillende vormen van krimp. Elk van deze vormen hebben verschillende oorzaken en kunnen heel uiteenlopende gevolgen hebben voor het ruimtelijk beleid, de woningmarkt, de arbeidsmarkt, de infrastructuur etcetera.

Nu er vanuit wetenschappelijke en bestuurlijke zijde het besef is opgetreden dat het beter is om krimp zo goed mogelijk te begeleiden dan te bestrijden, is de vraag op welke wijze de krimp het best begeleid kan worden. Moet krimp vanuit lager schaalniveau aangepakt worden middels strategieën die zich op dat niveau ontwikkelen, of moet er toch bovenregionale aansturing blijven?

In dit hoofdstuk worden de meest kenmerkende elementen en effecten van krimp beschreven.

2

KRIMP

context, aantrekkelijkheid, strategie

2.1 Wat is Krimp?

De huidige wereldbevolking telt 6,8 miljard mensen en is groeiende. Elke dag komen er 190.000 mensen bij die in steden gaan wonen. De prognose¹⁰ is dat de populatie in 2030 tot meer dan 8 miljard mensen is gestegen [Oswalt 2006b], en volgens de laatste VN-prognoses zal doorgroeien naar 9,1 miljard in 2050 (waarna de groei doorzet tot 2075). Daarvan zal bijna de helft van de mensen in een stedelijke omgeving wonen [Demos 2009, nr 7]. De Europese bevolkingsgroei daarentegen zal de komende decennia stabiliseren, waarbij in veel Europese regio's een bevolkingsdaling te zien zal zijn [SER 2011] en waarbij tevens andere krimpvormen zullen voorkomen.

In de literatuur wordt veel gewezen op krimp uit het verleden en de toegepaste strategieën van destijds. In de wereldgeschiedenis is door toedoen van exogene factoren (als oorlog, milieurampen en epidemieën) veelvuldig krimp voorgekomen [Storper 1989]. In de laatste twee eeuwen waren het vooral de industriesteden (mijnbouw, textiel- en staalindustrie) waar substantiële krimp van banen en inwoners plaatsvond [Benke 2005]. Krimp is dus altijd een onderdeel geweest van het natuurlijke proces van de evolutie van steden en gebieden. Prigge en Borries [2006] verklaren hierbij zelfs dat;

"Shrinking is a way of adapting to global processes of transformation."

[Prigge en Borries 2006]

En Dyer [1991:60] verklaard dat;

"there has always been an element of instability in towns, which by their very nature are liable to rapid growth in favorable circumstances and to stagnation or contraction when these circumstances alter: they can be seen as the barometers of economic change, rarely still for long time."

[Dyer 1991:60]

Het huidige krimpproces ontstond ongeveer honderd jaar geleden na de Industriële Revolutie. Aan het begin van de 19^e eeuw leidde nieuwe uitvindingen tot extreme groei van steden waar steeds meer mensen naar migreerden. Maar in de eerste helft van de 20^e eeuw begonnen vele steden als Londen, Parijs, Berlijn, Wenen te krimpen. Na de 2^e Wereldoorlog ontstond een soortgelijk proces in Amerika en al gauw werd duidelijk dat deze ernstiger was dan in Europa. Steeds meer steden wereldwijd (zelfs New York en Tokyo) werden geconfronteerd met dezelfde problemen, maar stabiliseerden in de jaren '90, waar na de ineenstorting van de Sovjet Unie een nieuwe krimpperiode in Rusland, Roemenie en vele andere Oost-Europese landen veroorzaakte.

10 "Bij het vooruitkijken naar de toekomst is de nodige voorzichtigheid geboden. Het gaat bij toekomstverkenningen immers niet alleen om het doorrekenen van trends die zijn gebaseerd op harde cijfers, maar ook om het maken van veronderstellingen over de toekomstige ontwikkeling waarbij rekening moet worden gehouden met onzekerheid. [Daarom] wordt de toekomst op de langere termijn vaak aan de hand van een aantal varianten of scenario's verkend [...] Elke variant of elk scenario is intern consistent, maar wijkt af van de andere. Vooral veranderingen in (internationale) migratie, die moeilijk zijn te voorspellen, kunnen een grote invloed hebben op de toekomstige bevolkingsontwikkeling van een bepaald gebied." [DEMOS 2009: 25 nr 7]

Dit betekent dat verschuivingen in politieke en economische krachten tussen gebieden altijd oorzaak waren voor een ongebalanceerde geografie [Storper 1989]. Toch is huidige situatie van een heel andere soort. Anders dan in het verleden, toen er ook gebieden waren waar de bevolkingsgroei tijdelijk stagneerde en van incidentele aard was [Goossens 2011], is de huidige bevolkingskrimp nu meer structureel van aard. Waar in het verleden steden relatief snel herstelde is de krimp nu een stabiel proces.

“In plaats van een tijdelijke rimpeling in de verdeling van de bevolking over de verschillende regio’s, lijkt nu sprake van een echte demografische omslag.” [Nimwegen & Heering 2009]

De betekenis van krimp

Krimp is een containerbegrip en daardoor niet eenvoudig te omschrijven. In diverse rapporten wordt zelfs gewaarschuwd voor een te beperkte benadering van het begrip krimp. [Ruimtelijk Planbureau 2006; Verwest & van Dam 2010b]. De meningen over de betekenis verschillen per wetenschapper, maar de meest gebruikelijke omschrijving van krimp is dat het een afname betreft van het totaal aantal inwoners van een bepaald gebied, de zogenaamde ‘*demografische krimp*’. Maar deze term betekent meer dan alleen een absolute afname van het aantal bewoners [Ruimtelijk Planbureau 2006a]. Zo beschrijven Verwest en Van Dam [2010a] dat deze “*een afname van het aantal inwoners, van het aantal huishoudens én van de potentiële beroepsbevolking*” is. Ondanks dat krimp meestal wordt beschreven in termen van een afname van de bevolking, heeft het dus ook betrekking op huishoudensaantallen, bevolkings-samenstelling en huishoudenssamenstelling. Deze drie effecten worden ook wel de *kwantitatieve aspecten van krimp* genoemd.

De *kwalitatieve* aspecten manifesteren zich als “*verandering in de samenstelling van de bevolking en huishoudens*” [ROB/Rfv, 2008, pp. 30-31]. De bevolkingssamenstelling omvat zaken zoals de verdeling naar leeftijd van de bevolking en naar etniciteit. Hierbij gaat het meer over veranderingen in de samenstelling van de bevolking dan om veranderingen van de omvang. Deze variant wordt ook wel ‘*selectieve krimp*’ genoemd, en is in feite een vierde krimpvariant. De meest ingrijpende verandering in de samenstelling van de bevolking is de verandering in de leeftijdsopbouw van de bevolking, ofwel de *vergrijzing*. Vaak blijken de effecten van bevolkingskrimp en vergrijzing elkaar te versterken [Demos 2009, 25 nr 7].

Bij demografische krimp komen ook de termen *harde* en *zachte krimp* voor, hetgeen hetzelfde betekent als de kwantitatieve en kwalitatieve aspecten. Harde krimp heeft vooral betrekking op de veranderingen in de ruimtelijke ordening. Bij deze vorm vindt vaak de associatie plaats met leegstand en dichtgetimmerde huizen. Zachte krimp heeft vooral betrekking op de menselijke kant, het verhaal achter de cijfers, de bevolkingssamenstelling die hierdoor verandert [Van Nimwegen & Heering 2009: 5]. Al deze vormen van demografische krimp kunnen op verschillende niveaus afspelen, van buurt tot wijk, stad, regio, land en zelfs grensoverschrijdend. Ook verschillen de maatschappelijke effecten van demografische krimp per schaalniveau.

Daarnaast kan er nog een vijfde vorm van krimp aangewezen worden welke zowel een oorzaak voor of een gevolg kan zijn van de andere vier vormen van krimp. Dit is de ‘*Economische krimp*’. Waarschijnlijk is deze vorm de meest invloedrijke in de samenleving, met name voor de inzet van middelen om de aantrekkelijkheid van een gebied te behouden. Deze term is in feite een containerbegrip aangezien het de afname van bedrijvigheid, afname van werkzoekenden en de afname van het BRP¹¹ (Bruto Regionaal Product) beschrijft.

Vanuit de literatuur blijft het onduidelijk te concluderen welke krimpvorm oorzaak of gevolg is voor een andere krimpvorm. Met name bij de bestudering van diverse buitenlandse literatuur blijken er verschillende conclusies te zijn per land. Bijvoorbeeld in Engelstalige landen worden er heel andere oorzaken ten grondslag gezien dan in Duitsland. Maar ook economen wijzen andere oorzaken aan de krimp dan sociologen.

Volgens Katrina Pallagst [2010] is de definitie van krimp;

“A shrinking city is characterized by economic decline and, as a consequence, the transformation of urban areas. In addition, loss of employment opportunities tends to spark partial out-migration. In the United States, shrinkage can either be part of post-industrial transformations related to the decline of the manufacturing industry, or it can be triggered by economic changes in the so-called “post industrial transformations of a second generation” within the high tech industry (e.g. the dot-com bust).” [Pallagst 2010]

Robert A. Beauregard [1993] geeft in zijn boek *Voices of Decline - the Postwar Fate of U.S. Cities* zijn definitie over krimp (Urban Decline):

“Urban decline is best understood as a dynamic matrix of meanings, an elusive rhetorical structure that entraps all sorts of notions related to the fate of cities and, more broadly, of the nation.” [Beauregard 1993: 36]

Robert Kaltenbrunner [2006] ziet krimp als een neergaande spiraal en beschrijft deze als:

“structural economic weakness and a lack of jobs and job training opportunities; the departure of the young and the skilled; empty housing; rising poverty; a high percentage of old people; dwindling tax revenue to pay for the increasing costs of social security; a poor image and a reluctance to invest, all of which combine to reinforce the existing structural economic weakness - generates an overall downward spiral encompassing every aspect of urban life in the form of structural shrinkage”. [Kaltenbrunner 2006: 38]

Lea Holst Laursen [2008] heeft in haar promotieonderzoek middels een andere benadering getracht om oorzaken en gevolgen van de verschillende krimpsoorten te ontdekken. Laursen stelt dat het moeilijk is om te bepalen welke gebeurtenis of proces deze neergaande spiraal (die krimp heet) veroorzaakt. Ten eerste stelt ze dat we afstand moeten nemen van het gebruik van een eenvoudig model als causaliteit ten aanzien van krimpgebieden. Daarnaast heeft ze krimp verdeeld in vier verschillende gebieden: demografische krimp, economische krimp, sociaal-culturele krimp en fysieke krimp. Op deze manier is het volgens haar mogelijk om inzicht te krijgen in de verschillende onderdelen en hoe deze elkaar beïnvloeden:

¹¹ Het BRP is de totale geldwaarde van alle goederen en diensten die door een gebied (regio) in een jaar worden geproduceerd

Sociaal-culturele krimp betekent dat sociale en culturele factoren, welke een grote rol in spelen voor de leefbaarheid, onder grote druk komen te staan door toedoen van de bevolkingskrimp. De werkloosheid stijgt en de achterblijvers zien geen positieve toekomst meer. De sociale en culturele voorzieningen zijn letterlijk 'opgeraakt' en alles, van theaters, scholen, kinderdagverblijven etc. is langzaam aan het vergaan. Doordat er minder inwoners zijn die gebruik maken van deze voorzieningen alsmede de infrastructuur (als riolering etcetera) ontstaat er een lastenverzwaring voor de achterblijvers doordat de kosten gelijk blijven. Culturele en sociale instituties proberen overeind te blijven maar gaan met enige regelmaat failliet. Het zorgsysteem en het onderwijs verzwakt en hebben moeite om goed personeel te krijgen, waardoor de kwaliteit van de zorg en het onderwijs dalen. Er is zowel geen financieel als creatief overschot meer om te innoveren, en een negatieve sfeer overheerst. Deze combinatie zorgt voor een verarming van de leefomgeving waardoor een gemeenschap ontstaat met weinig middelen en potenties om het probleem aan te pakken.

Fysieke krimp is waarschijnlijk de meest zichtbare indicator dat er krimp is. Een fysieke krimpzone is een gebied welke veel leegstand en verval van huizen vertoont en de technische infrastructuur zoals wegen, gebouwen, riolering etc. onder druk komt te staan. Veel lege gebouwen worden gesloopt waardoor er "woestijnachtige" plekken in het midden van de stad overblijven [Karssenbergh 2007]. De stedelijke ruimtelijke configuratie is getransformeerd wanneer krimpende gebieden veranderen in een soort onbeschrijfbaar stedenbouw waar de stad op vele manieren is verdwenen [Waldheim et al. 2001]. De huizen- en grondprijzen zakken dramatisch, waardoor de zogenaamde methode van waardecreatie (value capturing) niet mogelijk is voor herstructurering [Karssenbergh 2007]. De opgave is om weer verdichting te krijgen door middel van herstructurering, sloop en transformatie (herdifferentiatie) met behoud en inzet van de morfologische structuur.

De **Economische Krimp** heeft zowel invloed op dalende huizenprijzen als de terugloop van banen. De lokale markt en haar kansen tot nieuwe investeringen drogen op. Bedrijven sluiten waardoor verpaupering optreedt. Door hoge werkloosheid en een afnemende bevolking dalen de belastinginkomsten welke nodig zijn voor het in stand houden van sociale, culturele en fysieke structuren. De gemeente ziet geen kansen meer om hier uit te komen door gebrek aan (financiële) middelen. Het probleem is dat het onderhoud van publieke werken niet afneemt wanneer het gebruik wel afneemt (bijvoorbeeld door afname van leerlingen). Wat gebeurt is niet een definitieve economische krimp, maar meer een "structurele economische transitie welke ongelijke economische condities veroorzaakt" [Laursen 2008].

Demografische krimp is een indicator dat een gebied, dorp of stad krimpt. Door verschillende oorzaken als hoge werkloosheid, urbanisatie, de-industrialisatie, economische krimp, maar ook demografische veranderingen als lagere geboortecijfers en verandering in de bevolkingssamenstelling vertrekken mensen en laten gebieden achter als krimpgebied. Het zijn vaak de hoger-opgeleiden en jonge mensen die emigreren. De achterblijvers kunnen vaak niet weg vanwege leeftijd, sociale status, (gebrek aan) opleiding, werksituatie of zijn onderdeel van een bepaalde sociale groep.

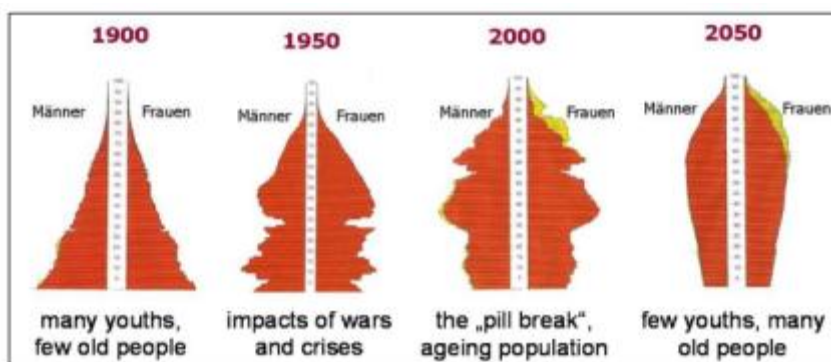
Conclusie

Tegen deze achtergrond kunnen we stellen dat krimp¹² een veelzijdig containerbegrip is welke het gevolg is van een aantal verschillende macro-processen welke effect hebben op het lokale niveau [Großmann et al. 2008b]. Dieter Rink en Annet Haase et al. [2011] stellen daarom voor dat we beter kunnen spreken over een “*pluralist world of shrinkages*” dan van “*urban shrinkage*” [Rink & Haase et al. 2011]. De redenatie is dat in elke casestudie die zij hebben onderzocht, de specifieke lokale omstandigheden een specifiek effect heeft op de manifestatie van krimp. Daarnaast kan gesteld worden dat demografische krimp niet vanzelfsprekend tot economische krimp en een afnemende welvaart leidt. Wel wijzen statistieken uit dat het BRP in deze regio's minder snel toeneemt dan het landelijk gemiddelde [Verwest en Van Dam, 2010b].

2.2 De Context van Krimp

De naderende bevolkingsdaling in Nederland en andere ontwikkelde landen is het gevolg van een lang proces van lage vruchtbaarheid en lage sterftecijfers. En hoewel demografen in de jaren '60 er nog van uit gingen dat er een overgang van de ene naar de andere evenwichtssituatie zou ontstaan [SER 2011] ontstond in de jaren '80 het inzicht dat deze “*demografische transitietheorie*” niet langer houdbaar was, en een “*tweede demografische transitie*” was geboren [Lesthaege & van de Kaa 1986]. De vruchtbaarheidsdaling zette zo lang door dat er geen stabiele omvang van de wereldbevolking ontstond waardoor in de tweede helft van de 21e eeuw een krimpende wereldbevolking zal ontstaan.

Volgens Martinez-Fernandez [2012] zijn er twee betrouwbare indicatoren dat demografische verandering op gaat treden: bevolkingsprognoses en leeftijdsindexen. Deze zijn op zowel het lokale als het nationale niveau waarneembaar. Een voorbeeld hierin is de bevolkingspiramide in figuur 2 welke door de Statistische Landesamt Rheinland-Pfalz is gepubliceerd. In deze bevolkingspiramide is te zien dat in de nabije toekomst in Duitsland een extreme vergrijzing zal optreden. In veel Ontwikkelde Landen is ditzelfde patroon te zien.

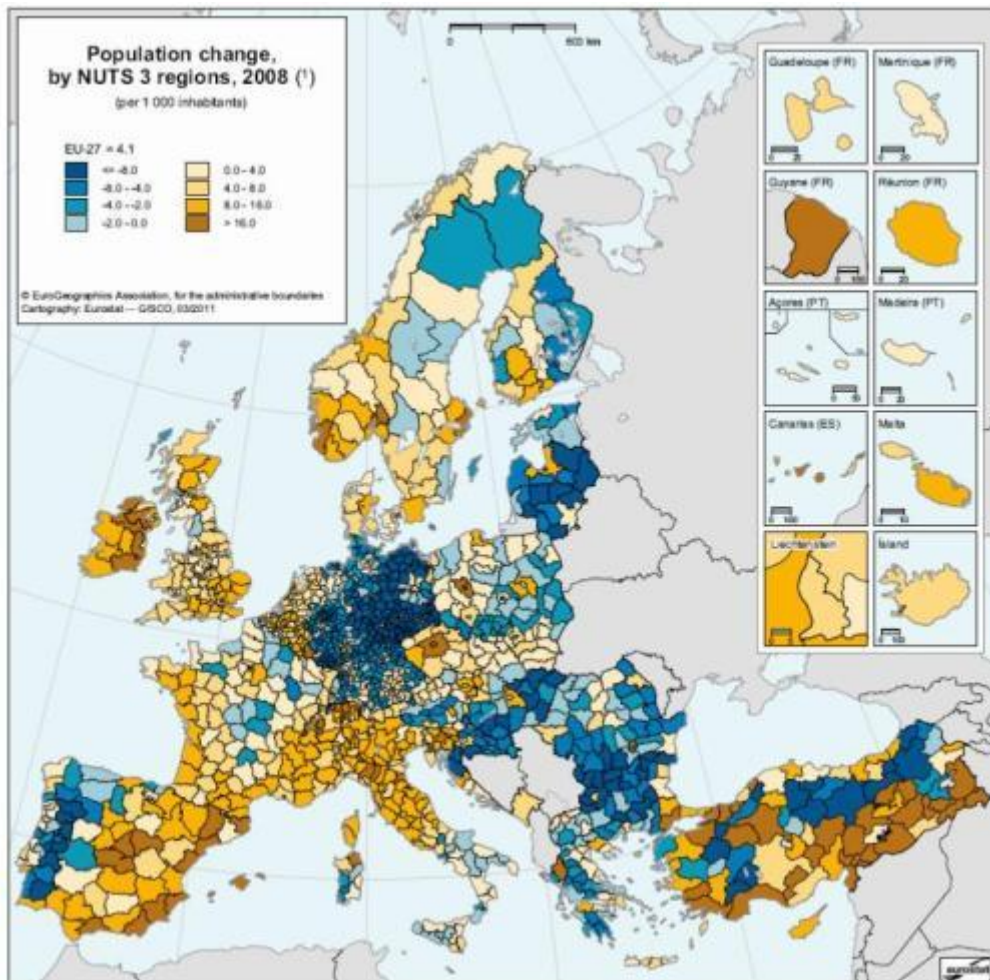

Figuur 2: From the population pyramid to the population urn – demographic development in Germany (Bron: Statistische Landesamt Rheinland-Pfalz: 10, 11 and 57)

12 In dit onderzoek wordt “krimp” veelzijdig als enkelvoudige term gebruikt. Daarmee wordt als basisvoorwaarde altijd de ‘demografische’ component bedoeld, maar dikwijls ook de andere vormen van krimp.

Daarnaast zijn er op nationaal en internationaal niveau een aantal trends te herkennen. Het OECD¹³ gebruikt hiervoor vier betrouwbare indicatoren: bevolkingsveranderingen (population change), vruchtbaarheidscijfers (fertility rates), jongerenpopulatie (youth population), en ouderenpopulatie (ageing population) [Martinez-Fernandez et al. 2012].

De meeste krimp heeft zich in de afgelopen 50 jaar voornamelijk in de Westerse Industriële landen voorgedaan [Oswalt 2006b; SER 2011]. Van de 27 EU-lidstaten hebben 18 landen één of meer regio's waar sprake is van krimp. Tussen 1990 en 1999 was er nog in driekwart van de EU regio's groei, maar tussen 2000 en 2006 was dit geslonken tot tweederde (zie figuur 3). De krimpregio's komen vooral voor in de nieuwste EU-landen in Noord- en Oost-Europa, de Baltische staten en Scandinavië [RPB 2006]. Maar vooral de Midden- en Oost-Europese landen zullen naar verwachting de komende decennia het sterkst met een krimpende bevolking worden geconfronteerd [SER 2011].

Figuur 3: Europe's Population Change in 2008 (bron: Eurostats Geographics Association, EuroStat Gisco 03/2011)

¹³ Organisation for Economic Co-operation and Development. Zie ook bijlage 1.

In meer dan de helft van de krimpregio's in Europa was de bevolkingsdaling het gevolg van zowel een negatieve natuurlijke groei als een vertrekoverschot. Op provinciaal niveau komt een bevolkingsdaling van dit type in Nederland alleen voor in Limburg [SER 2011]. De voornaamste oorzaak van krimp is in bijna alle gebieden een aanhoudende lage vruchtbaarheid en hoge levensverwachting [Beets 2009]. In de meeste West-Europese landen is van een structurele bevolkingsdaling voorlopig nog geen sprake doordat een migratieoverschot voldoende compensatie biedt, maar in de prognose voor NUTS3¹⁴ regio's zullen rond het 2060 grote delen van West-Europa ook met aanzienlijke krimp te maken krijgen. [Martinez-Fernandez et al. 2012]. In de meeste van deze regio's is sprake van ontvolking van het platteland door migratie naar de grootste kern in de regio, waarmee het verschil tussen stad en platteland wordt versterkt [Van Dam et al. 2009].

Toch dient er voorzichtig omgegaan te worden met statistieken op grotere schaalniveaus, omdat er in eerste instantie niets aan de hand kan lijken. Maar in de meeste clusters treedt zowel groei als krimp parallel op [Laursen 2008; Ganser & Piro 2012]. De totale bevolking van een land kan groeien, terwijl er op regionaal niveau bevolkingskrimp kan voorkomen [Bureau PAU et al. 2010]. Maar zelfs op regionaal niveau is krimp soms niet zichtbaar, en moet op het niveau van steden en dorpen onderzoek gedaan worden.

De verschillende schaalniveaus

Krimp komt voor in bijna alle soorten regio's, van dichtbevolkte tot dunbevolkte gebieden, en uit de vele casussen welke in de literatuur zijn te vinden blijkt dat demografische krimp zich op verschillende ruimtelijke schaalniveaus manifesteert [Hengstmengel 2011]. Maar de eerste symptomen van demografische veranderingen zijn vaak als eerste zichtbaar in landelijke gebieden welke vaak als een cluster of conglomeraat zijn georganiseerd, waarbij omliggende dorpen afhankelijk zijn van een "centrumlocatie". De dorpen hebben alleen basisvoorzieningen (lagere scholen, supermarkt etc.) en voor aanvullende en specifieke (vaak culturele) voorzieningen (bioscopen etc.) kunnen de dorpsbewoners terecht bij de centrumlocatie. Deze structuur is in vele landen, zoals Nederland en Duitsland, te herkennen en wordt "*gedecentraliseerde concentratie*" genoemd [Domhardt & Troeger-Weiß 2006].

Daarnaast zijn er landen waarbij de structuur uit een centraal systeem bestaat, zoals Frankrijk. Stedelijke agglomeraties en landelijke gebieden hebben andere gevolgen wanneer krimp ontstaat. In kleine dorpen en kernen staan vooral de primaire voorzieningen onder druk. En terwijl de sociale cohesie vaak toeneemt, nemen in grotere kernen juist tegengestelde bewegingen toe. Hier zijn voorzieningen in redelijke mate aanwezig, maar gaat de sociale cohesie sterk achteruit.

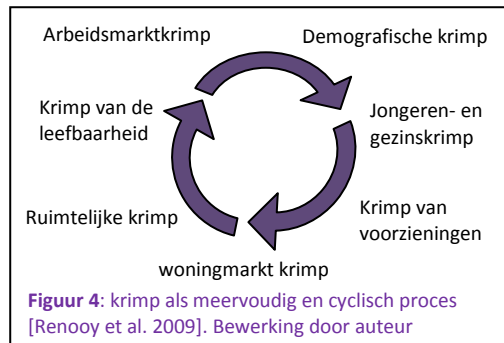
Bovenal blijkt uit de literatuur en vele praktijkcases dat alle vormen van krimp meer gevolgen hebben op het lagere ruimtelijke schaalniveau van wijk, dorp, stad of gebied dan op hoger ruimtelijk schaalniveau waar zowel krimp als groei naast elkaar kunnen bestaan [DEMOS 2009: 25, nr7].

14 NUTS indeling [Nomenclature of Territorial Units for Statistics]: een door de EU gehanteerde regionale indeling van de Europese Unie. Het NUTS2 niveau correspondeert in Nederland met de provincie-indeling. NUTS 3 correspondeert met kleinere regio's zoals regionale clusters.

2.2.1 Welke oorzaken liggen ten grondslag aan de krimp?

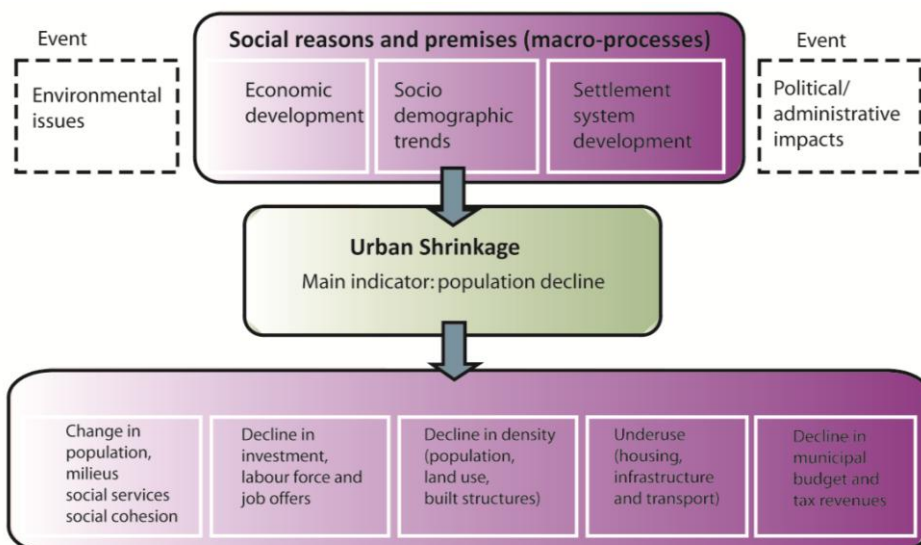
In het verleden waren het vaak catastrofale en bijzondere gebeurtenissen als oorlog en epidemieën die voor een extreme bevolkingsdaling en massamigratie zorgde. De krimp van enkele decennia geleden had echter een andere oorzaak, die van suburbanisatie en de-industrialisatie [Rink 2012b], en beperkte zich tot enkele gebieden en was van korte duur omdat de bevolking groeide en andere economieën opkwamen.

Renooy et al. [2009] stellen dat de krimp in het algemeen een cyclisch karakter (zie figuur 4) heeft. In dit diagram is vooral de negatieve spiraal te herkennen welke op kan treden in krimpgebieden. De vraag is of met een additie van exogene factoren deze spiraal te doorbreken is.

De huidige krimp is van een veel structurelere aard dan de krimp uit het verleden.

Er worden in de literatuur vele oorzaken hiervoor genoemd zoals lage vruchtbaarheid, vergrijzing en migratie [Martinez-Fernandez 2012, Oswalt 2006b, Steglich 2006,]. Rienits heeft bij het onderzoek voor de *Atlas of Shrinking Cities*, welke hij samen met Oswalt publiceerde, niet minder dan 20 oorzaken gevonden welke krimp kunnen veroorzaken. Maar zowel bij dit onderzoek als bij andere onderzoeken is ontdekt dat deze oorzaken in feite het gevolg zijn van drie zeer invloedrijke trends, te weten: Sociaal-culturele ontwikkelingen [Goossens 2011, Ruimtelijk Planbureau 2006, Rink 2012a], economische ontwikkelingen [Goossens 2011, Ruimtelijk Planbureau 2006a, Rink 2012a] en globalisering [Domhardt en Troeger-Weiß 2006, SER 2011, Oswalt et al. 2006b]. Großmann, Haase en Rink [2008] hebben hiervoor een model ontwikkeld met deze hoofd- en suboorzaken (figuur 5).

Figuur 5: Het conceptuele model van Krimp. [Großmann, Haase & Rink 2008] (bewerking door auteur)

Globalisering als oorzaak van krimp

De opkomst van een globaliserende, postindustriële economie hebben in Frankrijk en Groot-Brittannië geleid tot nieuwe regionale specialisaties waarbij een intensieve kapitaalstroom ontstond naar beter renderende sectoren. Een belangrijke effect hiervan was dat deze verschuiving een snelle en flexibele vestigings- en productie-beleid tot gevolg had [Audirac 2002], hetgeen in vele landen is te herkennen. In feite laat dit voorbeeld zien dat globalisering een proces is waarbij sterke gebieden (lees: aantrekkelijke) sterker worden (aantrekkelijker) en zwakke gebieden zwakker worden waardoor een zogenaamde ‘polarisatie’ optreedt. Hierdoor ontstonden er agglomeraties van diverse bedrijvigheid in bepaalde regio’s, terwijl andere gebieden leegstromden, hetgeen onevenwichtige economische en stedelijke en sociale ontwikkelingen tot gevolg had [Storper & Walker 1989; Storper & Scott 1992; Beckouche 2001]. Castells [2000] noemde de gebieden welke niet mee konden doen in het wereldwijde netwerk, en daardoor krompen “*black Holes*” in de zogenaamde “*Space of Flows*”. Gebieden met monofunctionele industrieën (staalbouw, mijnbouw, textiel-industrie etc.) werden het zwaarst geraakt door dit proces en zijn een duidelijk voorbeeld van de Post-Fordistische economie [Bontje 2004a]. In feite belandden vele gebieden in een negatieve spiraal. Stromeier en Bader [2004] observeerde zo’n negatieve spiraal in de krimpende gebieden in Noord-Rijn Westfalen. Oswalt en Rienets [2006] constateerden eenzelfde negatieve spiraal. In alle gevallen was een trend te zien dat werkende mensen emigreerden, en hierdoor veel leegstand ontstond, wat resulteerde in een daling van huurprijzen en waardedaling van vastgoed en grond.

De gevolgen van de globalisering hebben echter andere gevolgen dan de meeste analisten in de jaren ‘80 en ‘90 hadden verwacht. Voorspellingen dat afstand en locatie steeds minder belangrijk zouden worden bleken onjuist. Locatie wordt namelijk steeds belangrijker als concurrerende factor zoals Amin & Thrift [1994] onderschreven:

“local context and strategies matter in addition to global change in determining the shape of urban transformation.”
[Amin & Thrift 1994]

Terwijl globalisering een proces in gang zet van geleidelijke convergentie tussen landen, betekent lokalisatie dat gebieden binnen een land grotere verschillen te gaan vertonen, met aan de ene kant de steden en regio’s die een onderdeel zijn van intensieve kennisnetwerken en een sterke bevolkingsgroei ervaren, en aan de andere kant de regio’s die daar niet in kunnen participeren en daardoor met een daling van de bevolking te maken krijgen. [SER 2011]

Sociaal culturele ontwikkelingen als oorzaak van de krimp

Sociaal-culturele factoren zijn ontwikkelingen die nauw verbonden zijn met individualisering en emancipatie en zijn de laatste veertig jaar vooral van invloed op het natuurlijk bevolkingsverloop (met name geboortecijfers). Men is gemiddeld op steeds latere leeftijd gaan samenwonen of trouwen; vrouwen kregen gemiddeld op steeds latere leeftijd hun eerste kind, en het aantal kinderen per gezin is sterk afgenomen, van 3,0 in 1960 tot 1,7 in 2012 [Derks 2013]. Ook blijven steeds meer paren bewust kinderloos, met name onder hoger opgeleiden, hetgeen ook wel ontgroening wordt genoemd.

Ook wordt er een verband genoemd tussen de dalende vruchtbaarheid en de arbeidsparticipatie van vrouwen en ook al is dit verband niet eenvoudig blijkt dit verband vooral afhankelijk te zijn van de combineerbaarheid van werk en kinderen [Beets 1999].

In feite staat de vergrijzing als oorzaak op zichzelf, maar wordt gezien als sociaal-culturele ontwikkeling. Doordat er een aantal decennia geleden een babyboom-generatie is geboren welke na de eeuwwisseling de status van senior hebben bereikt, maar ook het feit dat mensen steeds ouder worden kan zelfs worden teruggevoerd op economische ontwikkelingen, doordat de toenemende welvaart via (medisch-) technologische en maatschappelijke ontwikkelingen heeft geleid tot een toename van de levensverwachting, waardoor een toename van het aandeel ouderen in de bevolking is te zien.

Deze trend is in het merendeel van de Ontwikkelde Landen te herkennen. Op lokaal niveau is er indirect nog een extra oorzaak aan de vergrijzing. Deze heeft te maken met selectieve emigratie. Doordat werkzoekenden emigreren naar andere gebieden blijven de niet-werkenden achter, en daarvan bestaat een relatief hoog percentage uit senioren. Hierdoor neemt het aandeel ouderen toe. Krimpregio's zijn erg gevoelig voor deze selectieve migratie [Van Duin et al. 2006; De Jong 2007].

Deze ontgroening en vergrijzing heeft ook gevolgen voor de huishoudens-ontwikkeling. De vergrijzing heeft als gevolg dat veel ouderen na het overlijden van hun partner alleen komen te wonen. Daarnaast wordt verondersteld dat samenwonenden steeds vaker uit elkaar gaan en jongeren het ouderlijk huis verlaten. Deze ontwikkelingen leiden tot een toenemende vraag naar woningen voor eenpersoons-huishoudens. Een afname van de bevolking leidt op deze manier niet direct tot een afname van het aantal huishoudens. Echter de voornaamste oorzaak van een huishoudensdaling is door het wegtrekken van werkzoekenden en jongeren.

Economische ontwikkelingen als oorzaak van krimp

Eén van de meest invloedrijke oorzaken van demografische krimp is de economische krimp in de vorm van de-industrialisatie of het wegvallen van een specifieke economische functie. Het gevolg hiervan is vaak een werkgerelateerde emigratie. Rink [2012b] toont in een grootschalig onderzoek (in zeven steden) door SHRINK SMART¹⁵, dat er in vele gebieden een verband is tussen demografische en economische processen. Deze processen hebben invloed op vestigingscriteria, landinrichting en de samenstelling van de bevolking [Rink 2012b].

Ook blijkt het vertrouwen dat mensen hebben in de economie en hun inkomen effect te hebben op zowel de woningmarkt, de aanschaf van duurzame goederen maar ook, zij het iets vertraagd, op het krijgen van kinderen. Zo was in Nederland het geboortecijfer rond de hoogconjunctuur van 2000 relatief hoog, terwijl de daling van het aantal geboorten vanaf het eerste halfjaar van 2004 voor een deel een verband heeft met de economische teruggang [Latten & De Jong 2005].

15 Zie bijlage 1

Glaeser en Gyourko [2005] onderzochten vooral krimpende steden in Amerika en concludeerden dat negatieve economische schokken resulteren in een daling van de populatie en een daling van de huizenprijzen. Ook ontdekten zij dat wanneer de bouwkosten hoger zijn dan de verkoopprijzen de bouw volledig stagneert waardoor het gebied volledig achteruitgaat [Glaeser et al. 2006]. Mensen die het zich financieel kunnen veroorloven zullen uit krimpende gebieden vertrekken, en minder kapitaalkrachtige mensen zullen achterblijven. Dit proces wordt ook wel selectieve emigratie genoemd. Uiteindelijk ontstaat er hierdoor een negatieve spiraal waarbij goedkope woningen de minderbedeelden aantrekt, hetgeen resulteert in armoedeval [Glaeser & Gyourko 2005].

Migratie

Tot slot is migratie één van de meest invloedrijke oorzaken van krimp. Migratie treft vooral de perifeer gelegen gebieden en is een direct gevolg van globaliseringsprocessen, maar ook van (regionaal-) economische en planologische factoren [Van Dam et al. 2006].

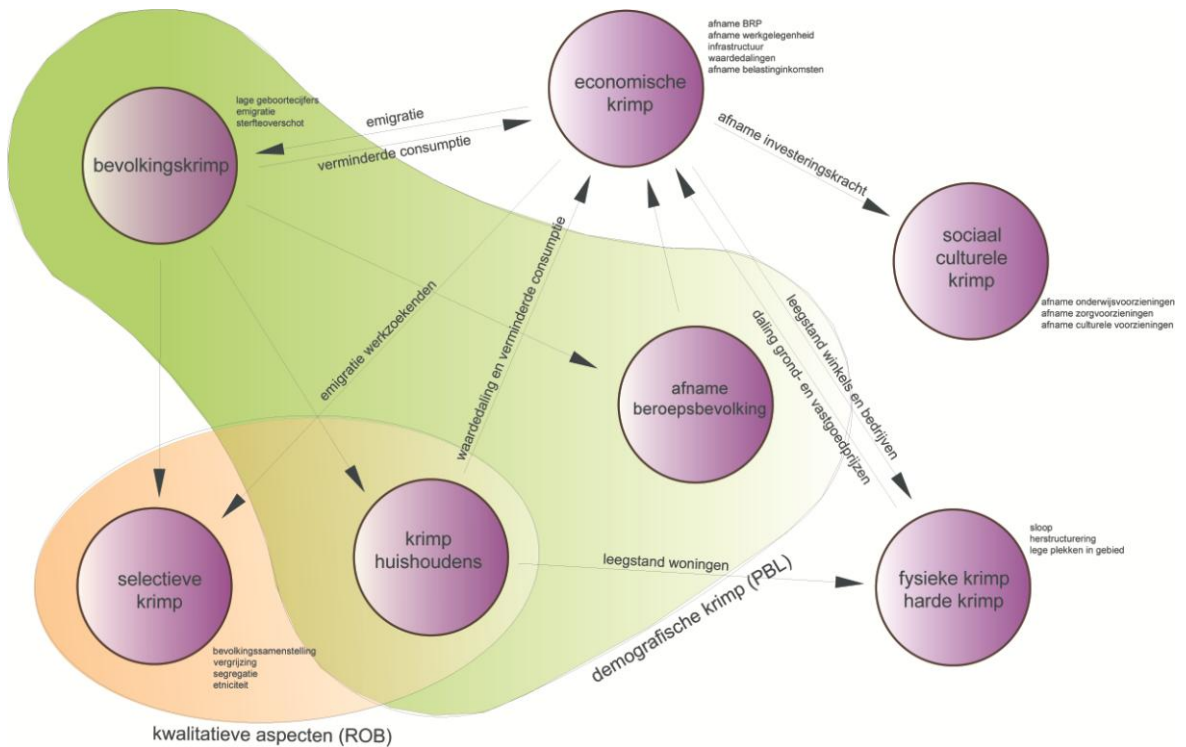
“Migratie vanuit een woongebied wordt vooral veroorzaakt door een verminderde ‘aantrekkelijkheid’ van het gebied voor bepaalde groepen bewoners.” [Visser & Van Dam 2006]

De groepen die verhuizen (naar kennisintensieve gebieden als de Randstad) zijn met name hoogopgeleiden en jongeren. Hierdoor vergrijzen de achtergebleven regio's, maar ook daalt hiermee het gemiddelde opleidingsniveau, het gemiddelde inkomen en de welvaart. In feite veroorzaakt deze selectieve migratie de segregatie van bevolkingsgroepen. Het cumulatieve effect van deze factoren zorgen voor een sterke daling van de aantrekkelijkheid en daardoor voor daling van de leefbaarheid en van het imago van deze gebieden.

Het migratiesaldo is eveneens conjunctuurgevoelig. Immigratie neemt toe als het goed gaat met de economie, en neemt af als de conjunctuur terugloopt. Bij emigratie is het omgekeerde effect te zien [De Beer 2004]. Dit verband is zowel op nationaal als regionaal niveau terug te zien. Migranten worden aangetrokken door regio's met een snelle economische groei [Van der Gaag et al. 1999] hetgeen betekent dat krimpgebieden zowel te maken hebben met een grote uitstroom van bewoners als een lage instroom van migranten.

Oorzakenmodel krimp

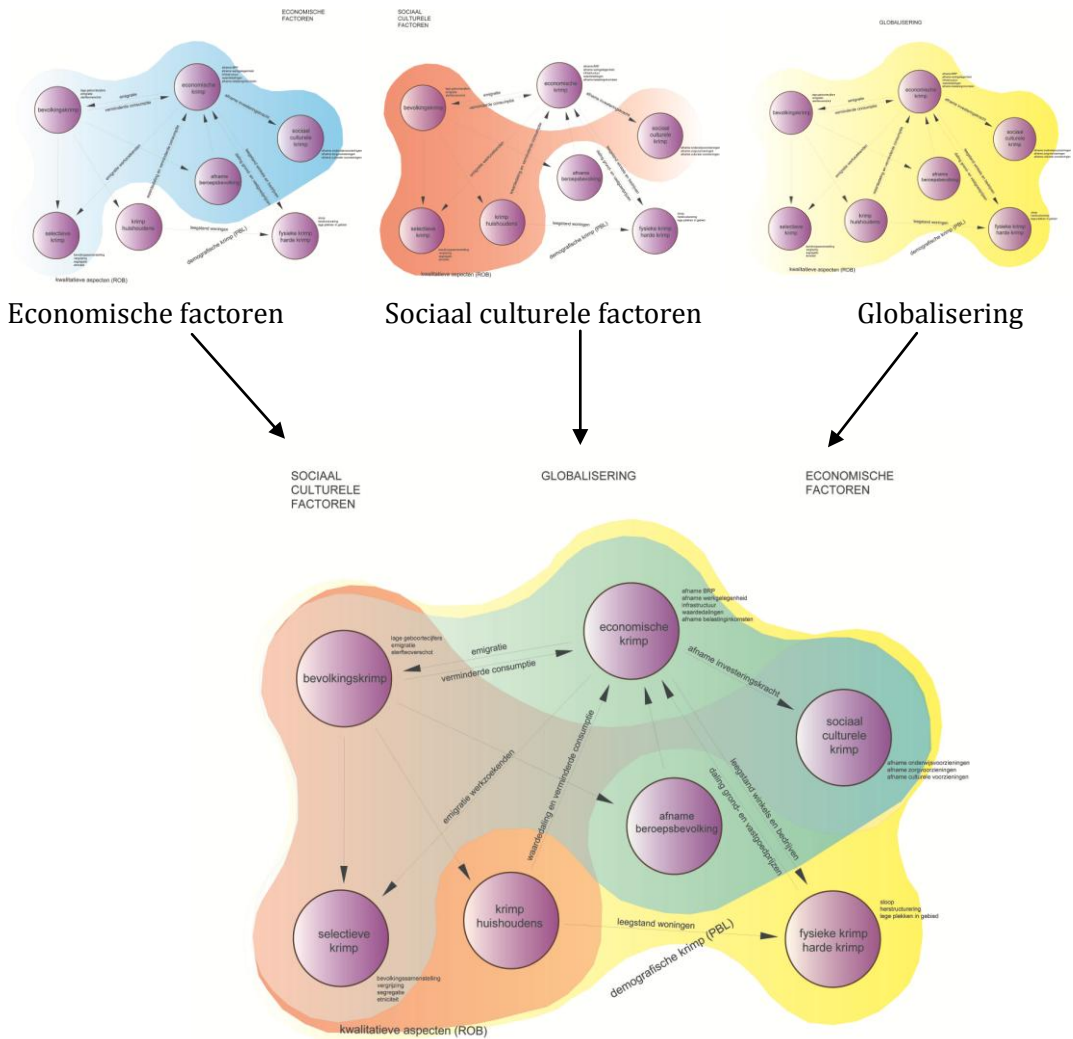
Uit deze voorgaande factoren blijkt dat sociaal-culturele ontwikkelingen lastig te scheiden zijn van (macro- en micro-) economische ontwikkelingen. Ook is de relatie tussen economische, sociaal-culturele en demografische ontwikkelingen wederkerig en daarmee complex. Deze complexiteit is herkennen uit de literatuur waar blijkt dat de meningen van de experts soms blijken te verschillen, maar veelal ook overeen blijken te komen. Daarom is in dit onderzoek een 'oorzakenmodel krimp' ontwikkeld (figuur 6) waarin getracht wordt om de verschillende interpretaties bij elkaar te brengen. Vanuit het krimpmodel komen de beïnvloeding van verschillende oorzaken naar voren.

Figuur 6: Dit 'oorzakenmodel krimp' beschrijft de invloed van de verschillende krimpvormen op elkaar en welke oorzaken en gevolgen er ten grondslag aan liggen

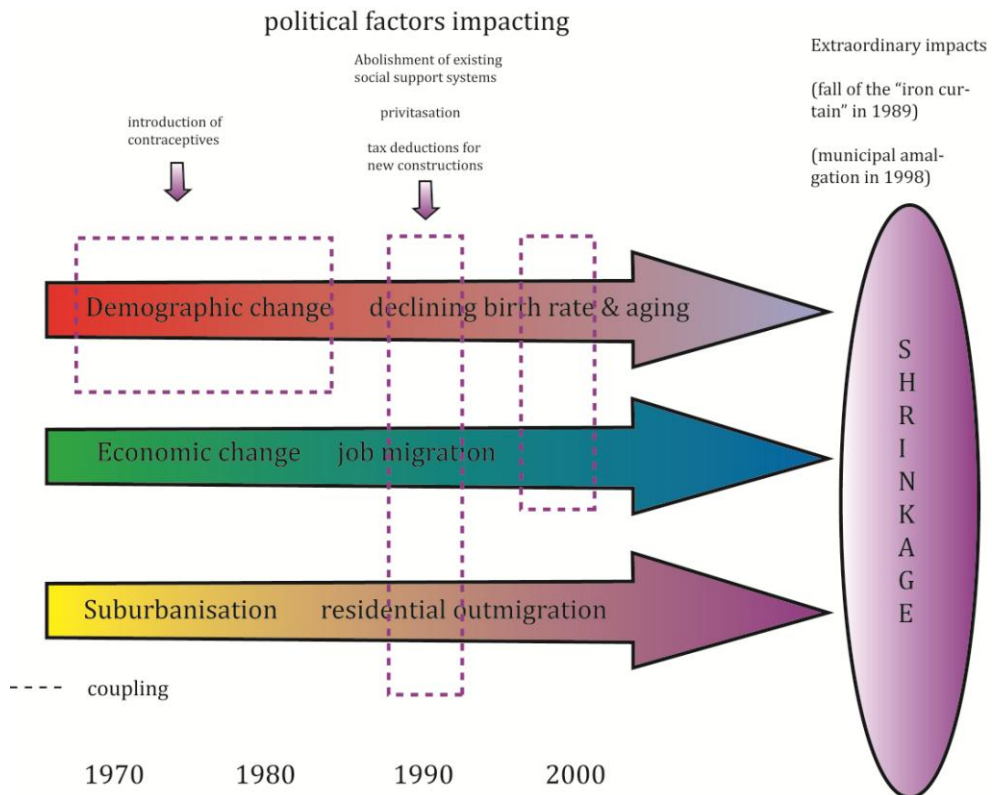
Uit dit oorzakenmodel blijkt duidelijk dat bevolkingskrimp, in tegenstelling tot de visie van het Planbureau voor de Leefomgeving, invloed heeft op economische krimp. Er is een directe herleiding te herkennen dat bij een afname van de bevolking de absolute koopkracht afneemt, hetgeen directe en indirecte gevolgen heeft op verschillende onderdelen van de economie. Koopkrachtdaling zorgt voor omzetsdaling in de industrie en bij winkels, hetgeen voor sluiting van bedrijven en winkels kan zorgen. Dit kan de start zijn van een neerwaartse spiraal.

Daarnaast komt uit elk van de drie hoofdoorzaken (figuur 7) duidelijk naar voren welke trend of kernoorzaak een serie krimpvormen veroorzaakt.

Figuur 7: de drie hoofdoorzaken van krimp en welke gevolgen zij elk teweegbrengen. Concluderend zijn deze drie hoofdoorzaken over elkaar heen geprojecteerd hetgeen bewijst dat deze drie factoren de hoofdoorzaken zijn van alle krimpvormen.

Dieter Rink heeft deze exercitie al eerder ondernomen en een model ontwikkeld (figuur 8) [2012b] waarin hij aantoont welke “kernoorzaken” ten grondslag liggen aan het krimpfenomeen. In het model laat hij de “secundaire oorzaken” zien welke uiteindelijk krimp (in haar vele vormen) veroorzaakt.

Figuur 8: oorzakenmodel door Rink [2012] (bewerking door auteur)

“Being aware of this theoretical back-ground, we conceptualise urban shrinkage as an event resulting from the specific interplay of different macro-processes at the local scale. Such macro-processes may be related to the economic, demographic or settlement system development, as well as to environmental issues or changes in the political or administrative system. Urban shrinkage occurs when the specific interplay of the mentioned macro-processes leads to population decline, which we define as the main indicator for urban shrinkage.

It is important to stress that, although we define population decline as the main indicator of urban shrinkage, it is not the same as the phenomenon of urban shrink-age itself since it also appears in many other forms such as housing vacancies, underuse of urban land or economic misfortune. Urban shrinkage affects both the physical space and the society of a city whose mutual fit is diminishing; this leads in turn to phenomena such as mismatches of supply and demand in various respects”. [Rink, D. et al 2012b]

Conclusies

Dieter Rink en Annet Haase et al. [2011] waarschuwen naar aanleiding van hun uitvoerige casestudieonderzoek dat hoewel er een aantal belangrijke oorzaken ten grondslag liggen, het fenomeen krimp zich manifesteert als een;

“highly distinctive, multifaceted phenomenon in each of our cities.” [Rink & Haase 2011]

In verschillende gebieden worden gemeenten met geheel andere gevolgen geconfronteerd, schijnbaar zelfs wanneer de bevolkingskrimp in twee verschillende casussen dezelfde oorzaak lijken te hebben. Het verschil in de effecten van de krimp is vaak afhankelijk van de lokale omstandigheden en tevens;

“It often differs in its prevalence, duration, speed and scope.” [Rink & Haase 2011]

Hieruit is tevens op te maken dat de demografische krimp in de verschillende landen dus niet vanzelfsprekend met elkaar te vergelijken zijn [ROB/Rfv 2008]. Zo is de bevolkingsafname in Manchester en Liverpool voornamelijk het gevolg van economische achteruitgang terwijl in Duitsland de hereniging van Oost- en West-Duitsland de belangrijkste oorzaak was dat Leipzig meer dan een kwart van haar inwoners verloor in de jaren '90. In de meeste gevallen is er een combinatie van verschillende oorzaken welke tot een specifieke vorm van krimp hebben geleid.

De sociaal-culturele en economische ontwikkelingen hebben samen met de globaliseringsprocessen gezorgd dat de bevolkingssamenstelling sterk aan het veranderen is. De meeste Ontwikkelde Landen krijgen in de nabije toekomst te maken met een groter aandeel ouderen (vergrijzing) en een kleiner aandeel jongeren (ontgroening).

Eichholtz en Lindenthal [2008] waarschuwen dat wanneer demografische krimp vergezeld gaat met nadelige economische effecten er een neergaande spiraal ontstaat waardoor er een selectieve emigratie ontstaat. En Van Dam et al. [2006], Renooy et al. [2009] en Verkade [2009] concluderen allen dat vooral in perifere krimpende regio's deze neergaande spiraal kansrijk is om te ontstaan.

2.2.2 Welke mogelijke gevolgen heeft krimp?

Zoals er vele verschillende oorzaken worden genoemd voor de diverse krimpvormen, zijn er ook vele mogelijke gevolgen welke door krimp optreden. Deze gevolgen hebben voornamelijk betrekking op het lagere ruimtelijke schaalniveau van wijk, dorp, stad of gebied [DEMOS 2009: 25, nr7; Van Dam et al. 2006]. De oorzaken en gevolgen zijn niet geheel duidelijk, maar zijn echter direct of indirect onderling met elkaar verbonden.

Ruimtelijke effecten zijn een direct gevolg van de woning- en arbeidsmarkt. Maar gelijk ook een oorzaak voor de gevolgen op de woning- en arbeidsmarkt. Leegstand heeft voornamelijk effect op het imago van de buurt welke hierdoor negatief wordt beïnvloedt, en verval en verloedering van de gehele buurt kan optreden. Dit kan criminaliteit bevorderen hetgeen een onveilige gevoel voor de leefomgeving geeft. Inwoners verhuizen wanneer zij de mogelijkheid zien, en een bevolkingssamenstelling met overwegend sociaal-economisch zwakkeren blijft over, waarbij tevens de instroom beperkt blijft [Verwest, Sorel & Buitelaar, 2008b]. Deze negatieve spiraal kan zich ontwikkelen alsmede doorzetten op vele andere gebieden van de maatschappij.

“De gevolgen op de leefomgeving zijn onder te verdelen in effecten op de fysieke en sociale omgeving. Met de directe leefomgeving wordt de buurt als afgebakend gebied beschouwd. Bij de fysieke leefomgeving gaat het om de gevolgen voor woningen en andere gebouwen, de openbare ruimte en de voorzieningen binnen de directe omgeving, terwijl het bij de sociale leefomgeving gaat over de sociale status, sociale cohesie en sociale veiligheid.”

[Verwest, Sorel & Buitelaar, 2008b]

Rink et al. [2012] beschrijft gevolgen van krimp als;

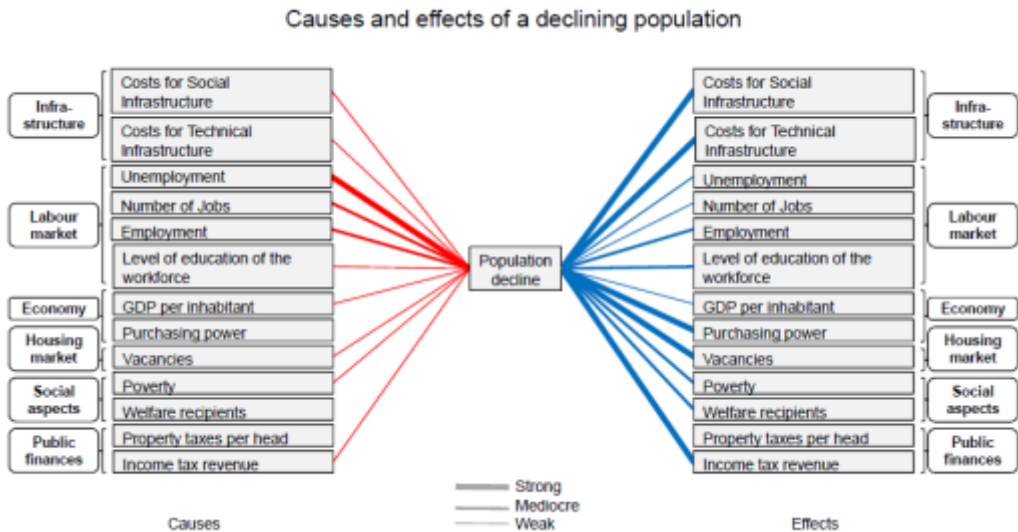
“Urban shrinkage impacts on nearly every sphere of urban life: municipal budgets, land use and urban planning, infrastructure and amenities, housing market and housing mobility, labour market and employment, residential composition and social inclusion and cohesion. The kind and severity of impact differs between the individual fields of urban development.” En *“Urban shrinkage leads to shifts in the population structure since out-migration is almost always selective and often removes the younger and well-educated sections of the population leading to an enforced ageing of the remaining population. The same is true when a city loses population due to death surpluses. In shrinking cities or neighbourhoods there is often a concentration of neglected population groups such as the unemployed, poor or low-income groups and foreigners or ethnic minorities. This brings about challenges for social cohesion and may fix and strengthen patterns of socio-spatial and residential segregation in the respective city.”*

[Rink et al. 2012]

Zoals duidelijk blijkt uit de voorgaande citaten geven Van Dam et al. [2006], Oswalt [2006b], Verwest, Sorel & Buitelaar [2008b] en Rink et al. [2012] tevens aan dat het zeer complex is om een eenduidig te concluderen welke factoren tot een specifieke oorzaak of gevolg leiden.

Om een beter beeld te krijgen welke oorzaken en gevolgen er ontstaan bij (demografische) krimp heeft COST deze in een model (figuur 9) verwerkt waarin COST de ‘zwaarte’ van de verschillende oorzaken en gevolgen in kaart heeft proberen te brengen. Hoewel dit deels is gelukt, is uit het model moeilijk te herleiden welke oorzaak welke gevolg(en) heeft. Daarom is in dit onderzoek tevens onafhankelijk van deze poging een aanvulling gedaan om de verbanden van de oorzaken en gevolgen in kaart te brengen, door een gevolgen-relatiemodel te ontwikkelen (zie figuur 10).

Daarin worden de gevolgen aan het voorgaande ontwikkelde ‘oorzakenmodel krimp’ gekoppeld. Deze gevolgen zouden gegroepeerd kunnen worden, waarna er doelgericht per cluster een reeds toegepaste strategie aan gekoppeld kan worden.

Figuur 9: een Oorzaken en gevolgenmodel met de zwaarte ervan, gepubliceerd door COST [2010]

Dikwijls wordt krimp opgevat als een negatieve ontwikkeling, terwijl anderen krimp juist beschouwen als een zegen voor de natuur, waarbij de druk op het milieu, de ruimte, de woningmarkt en de arbeidsmarkt wat positief kan afnemen. Krimp kan dus zowel positieve als negatieve effecten hebben. Maar terwijl de positieve gevolgen vaak een (schijnbaar) minimaal effect lijken te hebben zijn de negatieve gevolgen soms van grote impact. Voorbeelden hiervan zijn: toenemende (jeugd)werkloosheid, afnemende waarde van eigendommen, etcetera [Martinez-Fernandez 2012].

Daarnaast blijkt dat de ruimtelijke context een zeer cruciale factor speelt bij de effecten van krimp. In een aantrekkelijk gebied waar al lang veel vraag is naar woningen, kan een afnemende vraag naar woningen juist de spanningen op de krappe woningmarkt doen verminderen. Lagere prijzen voor koopwoningen, kortere wachtlijsten voor huurwoningen en meer keuzevrijheid voor woningzoekenden zijn het mogelijke gevolg. In een aantrekkelijke en (daardoor vaak) overspannen woningmarkt lijken de positieve gevolgen van krimp dus doorslaggevend [Demos 2009; 25, nr 7].

Maar in minder aantrekkelijke gebieden waar al genoeg ruimte is op de woningmarkt kan het teruglopen van de vraag naast prijsdaling en een langere transactietijd (voor koopwoningen) echter ook leiden tot een overschot en leegstand (vaak huurwoningen) [Visser & Van Dam 2006; Goossens 2011]. Hier lijken voornamelijk de negatieve gevolgen te overheersen [Demos 2009; 25, nr 7]. Dit voorbeeld maakt duidelijk dat bepaalde oorzaken per gebied een heel ander effect kunnen hebben.

Als kritische noot dient er echter bij het interpreteren van de directe en indirecte gevolgen zorgvuldig gekeken te worden naar de oorsprong en de oorzaken van de krimp en het land en de regio waarin het zich afspeelt.

Gevolgen van bevolkingskrimp

De gevolgen van bevolkingskrimp lijken eenvoudig te voorspellen. Maar niets is minder waar. Terwijl in eerste instantie de gedacht zou zijn dat bevolkingskrimp ernstige effecten voor de huizenmarkt zou betekenen blijkt het omgekeerde waar te zijn. Bevolkingskrimp blijkt zelfs minder gevolgen op de woningmarkt te veroorzaken dan dat de huishoudenskrimp of de verandering van de huishoudens en bevolkings-samenstelling doen [Dossier ZL 2012]. Bevolkingskrimp heeft daarentegen wel meer gevolgen voor de economie van een gebied, aangezien de afzetmarkt kleiner wordt, en hierdoor bedrijfsbeëindigingen in de consumentendiensten tot gevolg kan hebben. Hierdoor kan er een overaanbod van winkels en horecagelegenheden ontstaan, met leegstand als resultaat [Derks et al. 2006a, b; Van Dam et al. 2006].

Deze gevolgen ontstaan met name bij bevolkingsgerelateerde bedrijvigheid als detailhandel, horeca en persoonlijke dienstverlening [De Graaff et al. 2008], maar ook bij maatschappelijke voorzieningen als scholen¹⁶. Over het algemeen kan gesteld worden dat bevolkingsdaling leidt tot minder draagvlak voor winkels [Hengstmengel 2011] en bedrijvigheid.

Uit Amerikaanse en Oost-Europees onderzoek [Shrinking Cities Vol 1 & 2: Oswalt 2006 a, b] blijkt dat wanneer de bevolkingsdaling extreem doorzet (meer dan 50%), met name de ondergrondse infrastructuur ernstig onder druk komt te staan met effecten voor de volksgezondheid maar ook financiële gevolgen. Met name het watersysteem (riolering en leidingwater) komt onder druk te staan wanneer het verbruik drastisch afneemt. Hierdoor ontstaan er problemen als verontreinigd, vervuild en stinkend water [Koziol 2006], maar ook microbiologische vervuiling, een toegenomen materiaalcorrosie en andere technische problemen [Rink 2012]¹⁷.

Daarnaast veroorzaakt bevolkingsdaling, en de daarmee vaak afnemende beroepsbevolking, voor een afname van de groei van de mobiliteit. Maar resulteert niet in minder verkeersdruk, omdat de reisafstand veelal toeneemt [Ministerie van V&W 2010]. Het regionale openbaar vervoer in krimpregio's komt echter wél steeds verder onder druk te staan [Ministerie van V&W 2010] door een daling van de bezettingsgraad en deels door een veranderd mobiliteitsgedrag (intensiever autogebruik). Meer en kleinere huishoudens bevorderen juist het autogebruik. Daarnaast is er een hoog rijbewijsbezit onder de gepensioneerden die in groot aandeel van de bevolking in krimpgebieden vertegenwoordigen.

Hoewel bevolkingskrimp soms ook wordt gezien als een positief effect op de druk op het milieu, zal de milieudruk hierdoor toch niet automatisch afnemen. De welvaartsontwikkelingen, het consumptiegedrag en de technologische ontwikkelingen spelen een belangrijke rol hierin [Verwest, Sorel & Buitelaar, 2008b].

16 Het Sectorbestuur Onderwijsarbeidsmarkt (SBO) heeft becijferd dat tussen 2010 en 2015 het aantal leerlingen van basisscholen in Groningen, Friesland, Drenthe, Gelderland en Limburg, naar verwachting gemiddeld met ongeveer 12% zal krimpen (landelijk waarschijnlijk op 7%). Vanaf 2015 krijgt ook het voortgezet onderwijs met afnemende leerlingen te maken. De krimpbarometer van DHV laat zien dat er verspreid over heel Nederland over 15 jaar 703 basisscholen minder nodig zijn dan nu. [Researchnet 2010]

17 Het watersysteem is berekend op een bepaald volume en een bepaalde regelmaat van de doorstroming van het systeem. Als algemene regel kan gesteld worden dat wanneer de bevolking meer dan 50% afneemt een kritische grens wordt overschreden waarbij gezondheidsrisico's kunnen optreden [Koziol 2006].

Gevolgen van Huishoudenskrimp

Het aantal huishoudens is de grootste bepalende factor voor de vraag naar woningen. Huishoudenskrimp is een direct gevolg van vergrijzing, ontgroening en migratie en kan dus grote gevolgen voor de woningmarkt hebben [Eichholtz & Lindenthal 2008; Francke 2010; Verwest & Van Dam 2010]. De ontwikkeling van de huishoudenssamenstelling is voor de woningvoorraad van groot belang, omdat deze de vraagzijde beïnvloedt. Tekorten en overschotten van bepaalde woningtypen is het onvermijdelijke gevolg, met potentie tot leegstand. Als langdurig leegstand optreedt kan segregatie, verloedering en verpaupering optreden waardoor de kwaliteit van de leefomgeving achteruit kan gaan [Van Dam et al. 2006; Dossier ZL 2012; Rink et al. 2012]. Dit heeft weer een direct effect op het imago van de buurt, en mogelijk op het imago van het dorp of de stad [Dossier ZL 2012].

Toch blijkt er een verschil te zijn tussen het effect van huishoudenskrimp op verschillende woontypologieën. Op de koopwoningmarkt leidt een afname van het aantal huishoudens vaak tot langere verkooptijden en lagere verkoopprijzen maar minder tot leegstand. [Van Dam & Verwest 2010; Van Middelkoop 2010]. De woningmarkt verandert dan van een aanbieders- in een vragersmarkt [Priemus 1999] hetgeen zowel positief als negatief kan zijn afhankelijk van de positie¹⁸ van de doelgroep. Echter leidt een overaanbod aan woningen in de minst aantrekkelijke delen [Van Dam et al. 2006] tot leegstand. Met name de huurwoningmarkt heeft sterk te lijden van de huishoudenskrimp, met als gevolg dat vooral de inkomsten uit de verhuur dalen [Verwest et al. 2008; Buitelaar et al. 2009].

“Bij een sterke afname van het aantal huishoudens in stedelijke krimpgemeenten kan het gaan om een aanzienlijke inkomstenderving voor woningcorporaties en andere verhuurders”
[Verwest, Sorel & Buitelaar 2008b]

Starters op de woningmarkt kunnen hiermee hun voordeel doen omdat de huishoudensdaling zorgt voor een kortere wachttijd voor huurwoningen [Ruimtelijk Planbureau 2006a]. Bij huurwoningen bestaat er een veel groter risico van leegstand omdat bewoners geen financiële binding met de woning hebben. Leegstand kan worden gezien als een eerste indicatie van verpaupering [Haase, Lautenbach & Seppelt 2010].

Daarnaast kan huishoudenskrimp tevens gevolgen hebben voor de bedrijvigheid in een gebied. Echter zullen er bij een huishoudensverdunning tenslotte minder mensen in een gebied wonen hetgeen gevolgen heeft voor bedrijven, winkels en andere voorzieningen waarbij hetzelfde effect optreedt als bij bevolkingskrimp.

¹⁸ Woningzoekende starters en doorstromers ondervinden de meeste voordelen in een ontspannen woningmarkt, aangezien de huizenprijzen in deze gebieden lager zijn dan het landelijk gemiddelde en de woningvoorraad ruim is. De aanbieders van woningen (ontwikkelaars, corporaties, particuliere verkopers of verhuurders) en gemeenten echter hebben een nadeel.

Gevolgen van Selectieve krimp

Selectieve krimp is een vorm van migratie van een selecte groep mensen. In krimpgebieden zijn dit met name kansrijken waaronder de hoger opgeleiden, veelal autochtone gezinnen en jongeren, hetgeen ook wel eens de “witte vlucht”¹⁹ wordt genoemd. Lage inkomensgroepen en kwetsbare groepen blijven dan geconcentreerd achter in de wijk welke vaak bewoners van sociale huurwoningen en het goedkope koopsegment zijn [Dossier ZL 2012], met een hoog aandeel ouderen. Hierdoor ontstaat een dalende woningvraag en kan een buurt of wijk in een zogenaamde negatieve spiraal terecht komen waarbij de leefbaarheid onder druk komt te staan.

Daarnaast heeft deze selectieve krimp dikwijls een arbeidsmarktkrimp tot gevolg door een re-allocatie van menselijk kapitaal. Hoger opgeleiden emigreren vanwege *“betere onderwijsfaciliteiten, werkgelegenheid en het aanbod van cultuur en woonmilieus in andere steden, met name in de Randstad.”* [Renooy et al. 2009]

De effecten van deze veranderende samenstelling van de bevolking (naar leeftijd, etniciteit, opleiding) lijken veel ingrijpender te zijn dan de gevolgen van bevolkings- of huishoudenskrimp. Als eerste daalt de sociale status (inkomen, opleiding en werkloosheid) van een buurt doordat sociaal-economisch zwakkeren achterblijven. *“Een belangrijk aspect daarbij is de mate van homogeniteit en de gelijkgestemdheid binnen de buurt”* [Hengstmengel,2011], hetgeen de sociale cohesie zowel positief (onderlinge verbanden) als negatief kan beïnvloeden.

De verwachting is dat lagere statusgroepen minder aandacht besteden en weinig verbondenheid hebben met de buurt of met andere bewoners [Visser 2010]. Het gevolg is fysieke verloedering, verpaupering en leegstand waardoor er minder sociale controle en toezicht in de woonomgeving is, met vandalisme en criminaliteit tot gevolg [RIGO & EIB, 2010]. Hierdoor ontstaat een afname van de sociale veiligheid, doordat een hoger percentage van misdrijven plaatsvindt in achterstandswijken [Van Dam et al 2006, p. 84].

Sociaal gezien ontstaat er een verschraling van de aantrekkelijkheid, leefbaarheid en imago ten gevolge van selectieve krimp. Een direct gevolg van selectieve krimp is leegstand en waardedaling [Verwest & Van Dam 2010b] mede doordat nieuwkomers overwegend personen met een lagere sociale status zijn. Hierdoor kan gesteld worden dat ten gevolge van selectieve krimp de sociale status van de wijk als geheel geleidelijk afneemt [Van Dam et al. 2006].

¹⁹ Van Dale beschrijft witte vlucht als *“het vertrek van autochtone Nederlanders uit woonwijken en van scholen met een grote allochtone bevolking”*

Gevolgen van een Afname van de beroepsbevolking

De afname van de potentiële beroepsbevolking (15-64 jaar) ontstaat door een vermindering van de instroom in deze leeftijdsgroep (ontgroening) en een vergroting van de uitstroom door vergrijzing. Volgens de prognoses zal dit proces in bepaalde (krimp) regio's binnenkort versneld optreden [Provincie Limburg, 2008a], met name doordat de eerste babyboomers met pensioen gaan. Maar op termijn zal deze afname in heel Nederland optreden. Hierdoor ontstaan er zowel kwantitatieve²⁰ als kwalitatieve²¹ tekorten op de arbeidsmarkt. Met name op de zorgmarkt ontstaan er momenteel al grote problemen, vanwege de sterk toegenomen vraag van het stijgende aandeel ouderen [Van Dam et al. 2006]. Vanuit de praktijk blijkt dat krimpgebieden moeilijker aan kwalitatief goed personeel kunnen komen, met name hoger opgeleiden. Daarnaast blijkt dat de opleidingen van het middelbaar onderwijs slecht aansluiten op de vraag van de markt, met name in de zorg en techniek. Werkgevers in de regio kunnen door dit gebrek aan gekwalificeerd personeel de nadelige gevolgen ondervinden. Met name in arbeidsintensieve sectoren, zoals de dienstensector zal dit gevolgen hebben.

Theoretisch kan het tekort op de arbeidsmarkt voor een deel worden ondervangen door de ontwikkeling van de arbeidsparticipatie en de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit [Van Dam et al. 2006]. In principe zou het arbeidsaanbod in krimpgebieden van lager opgeleid personeel makkelijker beschikbaar moeten zijn door de relatief hoge werkloosheid, ware het niet dat *“bij de lager opgeleiden [...] minder dan 45 procent van de mensen, die kunnen werken [...] dat ook [doen]”* [Dossier ZL 2012]. Dit houdt in dat er actiever beleid gevoerd zou moeten worden om mensen aan het werk te krijgen of om deze tekorten aan arbeidskrachten vanuit het buitenland aan te vullen [BZK et al. 2009]. De verwachting is dat de stijging van de arbeidsparticipatie op korte termijn wel, maar op lange termijn niet de afname van de potentiële beroepsbevolking kan compenseren [Imhoff & Van Wissen 2001; Euwals et al. 2009]. Volgens Euwals et al. [2009] gaat vanaf ongeveer 2020 de arbeidsparticipatie in Nederland dalen. In de krimpregio's zal naar verwachting deze afname zich eerder voordoen, omdat daar de potentiële beroepsbevolking al enkele jaren afneemt. Uit onderzoek van Van Dijk en Pellenbarg [2006a] en De Beer [2008], blijkt dat de afname van de potentiële beroepsbevolking niet automatisch leidt tot minder werkloosheid vanwege het niet goed op elkaar aansluiten van de arbeidsvraag en het arbeidsaanbod, hetgeen wordt versterkt door het relatief hogere aandeel laag-opgeleiden in krimpregio's.

Onderzoekers verschillen van mening over de invloed die de demografische krimp heeft op bedrijfsvestigingen en bedrijfsverplaatsingen. Volgens Derks et al. [2006a] zal het aantal bedrijfsverplaatsingen van krimpregio's naar andere regio's door demografische krimp toenemen. Van Dijk en Pellenbarg [2006a] stellen dat met name bedrijven in de maakindustrie zullen afnemen, maar dat veel bedrijvigheid in deze sector al naar de lagelonenlanden zijn verhuisd. De bedrijfsmigratie als gevolg van krimp zal volgens deze onderzoekers dan ook gering zijn. Bovendien constateren van Oort et al. [2007] dat bedrijven vaak niet van locatie veranderen omwille van het behoud van hun werknemers [Verwest en Van Dam 2010].

²⁰ Een kwantitatief tekort is een situatie waarbij de juiste aantallen niet toereikend zijn voor de vraag op de arbeidsmarkt

²¹ Een kwalitatief tekort op de arbeidsmarkt is een situatie waarbij het juiste opleidingsniveau niet aansluit op de vraag.

Derks et al. [2006a] concluderen dat een daling van de potentiële beroepsbevolking leidt tot krapte op de arbeidsmarkt en het vertrek van niet regiogebonden activiteiten (productieonderdelen uit de industrie en transport) naar lagelonenlanden. Daarmee komt binnen afzienbare termijn een einde aan de groei van werkgelegenheid en daarmee de behoefte aan bedrijventerreinen. Van Dijk en Pellenbarg [2006a] gaan ervan uit dat op de bedrijventerreinen in de krimpregio's vooral bedrijven uit de logistieke sector en kantoren zullen vestigen. Deze bedrijven zullen volgens hen, in tegenstelling tot de maakindustrie, niet naar lagelonenlanden verhuizen, waardoor het overschot aan bedrijventerreinen gering zal zijn. Eerder onderzoek van het PBL nuanceert beide beelden. Zo stellen Van Dam et al. [2006] dat de vraag naar bedrijventerreinen niet alleen door demografische ontwikkelingen, maar ook door de flexibele grondprijzen, regionaal-economische ontwikkelingen en het ruimtelijke ordeningsbeleid wordt bepaald. Renes et al. [2009] stelt dat de bevolkingsafname een kleinere afzetmarkt behoeft met als gevolg dat er minder bedrijven benodigd zijn waarbij ook hij verwacht dat er een afname van de vraag naar bedrijventerreinen zal zijn.

Gevolgen van Economische krimp

Een krimpende economie zowel de oorzaak als het gevolg van een krimpende inwonersaantal en het krimpende aantal huishoudens kan zijn. Gerrichhauzen en Digterom [2007, p. 31] stellen dat *“in het algemeen een sterke bevolkingsdaling wordt aangetroffen in regio's waar het economisch minder goed gaat”*. Door een selectieve migratie zullen bedrijven moeite hebben om voldoende en bekwaam personeel te vinden. Het Ruimtelijk Planbureau [2006] voegt daaraan toe dat sociaal-economische factoren zoals vermindering van koopkracht en het veranderende consumentengedrag van bewoners een groter effect hebben dan demografische ontwikkelingen. Het draagvlak voor voorzieningen neemt hierdoor af en middenstanders krijgen het moeilijk. Ook in het buitenland wordt verondersteld dat;

“the decline in industry and consequent emergence of brownfields is a result of economic change and not generally, exclusively or inevitably a result of shrinkage (population decline). Some brownfields are an indirect consequence of shrinkage when population loss leads to further (non-basic) economic decline and brownfields (e.g. closure of a school, public transport infrastructure or enterprise). As industrial decline has proved to be one of the key drivers for shrinkage.” [Rink 2012b]

Daarnaast zorgt de economische krimp direct en indirect (ten gevolge van de andere krimpvormen) voor een aanzienlijke waardedaling van het vastgoed en de grondwaarde, waardoor de belastinginkomsten van gemeenten dalen, welke hierdoor genoodzaakt zijn te bezuinigen op publieke voorzieningen en infrastructuur [Gatzweiler, Meyer and Gilbert 2003].

Uit verschillende buitenlandse casestudies is tevens gebleken dat leegstand zich op termijn via het prijsmechanisme niet zal herstellen en dat er zelfs prijsdalingen van meer dan 30 procent kunnen optreden [RIGO & EIB, 2010, p. 48].

Krimp biedt daarentegen ook kansen. Met name ruimte-intensieve productieprocessen die in dichtbevolkte gebieden weinig kansen hebben tot schaalvergroting, zoals glastuinbouw en (biologische) tuin- en landbouw, kunnen in krimpgebieden nieuwe dynamiek brengen.

Gevolgen van krimp op commerciële en sociaal-culturele voorzieningen

Bevolkingsdaling heeft vooral zijn weerslag op de voorzieningen aangezien minder inwoners, minder draagvlak voor voorzieningen betekent. Bij commerciële voorzieningen wordt dit effect zelfs nog versterkt doordat in krimpgebieden hoger opgeleiden als eerste wegtrekken en de minder draagkrachtige bewoners overblijven. Het kwantitatieve effect hiervan is de absolute daling van het aantal voorzieningen ten gevolge van faillissementen. Tevens is een afname van de diversiteit van het aanbod het gevolg. Deze gezamenlijke effecten resulteren in de daling van aantrekkelijkheid van het betreffende gebied, waardoor er een negatieve spiraal ontstaat [Elzerman 2010].

Doordat de daling van het aantal jongeren het sterkste is, verliezen met name voorzieningen gericht op deze doelgroep, zoals basisscholen en sportfaciliteiten, als eerste het draagvlak. Echter zijn er grote verschillen te herkennen tussen steden en het platteland. In dunbevolkte gebieden zorgt sluiting van voorzieningen voor grotere afstanden tot de resterende voorzieningen [KcBB 2010].

Uiteindelijk kan de verschraving van het voorzieningenniveau het krimpproces ook versterken doordat het wegvallen van voorzieningen de migratiebeweging kan versnellen.

“In deze vicieuze cirkel zal vooral het wegvallen van de laatste voorziening in een gebied, zoals de laatste winkel, school of huisartsenpraktijk, problematisch zijn.” [DEMOS 2009; 25, nr 7]

Gert-Jan Hospers zegt dat verzet tegen het wegvallen van voorzieningen standaard is, maar dat in het kleinschalige Nederland voorzieningen altijd wel dichtbij zijn [Dossier ZL 2012]. Hospers pleit voor het nuchter berekenen en voorrekenen van feitelijke kosten van een voorziening waarbij;

“het uitlenen wel eens duurder blijkt te zijn dan het kopen van een nieuw boek. Bestuurders denken bovendien erg in steen. De bibliotheek zelf, het hebben van een gebouw, houdt hen meer bezig dan de boeken en dienstverlening die daarbij komen kijken. Met dat gebouw kunnen ze scoren bij kiezers.” [Dossier ZL 2012]

Er wordt daarnaast verwacht dat de vergrijzing zorgt voor een stijging van de vraag naar en het gebruik van buurtvoorzieningen²² [Hengstmengel 2011].

“ageing leads to a growing demand for medical and personal care services for the elderly.” [Rink 2012]

In Duitsland is onlangs door de regering van Brandenburg de keuze gemaakt om niet langer vast te houden aan een bepaald basisvoorzieningenniveau in de kleinste plaatsen [Bureau PAU 2010]. In 2005 heeft de deelstaat Brandenburg de demografische ‘check’ aangekondigd voor investeringen in projecten waarbij financiële steun van de EU benodigd is. Uit de daaropvolgende sociaal-economische analyse werd geconcludeerd dat investeren niet langer meer vanzelfsprekend is vanwege de verdere daling van de bevolking. Bij dit soort investeringsbesluiten zal het demografische draagvlak een steeds belangrijkere afwegingsfactor worden. Met name in

²² Ramingen van het zorggebruik tot 2030 wijzen uit dat het effect van vergrijzing veel groter is dan het effect van bevolkingsgroei op zorggebruik. De vraag naar zorginstellingen en de thuiszorg laat een verwachte groei zien van respectievelijk 32 en 25 procent. De vraag naar mantelzorg, de informele zorg die mensen elkaar geven, zal toenemen van 370.000 ontvangers in 2006 naar ruim 380.000 ontvangers in 2020, maar in diezelfde periode zal volgens ramingen het aantal aanbieders van mantelzorg toenemen van 1,4 naar 1,6 miljoen.

dunbevolkt landelijk gebied zal dit gaan gelden. In Nederland en de andere Ontwikkelde Landen zal voor dezelfde richting gekozen worden. De vanzelfsprekendheid van voorzieningen zal moeten veranderen.

“Meer en meer zal het gaan om een basisniveau van voorzieningen en aanvullingen waar het lokaal nodig wordt geacht en betaalbaar is.” [DEMOS 2009; 25, nr 7]

In krimpgebieden zal de discussie om de bereikbaarheid van voorzieningen van belang zijn, waarbij gemeenten het aanspreekpunt zullen zijn voor lokale voorzieningen (zoals onderwijs, zorg etc.), en zal op regionaal niveau een aanpak nodig zijn voor een evenwichtige verdeling van grootschaliger voorzieningen zoals winkelcentra, ziekenhuizen, en culturele instellingen [Verwest, Sorel & Buitelaar 2008b; DEMOS 2009: 25, nr 7].

Bedrijven en winkels

Ondanks de opmerking van Hospers uit vorige paragraaf blijkt het toch belangrijk om voorzieningen als winkels, buslijnen en bankfilialen in stand te houden, omdat er anders nog meer inwoners emigreren. Gemeenten en corporaties proberen deze voorzieningen in stand te houden door bijvoorbeeld in multifunctionele gebouwen deze voorzieningen (als consultatiebureau, kinderopvang, bibliotheek, school en sportclubs) onder te brengen waardoor kosten bespaard kunnen worden. In Heerhugowaard (Noord-Holland) is hier goed voorbeeld van, waar verschillende functies (infobalie gemeente en corporatie) zijn ingetrokken in de bibliotheek, zodat deze langer open kan blijven. In andere plaatsen zie je dat vrijwilligers een deel van de voorzieningen draaiende houden. Daarnaast blijkt dat sociaal-economische factoren zoals veranderend consumentengedrag voor de verdwijning van winkelvoorzieningen een belangrijker rol lijken te spelen dan een stagnerende of krimpende bevolking [DEMOS 2009; 25, nr 7].

Onderwijs

Door ontgroening en emigratie ontstaat er in geheel Nederland rond 2040 een afname van de leeftijdscategorie 0-20 jaar van circa 7 procent [BZK et al 2009, p. 16]. Deze afname van leeftijdscategorie betekent een daling van het aantal leerlingen, waarbij de gevolgen zich het eerste voordoen in het primair en voortgezet onderwijs. Maar ook het middelbaar en hoger (beroeps)onderwijs worden hier op later tijdstip mee geconfronteerd. Als gevolg hiervan dalen de inkomsten van de onderwijsinstellingen (aangezien het onderwijsbudget leerling-afhankelijk is) en zal er een overcapaciteit van personeel en materieel ontstaan, hetgeen fusies of sluitingen noodzakelijk maakt. In Brandenburg, Duitsland, zijn hierdoor al veel scholen²³ met andere scholen gefuseerd of gesloten. Maar ook in de perifere gebieden van Nederland zijn al verschillende basis- en middelbare scholen gesloten of gefuseerd. [Bureau PAU, Rijksuniversiteit Groningen en NIDI 2010]. Hierdoor daalt het onderwijsaanbod en zijn leerlingen en studenten genoodzaakt verder te reizen voor onderwijs.

Derks heeft kanttekeningen over deze eenzijdige benadering. Hij vindt dat discussies zelden in de volle breedte worden gevoerd, en in feite pleit hij er voor om kwaliteit voorrang te geven [Dossier ZI 2012]

²³ In Brandenburg zijn al ongeveer 200 scholen in het basisonderwijs gesloten en opgegaan in de resterende 450 basisscholen

Fysieke gevolgen van de diverse krimpvormen

De fysieke gevolgen ontstaat door een combinatie van de effecten van verschillende krimpvormen. Voornamelijk de minst aantrekkelijke delen van de woningvoorraad zijn hier gevoelig voor waarvan leegstand van woningbouw en bedrijfsgebouwen het meeste zichtbaar is. In veel Nederlandse en buitenlandse literatuur worden dit ook wel de ‘rotte kiezen’ genoemd. Lege gebouwen in een wijk. Vervuiling en verloedering van de openbare ruimte zijn dan een direct gevolg van deze optredende leegstand [Verwest, Sorel & Buitelaar 2008; Nimwegen & Heering 2009] waardoor de leefbaarheid ernstig onder druk kan komen te staan.

Daarnaast blijken slecht onderhoud en minimale preventie tegen vandalisme voor een fysieke aantasting van de leefomgeving te zorgen. Dit komt omdat particuliere huiseigenaren niet langer (kunnen of willen) investeren waardoor de woningmarkt “op slot” gaat [BZK et al. 2009]. Maar ook semipublieke partijen als corporaties investeren vaak niet meer, omdat de investeringen zich waarschijnlijk niet terug zullen betalen.

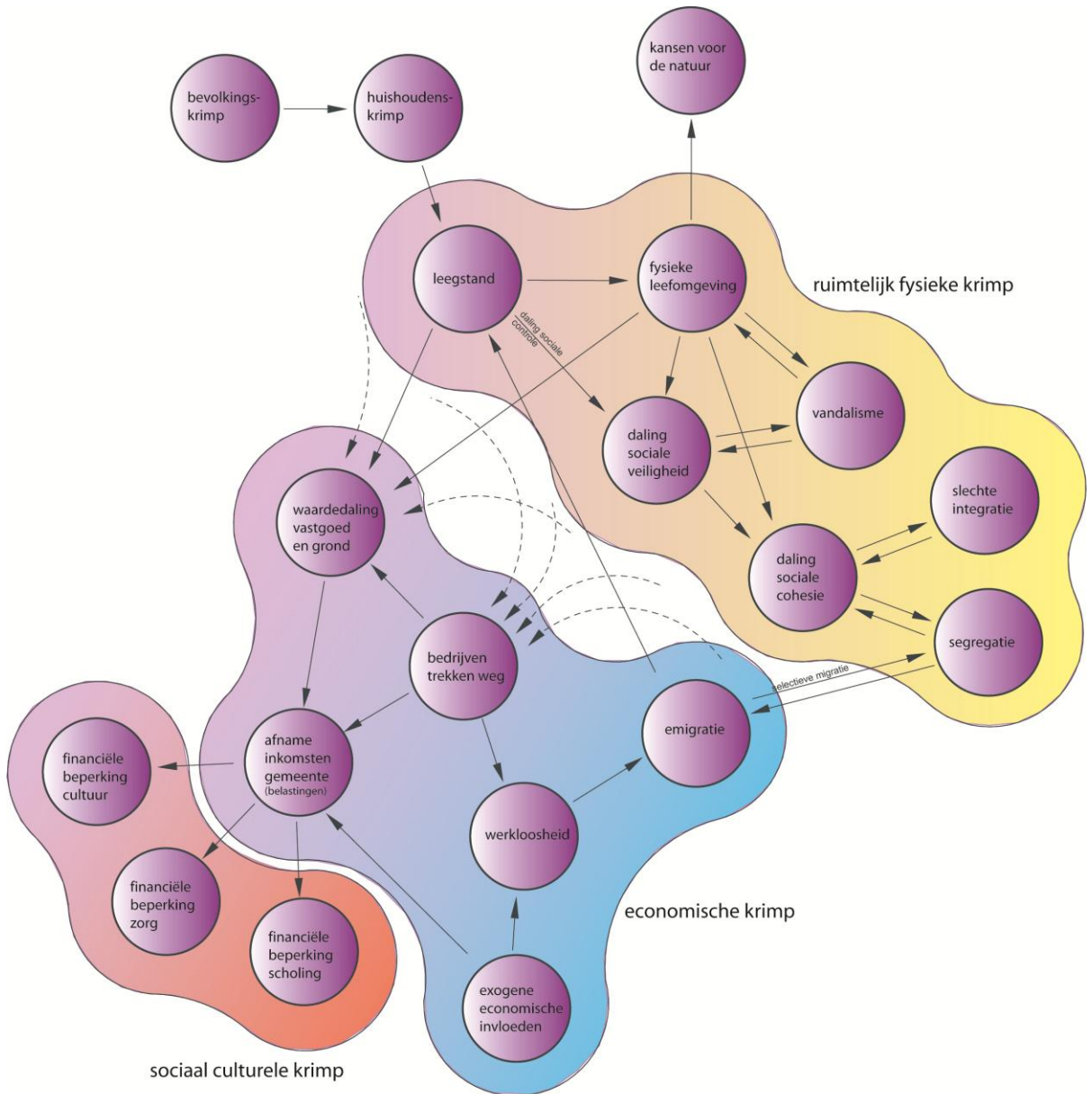
Maar ook verkeersoverlast, stank en geluid worden onder fysiek verval gerekend [VROM 2004]. Deze effecten treden met name op in de vroeg-naoorlogse woonwijken, wijken uit de jaren ‘80 en kleine dorpen in minder gewaardeerde landschappen in landelijke regio’s aan de randen van het land [Van Dam et al. 2006]. Dorpen en gehuchten zijn met name gevoelig voor leegstand omdat zij minder goed bereikbaar zijn en daardoor verder weg liggen van voorzieningen. De vroeg-naoorlogse en jaren ‘80 wijken hebben vaak een hoog percentage huurwoningen en daardoor extra vatbaar voor leegstand. Ook blijkt dat bij krimp in wijken met een eenzijdige woningvoorraad eerder negatieve effecten ontstaan, dan in wijken met een gemengde samenstelling van de huur- en koopwoningen. Daarbij heeft de samenstelling van huishoudens, bijvoorbeeld naar inkomen en opleiding grote invloed.

In dit voorbeeld waarin bevolkingsafname wel of geen “probleem” is, hangt dus af van kwalitatieve aspecten (waarom vertrekken en vestigen mensen zich) en kenmerken van de bevolking (aspecten als inkomen, werkzaamheid, opleiding en leeftijdsopbouw) dan van het feit op zich dat het aantal inwoners afneemt. Duidelijk is dat de positionering samen met de economische kracht van een regio de belangrijkste krachten zijn [SER 2011]. De problematiek als gevolg van krimp blijkt locatiespecifiek te zijn.

“In de huidige en toekomstige krimpgebieden zorgen verschillen in het historisch gegroeide karakter van een gebied, de regiospecifieke oorzaken en gevolgen en het verschil in tempo en diepgang van de daling er namelijk voor dat de aard van de problematiek bijna overal anders is.”
[SER 2011]

Hoewel een specifieke krimpvorm in twee plaatsen in dezelfde heftigheid kan optreden, kunnen de gevolgen hiervan zeer verschillend zijn. De locatie van het gebied is hierbij blijkt het belangrijkste kenmerk. Bijvoorbeeld in Het Gooi en in Haarlem is weliswaar geen groei (door gebrek aan woningbouwmogelijkheden), maar hebben een uiterst welvarende bevolking. Daartegenover ondervinden plaatsen buiten de Randstad wel ernstige gevolgen van deze situatie.

Gevolgen-Relatiemodel Krimp

Figuur 10: Het *Gevolgen-relatiemodel* geeft weer welke afhankelijkheden en kruisrelaties bestaan binnen de verschillende krimpsoorten. In dit model is ook, zoals waar vele onderzoekers voor waarschuwen, duidelijk de mogelijkheid van een krimpspiraal te herkennen. Per gemeenten zouden de gevolgen gegroepeerd kunnen worden, waarna er doelgericht per cluster een strategie aan gekoppeld kunnen worden.

2.2.3 Conclusies

Krimp kent vele verschijningsvormen waar vele oorzaken en vele gevolgen voor worden genoemd. Uiteindelijk kunnen er drie hoofdoorzaken aangeduid worden welke de 'suboorzaken' in gang hebben gezet. Deze drie hoofdoorzaken zijn Globalisering, Sociaal-culturele ontwikkelingen en Economische ontwikkelingen.

Er zijn ook legio gevolgen die zich manifesteren op alle schaalniveaus van de samenleving. Maar uiteindelijk blijkt dat met name de Economische gevolgen en de ruimtelijke-fysieke gevolgen de grootste impact hebben in de maatschappij. De Economische gevolgen ontstaan op hogere schaalniveaus, zoals op gemeentelijk niveau of zelfs regionaal niveau. Maar deze gevolgen zetten zich door tot het niveau van de wijk of buurt. Dit betekent dikwijls dat er geen middelen meer zijn om op dit schaalniveau de aantrekkelijkheid te behouden. De ruimtelijke-fysieke gevolgen zijn in feite een directe afgeleide (maar niet de enige) van de economische krimp. De gevolgen hiervan hebben voornamelijk hun weerslag op de openbare ruimte van het gebied, de buurt of de wijk en laat zich het best vertalen als verpaupering en aantasting van de leefbaarheid, waardoor het imago en dus de aantrekkelijkheid onder druk komen te staan.

Bepaalde effecten hebben een grotere impact dan andere effecten, maar dat is voornamelijk afhankelijk van de situatie en locatie. Zo zal de sociale samenhang in grootstedelijke gebieden als eerste dalen, terwijl in landelijke gebieden het wegvallen van voorzieningen de grootste impact teweeg zal brengen.

Maar beleidsmakers vrezen met name voor een zogenaamde krimpspiraal welke zou kunnen ontstaan bij verpaupering. Deze veroorzaakt dan een migratiestroom welke *"zichzelf in stand zal houden of zal versterken omdat het gebied voor de achterblijvers steeds minder aantrekkelijk wordt"* [dossier ZL 2012]. Dit verslechterd imago kan ertoe leiden dat deze gebieden alleen nog laagopgeleide en arme mensen aantrekt waardoor hiervan hoge concentraties ontstaan en er hierdoor getto's kunnen ontstaan.

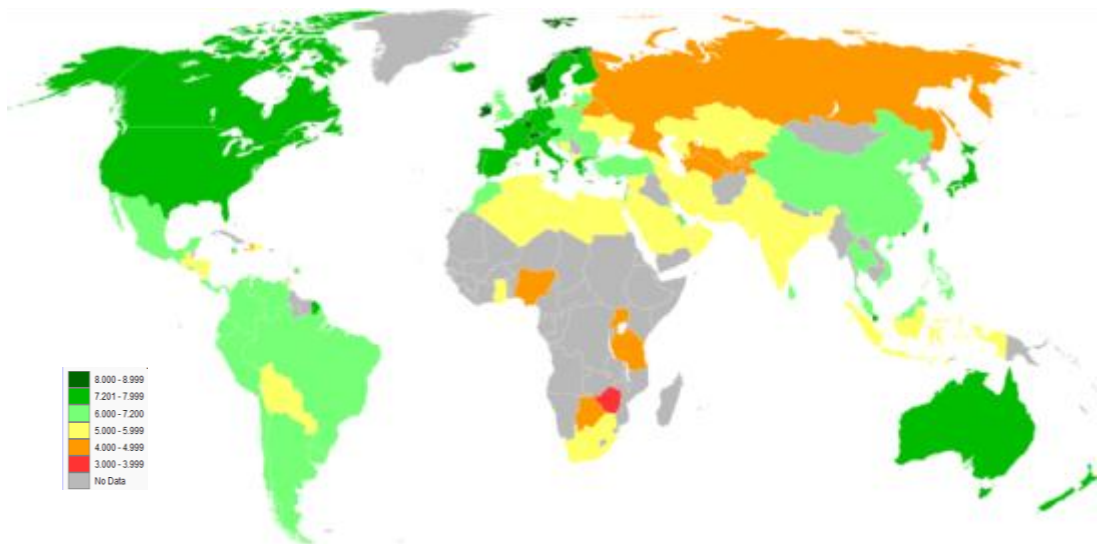
Met name landelijke gebieden, vroeg-naoorlogse buurten en buurten uit de jaren '80 [Van Dam et al. 2006] zijn gevoelig voor deze selectieve migratie. Toch blijken de gevolgen in Nederland erg mee te vallen omdat er een gematigde krimptempo is en Nederland kleinschalig is waardoor krimpgevoelige regio's in het perifere gebied van Nederland nooit onbereikbaar ver weg zijn, waardoor ruimtelijk isolement nauwelijks voorkomt. Deze kleinschaligheid van Nederland werkt als een buffer voor mogelijke negatieve effecten van krimp. Ook de hoge bevolkingsdichtheid die zo kenmerkend is voor ons land heeft een vergelijkbare bufferfunctie. Maar in de meeste andere landen in Europa, en in Amerika zijn de gebieden veel kwetsbaarder door de lagere bevolkingsdichtheden omdat het draagvlak voor voorzieningen dan smaller is [DEMOS 2009: 25, nr 7]. Maar bevolkingskrimp lijkt vooral voor de meest kwetsbare en minst mobiele burgers ingrijpender gevolgen te hebben dan voor de meer weerbaren [DEMOS 2009; 25, nr 7].

2.3 Aantrekkelijkheid; Leefbaarheid en Imago

De term ‘aantrekkelijkheid’ wordt voor velerlei zaken toegepast, waaronder de gebiedsontwikkeling, maar blijkt een containerbegrip te zijn welke voor meerdere interpretaties definieerbaar is. Van Dale [2007] geeft de volgende opsomming: aantrekkingskracht, attractiviteit, aanlokkelijkheid, begerlijkheid en charme. In feite kan de term *aantrekkelijkheid* dus als een vorm van verleiding worden uitgelegd.

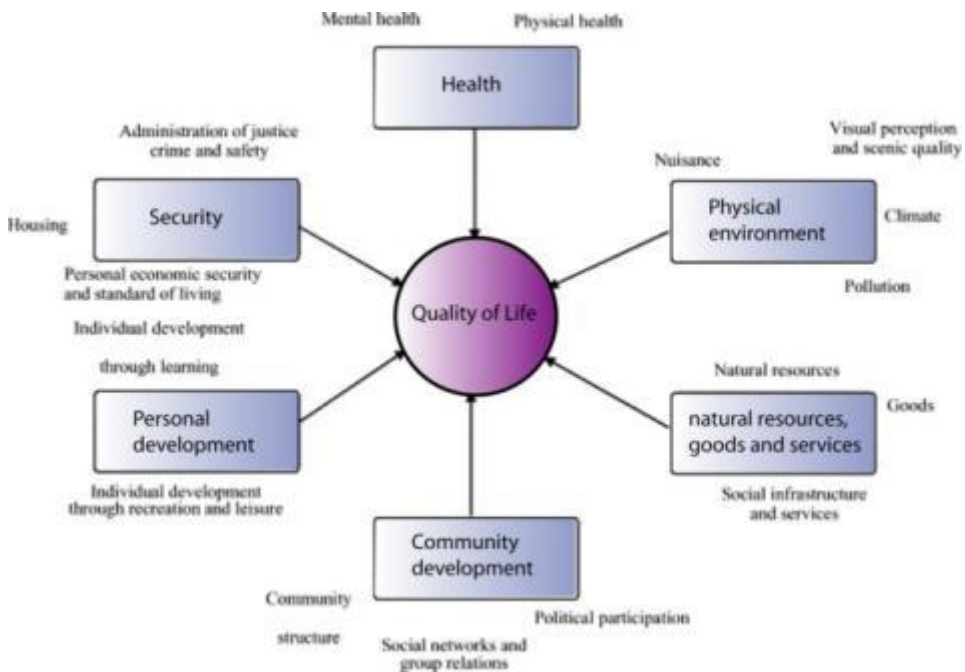
In het kader van gebiedsontwikkeling is de term echter nog veel complexer om als begrip te definiëren. Verleiding ontstaat doordat het imago van een gebied positief is. Maar een gebied wordt pas positief bevonden worden als het gebied aan een aantal basisrandvoorwaarden voldoet. Deze randvoorwaarden, als gezondheid, veiligheid, voldoende basisvoorzieningen etcetera, worden in feite al onder gebracht onder de term ‘leefbaarheid’.

De term “leefbaarheid” werd in de jaren 70 voor het eerst in de gemeentelijke politiek genoemd en is tevens een containerbegrip. Van Dale [1997] geeft de volgende definitie: “*geschikt om erin of ermee te kunnen leven*”. Sindsdien hebben wereldwijd meerdere onderzoekers getracht de term te verduidelijken. Internationaal wordt de term ‘Quality of Life’ gebruikt welke zowel aantrekkelijkheid als leefbaarheid betekend, en hierdoor een betere term of verzamelnaam is voor wat Glaeser et al. [2001] en andere onderzoekers geven voor factoren als; goede publieke voorzieningen (scholen, restaurants, theater etc.), veiligheid, esthetische setting en de bereikbaarheid van banen (werkgelegenheid).

Figuur 11: Het niveau van Leefbaarheid en aantrekkelijkheid (Quality of Life) verschilt enorm per land en per continent [Bron: Wikipedia, the free encyclopedia: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Quality-of-life_2005.svg]

Om de term beter te kunnen bevatten heeft Mitchell [2000] deze in zes cruciale componenten (van Quality of Life) weten te verdelen en heeft deze in een schema verwerkt (figuur 12): Gezondheid, Veiligheid, Fysieke omgeving, Persoonlijke ontwikkeling, Natuurlijke voorzieningen en Ontwikkeling van de samenleving.

Figuur 12: De 6 componenten van de Quality of Life (bron: Mitchell [2000] bewerking door Auteur)

In 2002 omschreef het Sociaal en Cultureel Planbureau *leefbaarheid* als:

“het samenspel tussen fysieke kwaliteit, sociale kwaliteit, sociale kenmerken en veiligheid van de omgeving.” [SCP 2002]

Voor het Rijksbeleid is door het RIGO en RIVM de term als volgt verduidelijkt:

“Leefbaarheid is de mate waarin de leefomgeving aansluit bij de voorwaarden en behoeften die er door de mens aan worden gesteld. Het gaat over de voorwaarden waaronder mensen in een bepaalde omgeving kunnen en willen samenleven.” [Leidelmeijer & van Kamp 2003]

Louter et al. [2009] concludeerde dat voornamelijk welvaart en voorzieningen de aantrekkelijkheid van een gebied bepalen [SER 2011]. Een van de meest duidelijke omschrijvingen van de term *leefbaarheid* is door de socioloog Ruut Veenhoven²⁴ beschreven als;

“Leefbaarheid van een samenleving kan gedefinieerd worden als de mate waarin deze qua voorzieningen aansluit op de behoeften van de mensen die er in leven. Als een samenleving haar leden biedt wat deze minimaal nodig hebben en hen geen onmogelijke eisen stelt, is die samenleving leefbaar. De inwoners kunnen dan op zijn minst overleven. Hoe beter mensen in een samenleving aan hun trekken kunnen komen, hoe leefbaarder die samenleving is.” [Veenhoven 1996]

²⁴ Oratie 22 november 1996 bij de aanvaarding van het ambt van Bijzonder Hoogleraar op het vakgebied van het humanisme, in het bijzonder welzijn [Piet Thoenes leerstoel] bij de Faculteit der Sociale Wetenschappen

Uit deze voorgaande citaten en definities kan geconcludeerd worden dat met het begrip leefbaarheid aangegeven wordt hoe aantrekkelijk en/of geschikt een gebied is om er te wonen, te leren, te werken en te recreëren.

En in 2009 ging Gerard Marlet dieper op de term in en gaf het boek uit met de titel *De Aantrekkelijke stad* [2009] waarin hij concludeerde dat er over een aantrekkelijke stad gesproken kan worden wanneer er voldoende voorzieningen, of “woonattracties” zijn. Deze woonattracties “zijn voorzieningen en kenmerken van een stad die bepalen of mensen er graag willen wonen, en die gebonden zijn aan de stad” [Marlet 2009].

Deze attracties zijn tevens te onderverdelen in natuurlijke (*natural amenities*) en stedelijke attracties (*urban amenities*). De natuurlijke attracties of voorzieningen zijn factoren als klimaat, luchtkwaliteit en landschappelijke schoonheid [Ullman 1954]. Stedelijke attracties zijn factoren als culturele voorzieningen (als theater, opera, horeca etc.), de historische binnenstad en de rijkdom aan culinaire- en uitgaansmogelijkheden [Marlet 2009]. Voor landelijke en suburbane gebieden geeft Marlet [2009] aan dat met name “*location specific en dwelling specific amenities*” [Cheshire & Sheppard 1995] van belang zijn. Woninggebonden (*dwelling specific*) attracties zijn factoren als woninggrootte, architectuur etcetera.

“Locatiegebonden voorzieningen (location specific) zijn behalve de genoemde stedelijke attracties ook de kwaliteit van de directe woonomgeving zoals groenvoorzieningen, veiligheid, de kwaliteit van de scholen in de buurt en het aanbod van kinderopvang.” [Marlet 2009]

Veel krimpgemeenten vrezen echter dat bezuinigingen op voorzieningen negatieve gevolgen hebben voor de vitaliteit, de levendigheid en de sociale cohesie. Van Nimwegen en Heering [2009] voorzien negatieve sociale gevolgen als deze voorzieningen versoberen of verdwijnen. Zo wordt gevreesd voor een afnemend verenigingsleven [Uyterlinde, Van Arum & Sprinkhuizen 2009; De Groot & Schonewille 2012]. Een afnemend verenigingsleven kan de sociale cohesie en daardoor de leefbaarheid in krimp- en anticiperregio’s onder druk zetten [Uyterlinde, Van Arum & Sprinkhuizen 2009].

Uit onderzoek van Lammerts en Dogan [2004] blijkt dat de leefbaarheid in dorpen afhankelijk is van het woonklimaat en de sociale contacten. Het belang van verschillende sociale contacten, hangt af van de persoonlijke waardering en maken hierdoor de term ‘*sociale cohesie*²⁵’ zeer moeilijk meetbaar en kwantificeerbaar. Op het gebied van voorzieningen en van leegstand kunnen echter wel statistieken gebruikt worden, hetgeen niets zegt over de kwaliteit van leegstaande woningen of voorzieningen. Sociale contacten zijn echter zowel kwantitatief als kwalitatief moeilijk meetbaar. Maar onderzoeksbureau Scoop [2009, 2011, 2012] concludeerde bij onderzoek in de Provincie Zeeland dat het voorzieningenniveau in een dorp niet direct van invloed is op het ervaren van leefbaarheid. In de gemeente Sluis bleek zelfs dat alle dorpen zonder school hoger scoren op ervaren leefbaarheid dan dorpen met school. In Provincie Groningen [CAB 2011] blijken dezelfde uitkomsten. De conclusie die de onderzoekers hieraan geven is dat niet aanwezigheid van voorzieningen cruciaal is,

²⁵ Een goede definitie en afbakening van de term Sociale Cohesie is niet eenduidig. Van Nimwegen & Heering [2009] omschrijven cohesie, in navolging van Schuyt [2006], als: “*de afwezigheid van verscheurende conflicten en ontwrichtende problemen, de aanwezigheid van duurzame bindingen met organisaties, en de identificatie en solidariteit binnen grotere verbanden*” [Schuyt 2006, pp. 192].

maar het gemak waarmee inwoners die voorzieningen kunnen bereiken van invloed is op het ervaren van leefbaarheid. Ook in het SER-rapport *Bevolkingskrimp benoemen en benutten* [2011] wordt geconcludeerd dat aantrekkelijkheid van een gebied mede wordt bepaald door de bereikbaarheid van een goed en divers onderwijsaanbod.

Maar buiten de aanwezigheid van voorzieningen in de buurt blijkt dat maatschappelijke voorzieningen als scholen toch gezien kunnen worden als ‘de nieuwe kerken’, waarmee bedoeld wordt dat dit soort voorzieningen ontmoetingsplekken zijn voor dorpsbewoners [Glazenburg 2012].

Hoewel een neergaande spiraal is te zien bij een toename van een eenzijdige laag-opgeleide bevolking blijkt dat het aantrekken van draagkrachtige mensen met een economisch sterkere positie niet zonder meer leidt tot een verbetering van sociaal kapitaal in de wijk. Het resultaat dat Onderzoeksbureau Labyrinth bij onderzoek naar de relatie tussen sociaal-kapitaal, etniciteit en woontevredenheid in de Utrechtse wijk Kanaleneiland constateerde was dat mensen met een hoger inkomen juist minder sociale interactie hebben met mensen met een andere etniciteit. Hetgeen een opvallende uitkomst is aangezien veel beleid gericht is op dialoog tussen de verschillende bevolkingsgroepen in wijken, waarbij veelvuldig ingezet wordt op het aantrekken van hogere inkomensgroepen [Balvers 2008].

In het buitenland is een andere situatie van toepassing. Daar zijn directe verbanden tussen het dalen van de leefbaarheid en het wegvallen van voorzieningen te herkennen, mede door de grotere afstanden [Scoop 2009, 2011, 2012]. In Nederland is dat niet het geval vanwege onze kleinschaligheid.

Imago

Het imago is een belangrijke factor bij het aantrekkelijk vinden van een gebied. Het imago heeft veel overeenkomsten met image, beeld en reputatie. Van Riel [2003] geeft voor verschillende vakgebieden een beschrijving van de termen identiteit en imago. Uiterwaal [MCD 4: 2009] omschrijft in haar scriptie dat het ‘imago’ het suggestieve beeld is, dat ‘het publiek’ van een onderwerp (gebied) kan hebben. “*Een positief imago is essentieel om te overleven*”. Hierdoor kunnen kansen gecreëerd worden om bewoners en bedrijven aan te trekken [Uiterwaal 2009]. Het imago is hierin een middel om onderscheidend te zijn, waarbij de positionering een grote rol speelt bij de gebiedsidentiteit.

“De gebiedsidentiteit is een combinatie van sociaal-maatschappelijke, culturele als fysiek-ruimtelijke kenmerken en de onderlinge relaties en wisselwerking ertussen. Het imago van een gebied is het beeld van een identiteit bij anderen of er buiten.” [Uiterwaal 2009]

Aantasting van de aantrekkelijkheid en het ontstaan van een 'krimpspiraal'

Wanneer meerdere leefbaarheidsaspecten onder druk komen te staan is er sprake van een afname van de leefbaarheid. Hierdoor kan er een negatief imago ontstaan waarbij het gebied minder aantrekkelijk wordt en kan een zogenaamde 'krimpspiraal' ontstaan. Veel voorkomende negatieve leefbaarheidsaspecten welke kunnen optreden zijn: selectieve migratie, criminaliteit, vervuiling, spanningen tussen bevolkingsgroepen en sociale onveiligheid.

"deze problemen veroorzaken, en zijn het gevolg van, een slecht imago van een wijk."
[Van Kempen & Priemus 1999]

Maar Wim Derks zegt dat je pas;

"echte problemen hebt [...] als de welvaart per hoofd van de bevolking gaat afnemen."
[Dossier ZL 2012]

Het RIGO heeft berekend dat bij krimp deze leefbaarheidseffecten (uitgedrukt in welvaartsverlies) bestaan uit; *"toenemende verloedering, het aantrekken van criminaliteit en een concentratie van sociaal zwakke bevolking in de zwakke wijken."* [RIGO & EIB 2010, p. 53]

In het buitenland zijn er bewijzen gevonden voor een zogenaamde 'krimpspiraal'. Doordat bewoners emigreren, neemt het voorzieningenaanbod af, waardoor nog meer bewoners vertrekken. Het ruimtelijk-economische motief beredeneert dat een eenzijdige woningvoorraad leidt tot een kwetsbare positie van de buurt als geheel. Deze eenzijdige woningvoorraad, samen met selectieve migratie en een eenzijdige bevolkingssamenstelling vergroot de kans op verschraling van de woon- en leefomgeving [Rob & Rfv 2008; Provincie Groningen 2009; Uyterlinde, Van Arum & Sprinkhuizen, 2009; Rössler 2010] en de economie.

Vaak ontstaan deze problemen als een direct gevolg van de leegstand [Uyterlinde, Van Arum & Sprinkhuizen 2009; Haase, Lautenbach & Seppelt 2010] van zowel woningen als bedrijven of retail. De bestedings- en activiteitenpatronen van buurtbewoners veranderen waardoor voorzieningen minder draagvlak hebben. Door het afnemende aanbod aan voorzieningen wordt het voor sommige groepen dan onaantrekkelijk om in bepaalde gebieden te wonen hetgeen resulteert in een minder aantrekkelijke en leefbare buurt [Van Beckhoven & Van Kempen 2002] wat kan leiden tot gevoelens van onveiligheid [Khandekar & Van Haeften 2006].

Conclusie

De term 'aantrekkelijkheid' is op het vlak van gebiedsontwikkeling het meest duidelijk te omschrijven als een combinatie van 'leefbaarheid' en het 'imago'. Deze twee elementen hebben een versterkend effect met elkaar en zijn onlosmakelijk verbonden bij gebiedsontwikkeling.

Daarnaast blijkt dat het Engelse woord '*Quality of Life*' een betere term is om te gebruiken aangezien deze term evenveel betekent als de drie Nederlandse woorden gecombineerd. Mitchell [2000] heeft de specifieke basiselementen benoemd welke gezamenlijk de *Quality of Life* beschrijven. En inherent in het woord Quality of Life zit een kwaliteitsfactor verwerkt welke vertaald kan worden als '*imago*'. In Nederland is met name de definitie van *leefbaarheid* onderzocht. Marlet et al. [2009] hebben hier in Nederland een grote bijdrage aan geleverd.

Hoewel op lokaal niveau de leefbaarheid onder druk kan komen te staan zullen er in Nederland, door toedoen van ons fijnmazig netwerk van infrastructuur en de relatief korte afstanden tussen kernen, de gevolgen minder ernstig zijn dan in andere landen het geval is. Waarschijnlijk zal er alleen in de periferie enige mate zijn van een substantiële afname van de leefbaarheid. Toch blijkt onverkort dat goede bereikbaarheid de belangrijkste factor blijft voor het ervaren van leefbaarheid [Kocks & Gatzweiler 2005].

Het wegvallen van voorzieningen in landelijke delen van krimp- en anticipeerregio's heeft voornamelijk sociale gevolgen [Van Nimwegen & Heering 2009; De Groot & Schonewille 2012]. "*Door een dalend voorzieningenniveau neemt het aantal 'natuurlijke' ontmoetingsplaatsen af*" [De Groot & Schonewille 2012].

Verlies aan vitaliteit, levendigheid en ten slotte sociale cohesie in de dorpen als bezuinigingen in het accommodatiebeleid leiden opnieuw tot een dalend voorzieningenniveau waarbij er een krimpspiraal kan ontstaan.

2.4 Het Proces en de aanpak bij de Krimpsituatie

Maarten Hajer, directeur van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), dicteerde in de eerste NVMagazine van 2011;

“Gemeenten moeten bevolkingskrimp accepteren en begeleiden. Dat is een betere strategie dan het bestrijden van krimp, wat gemeenten nu vaak doen.”

Het is zo makkelijk gezegd, maar de werkelijkheid is veel complexer. De discussie over bevolkingskrimp en de gevolgen ervan zijn pas sinds kort in beleidsagenda's gekomen [SER 2011]. En hieruit blijkt dat het bewustwordingsproces van pas reent de volledige aandacht krijgt en nog in volle gang is. Deze omslag is vrij snel gegaan aangezien het woord 'krimp' tot tien jaar geleden nog zelfs taboe in de Westerse wereld was. Zelfs in gebieden als Oost-Duitsland [Wiechmann 2007].

Derks et al. [2006a, 2006b] was één van de eersten in Nederland die de krimpsituatie op het netvlies van bestuurders wist te zetten. Hij gaf aan dat waar eerder altijd in termen van groei werd gedacht, nu rekening gehouden moe(s)t worden met krimp [Derks et al. 2006b]. Popper & Popper, Brandstetter et al. en Cunningham-Sabot & Fol verwoordden dit fenomeen al in 2002 en concludeerden dat;

“Another clear finding is that large parts of growth-oriented American and European cultures have an aversion to planning for shrinking cities. The dislike goes far deeper than the field of planning. Western civilization may indeed have a tropism toward growth in planning, economics, personal life and many other fields. Shrinkage or at least its perception thus becomes a threat or a taboo. Planning for shrinking cities comes to be equated with accepting an unhealthy decline.”

[Popper and Popper 2002; Brandstetter et al. 2005; Cunningham-Sabot and Fol 2007]

Het werd duidelijk dat er een omslag in het bestuurlijk denken nodig was. En langzamerhand is deze bewustwording in Nederland en andere Ontwikkelde Landen steeds sterker geworden.

Momenteel is de urgentie bij de meeste bestuurders aanwezig. Een verklaring voor deze toenemende aandacht is dat steeds meer gemeenten en regio's met een bevolkings- en huishoudensdaling geconfronteerd worden [Van Duin et al. 2006; Oswalt 2006b; De Jong 2007]. Maar ondanks deze urgentie blijft het voor vele bestuurders nog steeds onduidelijk hoe te handelen. Zij bevinden zich dikwijls in een dilemma wanneer er nog geen sprake is van krimp maar dat in de nabije toekomst wel zal optreden. Er ontstaat dan veel onbegrip bij de bevolking. Maar ook als krimp al gaande is blijken bewoners zich vaak nog nauwelijks bewust van de gevolgen waarmee zij te maken gaan krijgen: minder woningbouw, het wegvallen van voorzieningen, verminderd openbaar vervoer etcetera. Beleidsmatig sturen op dit vraagstuk begint dan ook bij het aangaan van de dialoog met inwoners.

De reactie van gemeenten in krimpgebieden worden niet alleen beïnvloed door het complexe proces van (economische, demografische en sociale) transitie en door de (directe en indirecte) gevolgen van krimp. In het algemeen worden gemeenten beïnvloed door het systeem van lokale institutionele relaties en afspraken [Di Gaetano & Strom 2003], politieke doelen, financiële middelen, de welvaartstaat en het sociale vangnet [Van Berkel 2007].

Hierin zijn bij een krimpsituatie vier verschillende beleidsreacties te herkennen: Negeren, bestrijden en accepteren [Rink 2012a], en soms ook het actief toepassen van de (krimp) situatie. Zowel Verwest [2011] als Rink [2012a] zeggen dat deze in feite zijn onder te brengen in een *conservatieve* benadering (in feite groei-georiënteerd) en een *radicale* benadering (het accepteren en begeleiden). Dikwijls verloopt het bewustwordings- en actieproces ook volgens deze chronologie.

Het negeren en bestrijden van krimp

De eerste reactie van gemeenten is vaak het negeren van de krimp [Verwest et al. 2007b]. Deze reactie past in feite binnen het *groei-denken*. Vaak ontstaat hier beleid uit om de krimp te bestrijden, waarbij geprobeerd wordt nieuw aanbod van woningen en bedrijvigheid te creëren. Dit ondanks de neerwaartse demografische ontwikkelingen en verwachte huishoudensdaling. In de hoop daarmee inwoners en bedrijvigheid aan te trekken. Deze beleidsstrategie werd, en wordt nog steeds door veel gemeenten in Nederland en het buitenland gehanteerd. Deze feitelijke indirecte focus van groei is nog steeds in vele gebieden zichtbaar.

Hoewel men in West-Europa deze groeifocus wordt combineert met een duurzame en governance methode, worden in Centraal- en Oost-Europa voornamelijk groei-strategieën ingezet [The Urbact Tribune 2012]. Dit desastreuze beleid dat werd, en nog steeds wordt uitgevoerd heet in krimp-terminen ook wel “Cannibalismus”. Daarbij gaan buurgemeenten de strijd met elkaar aan, hetgeen bijzonder veel verspilling van maatschappelijk geld tot gevolg heeft. Häussermann & Siebel hebben al in 1987 geconcludeerd dat;

“In general, a growth-oriented strategy intensifies the negative consequences of shrinkage because it goes along with a single-edge orientation toward massive external investment, which is required to break negative economic trends.” [Häussermann & Siebel 1987]

Bijvoorbeeld in Engelstalige landen ging men de economische groei extra stimuleren als poging om het effect te keren. Maar ook dit beleid had zelden positieve effecten [Martinez-Fernandez & Wu 2007]. Al deze verschillende vormen van beleid zorgden voor een ongewenste concurrentie tussen gemeenten en het gevolg was veel leegstand, en daardoor veel kapitaalvernietiging, waardoor van deze strategie werd afgestapt [Van Dam et al. 2006; De Jong & Verwest 2009].

Het accepteren en begeleiden van krimp

Nadat het voor gemeenten duidelijk werd dat deze krimp niet te keren was, kwam de (acceptatie) fase om actief met de krimp om te gaan met het doel om in te spelen op eventuele gevolgen [Hengstmengel 2011]. Het uitgangspunt daarbij is om meer in te zetten op kwaliteit in plaats van kwantiteit [Van Vliet 2009]. Acceptatie en erkenning van krimp betekent volgens het Topteam Krimp *“investeren in kwaliteit en in leefbaarheid”* [Dijkstal & Mans 2009 a,b,c].

Een goed voorbeeld van een kwalitatieve focus is die van marktconforme woningen, waarbij vraag en aanbod beter op elkaar zijn afgestemd, maar ook een differentiatie van de woningvoorraad. Sloop, herstructurering en het terugbrengen van het aantal nieuwbouwplannen kunnen hierbij een positief effect genereren waarbij de aantrekkelijkheid van het gebied toe zou kunnen nemen.

Daarbij zou er gebruik gemaakt kunnen worden van de krimpsituatie om een duurzame ontwikkeling op gang te brengen. Een populaire strategie in Amerika welke op deze manier inspeelt op de krimpsituatie is die van *Smart Shrinking* ofwel *Smart Decline* [Popper & Popper 2002; Hengstmengel 2011; Buis 2013].

Wat uit de literatuur te concluderen valt, is dat duurzaamheid een centrale rol gaat spelen in het toekomstbestendig maken van een gebied. Met name het preventief acteren speelt hier van cruciaal belang [Hengstmengel 2011].

Het Actief toepassen van krimp

Verwest & Van Dam [2010b], Hengstmengel [2011], Hospers [2012] en vele andere onderzoekers pleiten voor een positieve en actieve benadering van de krimpogave waardoor er kansen ontstaan om een wijk of regio duurzaam te herontwikkelen. Hospers [2012] beargumenteert dat met name planners, architecten en consultants pleiten voor een positievere benadering van krimp en dit ook uitdragen. Vanuit buitenlandse voorbeelden in de literatuur blijken er een aantal mogelijkheden te bestaan om hiertoe te komen.

Hierbij benadrukt Bontje [2009: 115] om op te passen met het kopiëren van beleidsinspiratie uit “best practices” uit andere gebieden, omdat de locatiespecifieke context essentieel is bij een effectieve herontwikkeling van een krimpgebied.

In elk situationeel geval zal bij het implementeren van beleid zodoende rekening moeten worden gehouden met het historische karakter van het gebied, de specifieke oorzaken van krimp en daarmee samenhangend ook de precieze uitwerking ervan. En juist vanwege deze land- en locatiespecifieke kenmerken is niet in algemene zin te voorspellen welk beleid of welke strategie het beste fungeert voor krimp in een gebied. Buiten de situatie waarin een gebied zich bevindt is tevens de historisch gegroeide economische structuur van groot belang. Ook hierbij geeft Bontje [2009b] weer een waarschuwing dat bij een gelijksoortig beleid in krimpgebieden met dezelfde typologie er zelfs tegengestelde ontwikkelingen kunnen ontstaan.

Conclusie

Het bestrijden van krimp blijkt weinig succesvol te zijn, waarbij instanties als de Rob en de Rfv hebben gewaarschuwd voor de extra negatieve gevolgen wanneer gemeenten de krimp desondanks proberen te negeren of zelfs te keren [Rob & Rfv 2008]. Deze waarschuwing is inmiddels van meerdere instanties en onderzoekers uitgegaan.

Daarnaast blijkt dat regionale concurrentie eerder een negatief dan een positief effect geeft [Nimwegen & Heering 2009]. Omliggende gemeenten verliezen op deze manier inwoners, wat zorgt voor grote regionale verschillen. Vooral in krimpregio's die te maken hebben met structurele krimp is onderlinge concurrentie tussen gemeenten onwenselijk. Een regionale afstemming onder toezicht van de Provincie biedt betere toekomstperspectieven [Nimwegen & Heering 2009] en zal gericht moeten zijn op nieuwbouw, sloop en herstructurering [Verwest & Van Dam 2010b] van verschillend vastgoed. Voor de aanpak van deze transformatieopgave van de woningvoorraad op regionale schaal moet in eerste instantie door gemeenten van de regio worden ondersteund, maar de regionale krimp biedt mogelijkheden voor een krachtig

optreden van de provincie [Verwest & Van Dam 2010b: PBL]. Tevens is de mentale omslag naar het begeleiden van krimp voor lokale bestuurders niet zomaar gemaakt. Deze omschakeling ligt zeer gevoelig, maar is van cruciaal belang voor het bepalen van een strategie en beleid.

Daarnaast zijn vele (in het verleden) ingezette middelen onhaalbaar gebleken omdat de omvang van het probleem te groot is geworden. Daarom zal er een duurzaam maar vooral 'zelfvoorzienende'²⁶ aanpak nodig zijn, waarbij er binnen deze krimpgebieden gezocht zal moeten worden naar nieuwe financiële dragers zoals nieuwe economieën, maar ook gebruik maken van het sociaal kapitaal dat aanwezig is in menig gemeente. Daarom is er een noodzaak voor beleid dat tijdig wordt ingezet en waarmee (vooral anticipeer) gebieden zich kunnen voorbereiden op het krimpscenario en kennis kunnen vergaren over kansrijke strategieën en methoden.

Krimp vraagt dus om een innovatief beleid en een andere sturing, andere financieringsvormen, organisatievormen en samenwerkingsverbanden. Daarom moet er dus vooral gezocht worden naar nieuwe kansen, middelen en instrumenten. Zowel aan de technische kant als aan de "*zachte kant*" [Hall 2012]. Te denken valt bijvoorbeeld aan het aanboren van het sociaal kapitaal.

"Het is duidelijk dat de verkregen strategieën tot nu toe nog geen voldoende antwoord geven op het probleem"[Oswalt 2006b] omdat deze strategieën teveel afhankelijk zijn van externe bronnen als subsidies. Maar toch kunnen enigszins delen van bestaande (groei)modellen gebruikt worden. Uit analyse blijkt dat huidige en vernieuwende modellen flexibel genoeg zijn om zich aan te passen op gewenste stedelijke modellen. Maar het is overduidelijk dat er een kennisgat is [Jessen 2012].

Het besef ontstaat dat oplossingen gezocht kunnen worden in governance modellen. In sommige gevallen heeft dit geleid tot een heldere strategie [bijvoorbeeld in Leipzig en Liverpool]. In andere gevallen wordt er toch teruggerepen op de regeneratieprocessen [zoals in Bytom en Genua]. Maar in geen van de gevallen kan een garantie gegeven worden dat het doel bereikt wordt wanneer macro-economische omstandigheden veranderen [Rink et al. 2011].

Het is dus zaak om de bruikbare elementen uit de bestaande modellen te filteren en deze te verwerken in een nieuw krimpmodel [Hall 2012], en moeten dus 'duurzame zelfvoorzienende strategieën' ontwikkelen om de krimp aan te pakken.

²⁶ "zelfvoorzienend" wordt in dit kader bedoeld als het onafhankelijk zijn van externe voorzieningen als subsidies.

2.5 Strategieën, Instrumenten en Middelen

Na een focus van stedelijke planning in de jaren '60 en '70 en regelgeving over stedenbouw in de jaren '80 ontstond er in de jaren '90 interesse in *strategische ruimtelijke plannen* voor steden en stedelijke gebieden [Healey et al. 1997; Healey 2004]. In de praktijk was dit voornamelijk herstructurerings- en herpositioneringsbeleid. In het nieuwe millennium ontstond er weer hernieuwde interesse voor strategisch plannen en trad er een verschuiving op naar hoe deze plannen en documenten 'verbeeld' konden worden [Vigar et al. 2005]. De reden was dat door processen als globalisering meer competitie tussen steden ontstond, hetgeen de urgentie van (lange termijn-) strategieën van cruciale noodzaak maakte voor de aanpak van grootschalige problemen in de samenleving, zoals het krimpprobleem [Ganser & Piro 2012]. Daarbij bleek dat het grootste deel van het bestaande instrumentarium, als wetgeving en beleid, niet geschikt was voor de krimpogave [Rink 2012b], met het gevolg dat met name de (financiële) middelen onder druk kwamen te staan waardoor de urgentie van een goede krimpstrategie alleen maar toenam.

Aangezien er vele interpretaties over de term strategie bestaan wordt in dit hoofdstuk als eerste ingegaan op de term strategie, daarna wordt de (in)effectiviteit van bestaande instrumenten beschreven en de daaruit volgende middelen. Daarna wordt in hoofdstuk 2.6 kort beschreven welke strategieën zijn toegepast in Ontwikkelde Landen. Toch blijken veel van deze strategieën vaak een eenzijdig doel te hebben.

Middels een aantal selectiecriteria zijn er een aantal 'complete'²⁷ strategieën uit de buitenlandse praktijk geselecteerd, welke in hoofdstuk 3 beschreven worden met het doel om hieruit lessen te trekken en daarnaast om deze resultaten in een samengesteld krimpmodel te verwerken

2.5.1 Wat is 'Strategie'?

De term '*strategie*' wordt veelal door beleidsmakers ten onrechte gebruikt bij de toepassing van bepaalde methoden of aanpakken in de vorm van structuur- en masterplannen. Maar hoe kan de term *strategie* dan precies gedefinieerd worden?

Dieter Rink [2012a] verwoord *strategie* als;

"A strategy is a collection of actions and activities that help achieve a predetermined goal. Similarly, strategy is planned set of actions for specific development goals of a community based on the options and opportunities available. Strategies can be at different scales: state, region, city, and neighbourhood; or for a specific sector i.e. small businesses or large export firms." [Rink 2012a]

Hierbij verduidelijkt hij de term door het te definiëren als;

"Particular development tools should not be confused with a comprehensive strategy. Instruments/tools such as industrial zones, one stop business information offices, tax relief, or even more sophisticated public-private financial schemes are ingredients of an (economic

²⁷ "Complete" strategieën wordt door de auteur benadert als strategieën welke een antwoord hebben voor meerdere doelstellingen.

development) strategy. Development strategies and projects must be designed to fit not only the areas's or region's resources but also its competencies." [Rink 2012a]

Lea Louise Holst Laursen [2008] zegt dat;

"een strategische aanpak [vooral] een holistische en lange termijn benadering [moet] hebben hetgeen betekent dat het vele aspecten en vele jaren moet kunnen overbruggen." [Laursen 2008]

Wat Rink en Laursen verwoorden sluit aan bij hetgeen Alfred Chandler al in 1962 schreef;

"Strategy is the determination of the basic long-term goals and objectives of an enterprise, and the adoption of courses of action and the allocation of resources necessary for carrying out these goals". [Chandler 1962]

Zoals uit voorgaande citaten is af te leiden, blijkt de term *strategie* een complex begrip te zijn, waardoor deze dikwijls verkeerd geïnterpreteerd of zelfs verwisseld wordt met methoden, beleid of instrumenten. Daarom is het van belang om een theoretische wetenschappelijk definitie te bepalen voor de betekenis van deze term.

Voor een zorgvuldige definitie van de betekenis van strategie worden het promotie-onderzoek van Daamen [2010] en theorieën over strategie door Mintzberg [1978, 1983, 1987, 1989, 1994], Porter [1996, 2005] en Healey [1997, 2004] gebruikt.

De Theoretische Definitie van Strategie

Al gedurende circa drie decennia heeft Michael Porter belangrijke bijdragen geleverd aan het strategisch denken en doen. Hij verklaard dat strategie een complex begrip is.

"En bij complexe begrippen - zoals strategie - is het vaak eenvoudiger uit te maken wat er niet, dan wat er wel toebehoort." [Porter 1996; Bosch 1997]

Concurrentie wordt daarin vaak genoemd als een strategie. Echter volgens Porter [1996] is concurrentie *"een wedloop [...] langs dezelfde renbaan die niet duurzaam gewonnen kan worden"*. En is daarom geen strategie. Concurrentie wordt zelfs gezien als een vorm van *"kannibalisme"* [Oswalt 2006b]. Ook erkend Porter dat *"operationele effectiviteit"* evenwel een noodzakelijke, maar nog niet voldoende voorwaarde voor een *duurzame* en *superieure* concurrentiepositie is. Operationele effectiviteit is daarmee ook geen strategie [Porter 1996]. Zelfs het koesteren en toepassen van een aantal kernkwaliteiten, of specifieke resources, in een gebied zijn volgens Porter [1996] niet voldoende om er een strategie mee op te bouwen.

Porter concludeert dat *"The essence of strategy is in the activities"* [Porter 1996]. Deze activiteiten, tezamen met hun onderlinge verhoudingen, vormen een *"value chain"*, en is daarom wél een strategie. Kort samengevat stelt Porter [1996] dat;

- 1) operationele effectiviteit geen strategie is,
- 2) strategie berust op een unieke configuratie van activiteiten (een unieke *value chain*) die tot een unieke positionering leidt,
- 3) strategie is het doen van keuzes: de ene keuze sluit een andere uit (*trade-offs*),
- 4) strategie is het scheppen van drie typen *"fit"* (onderdelen) tussen de activiteiten: de waardeketen is zo sterk als zijn sterkste schakel.

Een dominante stroming in de literatuur is de zogenaamde "*Resource-based theory of the firm*". Vertaald naar gebiedsontwikkeling is in deze zienswijze een gebied "*een verzameling resources*" en is strategie een zoektocht naar de unieke resources van dat gebied [Bosch 1997].

Porter [1996] onderscheidt hierin *drie*, deels met elkaar verbandhoudende, onderdelen waardoor een unieke "*value chain configuratie*" kan ontstaan. De eerste is "*variety-based positioning*" waarmee een gebied zich bewust beperkt in de variëteit van kwaliteiten en diensten. Bosch [1997] geeft als voorbeeld de autobranche waarbij de beperking het verkopen van uitlaten is in combinatie met snelle service. De tweede stap is de "*needs-based positioning*" waarbij het gebied kiest voor configuratie van bepaalde activiteiten, ofwel een specifieke value chain, die aansluit bij de behoefte van een deel van de markt. Een voorbeeld is Ikea welke een focus heeft op de behoefte van woninginrichting. Ten derde de "*access-based positioning*" waarmee een gebied naar de beste configuratie van activiteiten en diensten zoekt om de markt te bereiken. In feite kan de "*value chain configuratie*" gezien worden als een vorm van positioneren [Bosch 1997].

De essentie van strategie is dus "*kiezen wat niet te doen*" [Porter 1996]. Voor bestuurders is dat moeilijk omdat het doen van duidelijke keuzes het imago of de reputatie kan schaden. Daarnaast sluiten unieke activiteiten en configuraties andere opties uit. De boodschap voor bestuurders lijkt in essentie eenvoudig: "*Zoek en leer uw kernkwaliteiten kennen en bouw er vervolgens uw duurzame concurrentie strategie mee op*" [Bosch 1997].

In de bijdrage van Porter [1996] zijn er een drietal onderling samenhangende belangrijke elementen. Ten eerste het "*inbedden van de resources*" of kernkwaliteiten van een gebied in de waardeketen. "*...competencies, or resources cannot be decoupled from the system of activities...*". Daarmee krijgen deze resources hun strategische betekenis: de uniciteit zit niet zozeer in de kernkwaliteiten, maar in de uniciteit van de gehele configuratie van concrete activiteiten waarvan ze deel uitmaken.

Ten tweede benadrukt Porter [1996] de aandacht voor "*samenhang in de onderneming*", door de (her)introdactie van het strategische fit-concept inclusief interne en externe fit en de daarmee gepaard gaande dynamiek.

Strategie en management gaan niet over versplinteren, waarbij strategische vraagstukken in steeds meer worden opgedeeld zoals de zoektocht naar unieke resources. Strategie en management gaan van oudsher over concepten die samenvoegen en over problemen in hun onderlinge verbanden. Porters benadering corrigeert daarmee een vrij sterke tendens in het strategie onderzoek.

De eerste twee elementen leiden tot het derde belangrijke element: "*...the essence of strategy is in the activities*". Porter [1996] kiest hiermee voor "*concrete activiteiten als de relevante eenheid van analyse*" en niet voor positionering. Positionering volgt uit de unieke activiteiten configuratie. Positionering is in feite meer inside-out georiënteerd (van binnen naar buiten denkend).

Als laatste stelt Porter [2005] dat succesfactoren van een strategie niet alleen bepaald worden door missie, visie, waarden en belang, maar vooral wordt bepaald door een uniciteit, welke richting geeft en welke een toegevoegde waarde biedt aan de prestatie [Porter 2005].

In het werk van Healey [1997/2006; 2007] wordt de term ‘strategie’ in stromen verdeeld. Ten eerste stelt Healey [2007] dat de historie en geografie van het gebied een structurele invloed heeft op het ontwikkelingstraject. Daarnaast erkent Healey [2007] dat ruimtelijke strategieën een interactief proces zijn, welke door actoren (met kennis) worden gemaakt en die strategie als een krachtig imago of branding trachten neer te zetten. Wanneer actoren een strategie ontwikkelen wordt deze door andere actoren in het proces beïnvloedt. Pas wanneer alle belangen verwerkt kunnen worden in de strategie wordt deze in een document of ruimtelijk plan verwerkt. Dit proces betekent dat een strategie zowel een product als een proces is welke ontstaat uit een complex stelsel van menselijke interactie [Daamen 2010].

Daarnaast is de flexibiliteit van een strategie belangrijker geworden dan de strategie zelf. Met name voor anticipeergebieden is dit element belangrijk aangezien het onduidelijk is of deze gebieden zullen krimpen of groeien. Het belangrijkste element van een strategie is dat het een flexibel model moet zijn welke adaptief is voor veranderingen. Dus niet een vastgelegd document. Mogelijk is flexibiliteit deels te ondervangen in de vorm van scenarioplanning.

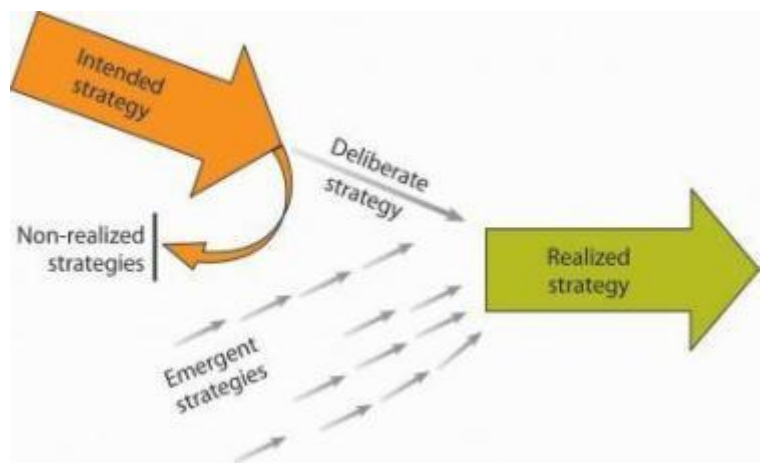
Om een theoretisch antwoord te geven wat strategie betekent moeten we ons wenden tot het werk van Henry Mintzberg [1989; 1994; 2007; Mintzberg et al. 1998] waarin hij zegt dat strategie een analytisch proces is van lange termijn doelstellingen en bijbehorende activiteiten [Mintzberg 1978].

Tevens benadrukt hij dat strategie door velen nog (onterecht) wordt opgevat als een plan waarbij “*expliciet, bewust en doelbewust en vooraf geformuleerd voor specifieke situaties handelen*” centraal staat [Dekker 2011]. Opzettelijke vormen van strategie sluiten de mogelijkheden van “*strategisch leren*” uit [Bahlmann 1999].

Eén van de meest gebruikte modellen in onderzoek naar ruimtelijke strategieën is die van Mintzberg en Waters [1985] (zie figuur 13). In dit model wordt beschreven hoe een geplande (intended) strategie veranderd door spontane onvoorspelbare/onvoorziene (emergent) gebeurtenissen of strategieën gedurende het traject. Deze gebeurtenissen, of krachten zoals Daamen [2010] deze noemt, kunnen overal en op elk moment ontstaan en invloed uitoefenen op de intended strategy.

Vanuit dit model kan geconcludeerd worden dat strategieën alleen als een ‘structuur’ [Mintzberg et al 1998] gebruikt mogen worden, terwijl strategieën vaak als ‘plan’ worden gebruikt.

Mintzberg [2007:5] concludeert dat dit komt omdat mensen

Figuur 13: Mintzberg & Waters [1985]

“gebiologeerd zijn door de mythe van control”. In feite moet een strategie beschouwd worden als een emergent deel en een gedeelte dat over gelaten moet worden aan anderen. Daarnaast concludeert Mintzberg, net als Scharpf [1997], Verma & Shin [2004], Amin [2004], Albrechts & Mandelbaum [2005] en Healey [2007] dat een strategie een symbiose dient te zijn van meerdere (vaak conflicterende) wensen en belangen.

Ook ontdekte Mintzberg [2007] dat wanneer op georganiseerde wijze een gemeenschappelijk doel wordt nagestreefd, hierin vier verschillende strategische handelingen te herkennen zijn: visievormen (incrementalism), plannen (rational planning), ondernemen (emergent strategy) en leren (guided learning). Deze handelingen zijn in een model verwerkt (zie figuur 14) waarbij deze als volgt is uit te leggen:

		Goal orientation (what)	
		strong	weak
process orientation (how)	strong	logical incrementalism	guided learning
	weak	rational planning	emergent strategy

Figuur 14: Vier benaderingen van strategieontwikkeling (bewerking van auteur)
Bron: Idenburg [1993]

Bij **logical incrementalism (visievormen)** wordt erkend dat organisatieonderdelen hun eigen (politieke) doelen hebben, en elk hun eigen leerprocessen kennen. Strategie omvat zowel sturen op doelen, als op mensen. [Idenburg 1993]

Met **rational planning (plannen)** is de strategie gericht op het formuleren en behalen van doelen. Deze vorm is gebaseerd op een zekere voorspelbare wereld waarin de toekomstige positie van een organisatie kan worden bepaald op basis van meetbare doelstellingen en waar mensen handelen volgens een gestructureerde rationele wijze. Planformulering staat los van uitvoering. [Idenburg 1993]

Guided learning (leren) gaat uit van de veronderstelling dat een gedeeld beeld van de realiteit, een gedeelde taal en gezamenlijke vorming van nieuwe inzichten net zo belangrijk is als de doelstellingen. In een onvoorspelbare wereld dient men te sturen op de innerlijke motivatie en flexibiliteit omdat externe doelstellingen niet continu de koers bepalen. [Idenburg 1993]

In de visie van **Emergent strategy (ondernemen)** ontbreken zowel doel als procesoriëntatie omdat het niet mogelijk is om een toekomstperspectief met doelstellingen te formuleren in een onvoorspelbare wereld. Het is noodzaak om flexibel en opportunistisch in te spelen op onverwachte gebeurtenissen. [Idenburg 1993]

Volgens Mintzberg [2007] kunnen alle opzettelijke pogingen om bepaalde doelen te bereiken en waarbij deze doelen zelfs aan de omgeving worden opgelegd, gecategoriseerd worden onder de titels “*plannen*” en “*visievormen*”. Alle emergente beslissingen en acties die inspelen op onvoorziene ontwikkelingen en inzichten kunnen geschaard worden onder de titels “*ondernemen*” en “*leren*”.

Wanneer strategische processen en inhoud worden geïntegreerd kunnen er volgens Mintzberg [2007] vier basisprocessen gedefinieerd worden (zie figuur 15). Volgens Idenburg [1993] zijn deze processen of structuren cruciaal om tot actie te komen in een onvoorspelbare wereld. Ze zijn nodig om een bepaalde “orde” in de chaos te creëren. Volgens hem zit in elk van deze vier strategieën een kern van waarheid.

		Strategy Process	
		Deliberate Plan	Emergent Pattern
Strategy Content	Tangible Positions	<i>Strategic Planning</i> Deliberate Plans about tangible positions plan-making programming	<i>Strategic Venturing</i> Emergent patterns manifested as tangible positions place-making discovering
	Broad Perspective	<i>Strategic Visioning</i> Deliberate Plans in the form of a broad perspective future-making imagining/designing	<i>Strategic Learning</i> Emergent patterns that result in a broad perspective sense-making (re)framing/interpreting

Figuur 15: Analytisch verschil tussen de vier processen van strategie (gebaseerd op Mintzberg [2008] met toevoegingen van Healey, 2007) (bewerking door auteur)

Het eerste proces, “*strategisch plannen*”, beschrijft opzettelijke (deliberate) plannen met waarneembare posities. Volgens Mintzberg [1994], wijst empirisch onderzoek uit dat organisaties niet nieuwe strategieën creëren, maar juist bestaande aanwezige strategieën toepassen. De strategische plannen kunnen ingezet worden als media voor communicatie en als instrument voor controle [Daamen 2010]. Hierbij wordt de veronderstelling gewekt dat deze vorm van strategie een vaststaand plan is welke niet zal veranderen gedurende het proces. Tevens gaat men dan uit van een voorspelbare toekomst. Deze strategievorm lijkt op een blauwdruk. Mintzberg [1994] zegt dat deze condities weinig tot nooit voorkomen. En ook Healey [2007] onderschrijft deze stelling, waarbij hij tevens zegt;

“[It] is widely recognized that the development of urban areas [...] cannot be ‘planned’ by government action in a linear way, from intention to plan, to action, to outcome as planned.”
 [Healey 2007]

Daarom is er naast strategisch plannen, flexibiliteit nodig, zodat bij onvoorziene of onvoorspelbare (emergente) gebeurtenissen de strategie stand houdt. Mintzberg [2007: 11] noemt dit; *“emergent patterns that result in a broad perspective”*. Deze definitie lijkt veel op wat Healey [2007] het *“intellectual project”* achter de “strategische ruimtelijke planning” noemt, hetgeen een proces is welke door nieuwe concepten en inzichten tot een nieuwe mengvorm komt. Daarbij vult Healey [2007] aan dat;

“strategic learning is the process in which actors redefine their intentions and find out how to do things in order to realize them.”
[Healey 2007]

Dit proces is in feite een strategisch leerproces en wordt in het model *“Strategic Venturing”* genoemd. Dit is het best te vertalen als *“strategische ondernemen”*.

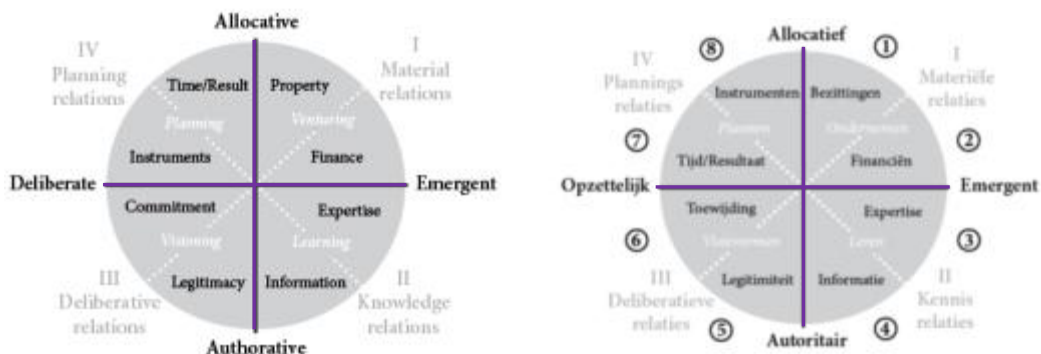
Als derde procesmogelijkheid beschrijft Mintzberg [2007] wat hij *“Strategisch Visievormen”* noemt, *“Strategic Visioning”*, hetgeen ideeën en denkrichtingen zijn over verre doelen in de toekomst (stip op de horizon) en het proces om er te komen. Het kan ook uitgelegd worden als een intuïtief en creatief proces met het doel om anderen te verleiden en betrokken te laten raken bij het proces.

Het vierde element in het model is het strategisch leren hetgeen in feite plaatsvindt tijdens elk van de andere drie processen en is een continu element.

Tom Daamen heeft in zijn model (figuur 16) de *Deliberate* en *Emergente* processen van Mintzberg [2007] verenigd met de *Allocatieve* en *Authoritatieve* dimensies van kracht zoals Giddens [1984] deze definieerde. In dit model worden vier paren van “middelen” voor stedelijke ontwikkeling beschreven, waarbij elk een onvervreemd-bare categorie (property, expertise, legitimacy en instruments) en een vervangbare categorie (finance, information, commitment, and time/result) heeft.

Bij **allocatieve middelen** gaat het om controle waarmee anderen kunnen worden overgehaald om dingen te doen die ze niet of anders zouden doen.

Autoritaire middelen zijn echter veel minder tastbaar. Deze stellen mensen in staat de beslissingen en acties van anderen op te leggen en te coördineren.

Figuur 16: Proposed typology of strategy-as-force relationships and constituent resources confronted with Mintzberg's [2007] forms of strategy.

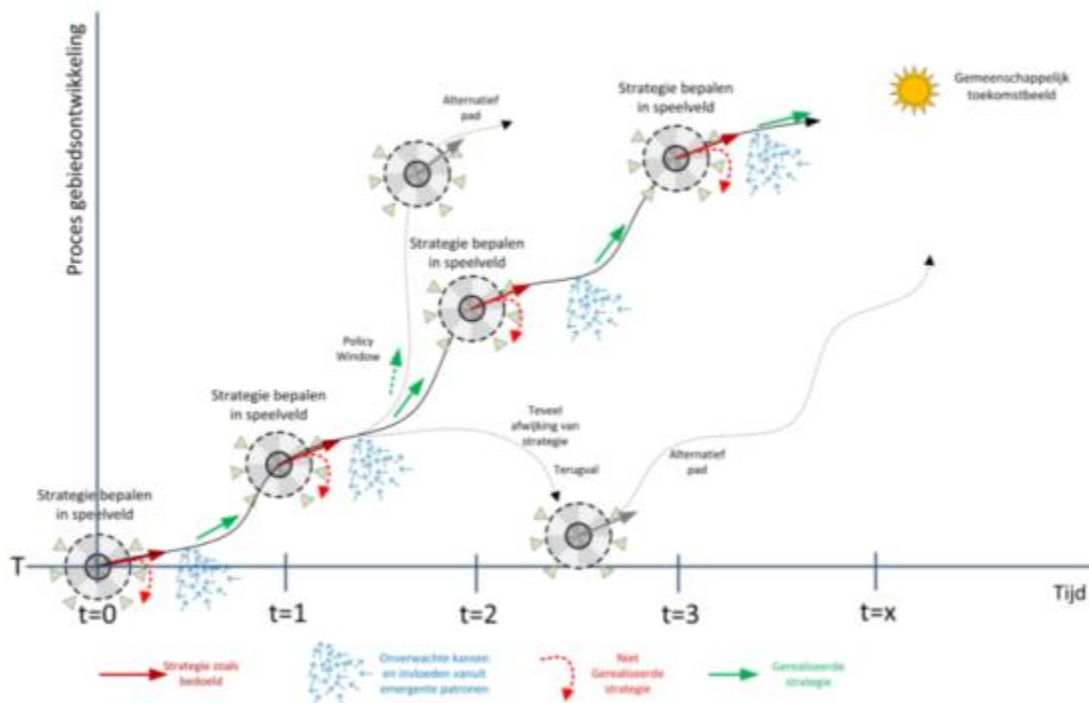
In feite kan gesteld worden dat deze acht middelen voor stedelijke ontwikkelingskracht zorgen waarbij elk deel onmisbaar is.

Conclusie

Uit de theorie kan geconcludeerd worden dat een strategie dus over doelen en doelstellingen voor zowel de korte als de lange termijn gaat, inclusief het treffen van maatregelen en het toewijzen en mobiliseren van de nodige middelen om deze doelen te bereiken.

“Waarbij het belangrijk is om te weten hoe korte- en lange termijn doelen in de strategie past”
[Blakely 1994]

Daarnaast dient er rekening gehouden te worden met interne en externe factoren die invloed kunnen hebben op het resultaat, hetgeen betekent dat een strategie de nodige flexibiliteit vereist. Maar bovenal dient een strategie flexibel te zijn waardoor deze voor de lange termijn inzetbaar is.

Figuur 17: Het proces van strategieontwikkeling.

2.5.2 Instrumenten en Middelen

Het systeem van gebiedsontwikkeling bestaat primair uit verdienprocessen en verdienmodellen welke ontwikkeld zijn vanuit een periode (en vanuit de gedachte) van een groei. Deze groeiende regio's hebben instrumentaria en middelen beschikbaar zoals opbrengsten uit belastingen en heffingen, vooral uit opbrengsten van nieuwbouw. Alle onderdelen van gebiedsontwikkeling, zoals strategieën, methoden, verdienmodellen, instrumenten, middelen en zelfs theoretische modellen zijn gebaseerd op deze groeigedachte. Maar bij krimp zijn de meeste van deze handvatten niet aanwezig. Daarnaast vragen de opgaven, als herstructurering, sloop en herdefiniëring, in krimpgebieden om andere benaderingen aangezien deze opgaven vermoedelijk meer kosten dan oplevert.

In bijna alle literatuur over krimp wordt gewezen op het gebrek aan (financiële) middelen en dat het grootste deel van het bestaande instrumentarium niet geschikt is voor de deze (krimp) opgave. Dieter Rink [2012b] omschrijft dit probleem als volgt;

“Roughly speaking, economic decline and population losses lead to a precarious situation for municipal budgets in which local authorities are simultaneously burdened with a low fiscal income and high social expenditures. A ‘fiscal gap’ is therefore inescapable and local councils become highly dependent on transfers from regional, national and European levels of governance.”

[Rink 2012b]

Daarnaast stelt hij dat;

“To assess the impact of urban shrinkage on the financial situation of the cities regarding their municipal budgets has proved to be by far one of the most difficult issues across the analyzed topics/fields of impact. This is mainly due to [...] a lack of knowledge about the detailed revenue and expenditure structure and dependencies of municipal budgets in the case study cities, which needs to be addressed in further research, [...] huge differences in the internal structure of municipal budgets between [...] cities and countries, making it very difficult to compare individual urban funding arrangements directly [and] differences in the use of and dependency on external funds such as the EU structural subsidies.”

[Rink 2012b]

Andere studies laten zelfs zien dat lokaal beleid beïnvloed wordt door structurele aspecten als regels en middelen wanneer men geconfronteerd wordt met krimp. In Nederlandse krimpgebieden blijkt dat nationale subsidies (als ISV²⁸ en BLS²⁹) gemeenten ervan weerhoudt om hun beleid aan te passen omdat de nationale regels gebaseerd zijn op groei [Verwest 2011]. Er is dus een aanzienlijke urgentie tot het aanpassen en creëren van nieuw instrumentarium waarmee (nieuwe) middelen beschikbaar worden voor krimpgebieden.

28 Het ISV maakt onderdeel uit van het grotestedenbeleid (beleid speciaal gericht op de 31 g rottere gemeenten) en is bedoeld ter stimulerin g van de stedelijke vernieuwing. Daarnaast geldt het ISV ook voor an dere gemeenten. Met als verschil dat het ISV-budget voor 31 grotere gemeenten direct van het Rijk naar de gemeenten gaan, terwijl het geld bestemd voor de overige g eemeenten door de provincies (en niet door het Rijk) wordt verdeeld (www.vrom.nl)

29 Het Besluit Locatiegebonden Subsidies is een financiële regeling, die gekoppeld is aan de Woningbouwafspraken, die het Rijk met 20 stedelijke regio's over de bouwproductie voor de periode 2005- 2009 heeft gemaakt. Via het BLS wil het Rijk de woningbouw in deze stedelijke regio's stimuleren. [Verwest & Van Dam 2010b]

De verschillende instrumenten en hun toepassing

In vele landen zijn er rijksinstrumenten [Natoewal & Halbertsma 2006]. Deze zijn met name gericht op groei, en daardoor niet geschikt om tot een nieuwe balans te komen in een regio waar zowel groei als krimp plaats vindt. Maar in een krimpsituatie worden we geconfronteerd met verminderde inkomsten uit gronduitgiften, belastingen en heffingen, waardoor investeringen om verpaupering tegen te gaan nog meer onder druk komen te staan.

Het financieren van ruimtelijke ontwikkelingen was voornamelijk mogelijk doordat de groei voor opbrengsten zorgde. De krimp daarentegen levert voornamelijk verliesposten op. Suggesties als regionaal en bovenregionaal verevenen tussen groei en krimpgebieden blijken onmogelijk aangezien het alleen op vrijwillige basis kan hetgeen niet snel gebeurt omdat ook groeigemeenten geld nodig hebben voor ontwikkelingen.

De enkele gemeenten welke momenteel al krimp vertonen kunnen niet meer zonder hulp van het Rijk, maar de gemeenten welke nog groeiende of nog anticipeergebieden zijn kunnen zich maar beter goed voorbereiden, aangezien de meeste middelen welke nu nog voorhanden zijn binnen vrij recente tijdsspanne (en wanneer tevens krimp grootschalig intreedt) niet meer beschikbaar zullen zijn.

In feite zijn er drie verschillende instrumenten te herkennen in (zowel Nederlandse als internationale) gebiedsontwikkeling: Gemeentelijke inkomsten, Subsidies en Wetgevingsinstrumenten.

Gemeentelijke inkomsten staan het meeste onder druk ten gevolge van de krimp. In de meeste Ontwikkelde Landen zijn er gelijksoortige vormen van belasting en vereveningen tussen het “rijk” de gemeenten.

“At a general level, it can, however, be stated that almost all of our case study cities suffer from declining tax revenues, due to the loss of inhabitants, and, subsequently, as a direct consequence of population decline.” [Rink 2012b]

Zoals we in Nederland bijvoorbeeld de Onroerende Zaak Belasting (in Nederland WOZ³⁰) kennen, waarbij de gemeente belasting ontvangt voor het in bezit hebben van vastgoed, zijn er in Groot-Brittannië zijn twee lokale belastingen welke de ‘Council Tax’ (voor huishoudens) en de ‘Business Rates³¹’ (voor bedrijven) heten. De belastinginkomsten uit de *business rates* worden op nationaal niveau geïnd en daarna geherdistribueerd en verevend. Lokale overheden met een lage *Council Tax* worden gecompenseerd middels een vorm van subsidie vanuit de Centrale Overheid, hetgeen neerkomt op meer dan 60% van het gemeentebudget [Rink et al. 2012b]. In feite bestaan in de meeste Ontwikkelde Landen de gemeentelijke inkomsten uit een aantal belastingen en opbrengsten. De meeste hiervan waren gebaseerd op groei (denk aan grondverkoop) hetgeen in een krimpsituatie in mindere mate voorhanden is.

30 De WOZ waarde is de waarde van de woning volgens Wet Waardering Onroerende Zaken [WOZ]. De WOZ waarde wordt elke vier jaar door uw gemeente opnieuw vastgesteld. Aan de hand van de WOZ-waarde wordt het eigenwoningforfait en de onroerendzaakbelasting berekend.
31 Business rates are taxes to help pay for local services. They’re charged on most non-domestic properties [including commercial], eg: shops, offices, pubs, warehouses, factories. You’ll probably have to pay business rates if you use a building or part of a building for non-domestic purposes. [Bron: www.gov.uk].

Subsidies zijn één van de belangrijkste financiële beleidsinstrumenten die de overheid tot zijn beschikking heeft. De overheid probeert positief (lees: groei) gedrag te beïnvloeden en negatief gedrag te beëindigen door financiële prikkels. Maar deze financiële prikkels worden per gebied steeds geringer wanneer vele gebieden te maken zullen krijgen met krimp.

Er heeft op het gebied van investeringen al een verschuiving plaatsgevonden. Aanvankelijk financierde vooral de (rijks)overheid stedelijke ontwikkelingen, terwijl dat tegenwoordig in grote mate door private partijen en corporaties wordt gedaan. Het Rijk doet deze investeringen tegenwoordig in meerjarige ontwikkelingsprogramma's en niet meer op projectbasis. Tevens zijn in de loop der jaren vele afzonderlijke subsidies samengebracht in een stadsvernieuwingsfonds. Met de inwerkingtreding van het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV) zijn subsidies vanuit diverse beleidsterreinen gebundeld in één budget [KEI 2010]. Als kanttekening moet gemeld worden dat bestaande VROM-instrumenten zoals de ISV eenzijdig gericht zijn op groei en (groot) stedelijke gebieden. De aanbeveling van de Rob/Rfv [2008] is dan ook om deze geldstromen te bundelen en bij de verdeling meer rekening te houden met de aard en omvang van onrendabele investeringen.

Al sinds het kabinet-Balkenende IV wordt de (mede) verantwoordelijkheid van het Rijk en provincie onderkend en heeft daarom in het Gemeentefonds een krimpmaatstaf³² en een krimpparagraaf op laten nemen. Begin 2011 besloot het kabinet Rutte I de steun aan de Vogelaarwijken en de heffing af te bouwen. Met de afschaffing van de BLS verdwijnt een subsidie die een prikkel vormde voor groeigericht handelen [Verwest & van Dam 2010b].

Wetgeving en Regels worden in feite louter indirect beïnvloed door exogene factoren. Wanneer het blijkt dat de wetgeving een stagnerend of averechts effect heeft zal er noodzaak zijn om deze aan te passen. Momenteel bemoeilijken de huidige gemeentelijke procedures en wetten de omslag naar krimp. Zo kunnen eigendomsrechten de sloop en herstructurering in de weg staan, in het bijzonder bij versnipperd eigendom, en kunnen al uitgegeven bouwvergunningen en daarmee samenhangend de angst voor planschadeclaims de noodzakelijke reductie van de nieuwbouwplannen belemmeren [Verwest & Van Dam 2010b]. Daarnaast ontbreken van formele procedures op regionaal niveau.

Provincies kunnen daarentegen wel wettelijke bevoegdheden inzetten om regionale samenwerking tussen gemeenten te coördineren. Zo kan de provincie op grond van formele regels voor inpassingsplannen, projectbesluiten, aanwijzingen en/of verordeningen zorgen dat gemeenten regionale afspraken maken waarin zij hun nieuwbouwplannen matigen. Het gebrek aan krimpbestendige financiële en juridische instrumenten om gemeenten aan gemaakte afspraken te houden, kan een probleem vormen. Wel biedt de nieuwe Wet ruimtelijke ordening (WRO), samen met de Grondexploitatiewet, gemeenten en provincies mogelijkheden om binnenplannen te verevenen binnen intergemeentelijke exploitatiegebieden, en ook tussen exploitatiegebieden.

32 "De krimpmaatstaf houdt in dat gemeenten vanaf 2011 een extra bedrag uit het Gemeentefonds kunnen krijgen. Gemeenten in de krimpregio's komen in aanmerking voor extra geld uit het Gemeentefonds als hun inwonertal met meer dan éénprocent is gedaald ten opzichte van zeven jaar geleden." [SER 2011]

Deze vereveningen kunnen alleen publiekrechtelijk worden afgedwongen als de kosten toerekenbaar zijn. Wanneer dit niet kan, is verevening alleen op vrijwillige basis mogelijk [Verwest & Van Dam 2010b]. Daarnaast biedt artikel 3.5 uit de nieuwe WRO mogelijkheden om de kwaliteit van de bestaande particuliere woningvoorraad op niveau te houden en te verbeteren. Dit artikel biedt de mogelijkheid om in een bestemmingsplan een moderniserings- en vervangingsplicht voor bestaande bouwwerken op te nemen waarmee particulieren gestimuleerd kunnen worden om hun woning beter te onderhouden [Verwest & Van Dam 2010b].

Maar toch blijken specifieke krimpinstrumenten als de plus-status binnen de Wgr-plus (Wet gemeenschappelijke regelingen) onvoldoende mogelijkheden te bieden bij het naar beneden stellen van nieuwbouwplannen. *“Ook daar ontbreken instrumenten om partijen te sanctioneren die zich niet aan de gemaakte afspraken houden”* [Verwest & Van Dam 2010b; Verwest 2011].

Maar ook in het geval van wetgeving en regels lijkt uit verschillende studies dat krimpgemeenten zelden hun beleid veranderen, behalve wanneer bepaalde omstandigheden, als probleemperceptie, zich voordoen [Glock 2006; Rob/Rfv 2008; Klinkers et al. 2009], maar met name vanwege formele en informele regels en vanwege het nog steeds op de achtergrond doorschijnende groeiparadigma.

Onderzoek naar lokaal beleid in Nederlandse krimpgemeenten laat dezelfde conclusie zien [Derks et al. 2006a, 2006b; Ubink 2007, 2008; Verwest et al. 2008b; Hinssen & Derks 2008; Goedvolk and Korsten 2008; Verwest et al. 2008b, 2009a]. Krimp zorgt niet (automatisch) voor een nieuw beleid omdat veel gemeenten huiverig zijn voor het aanpassen van hun beleid uit angst voor financiële claims van andere partijen als ontwikkelaars en particulieren. Tevens blijkt dat op regionaal niveau een gebrek aan juridische instrumenten de gemeenten dwingen om zich te houden aan regionale afspraken.

Van der Laan benadrukte dat de ‘traditionele’ instrumenten het voor krimpgemeenten moeilijk maken. Hij beredeneerde dat het nodig is om een analyse te maken of overheidsbeleid en overheidsregels *“krimpbestendig”* zijn. Hij verklaarde dat krimp en groei twee verschillende werelden zijn welke ieder een eigen benadering en instrumentenset behoeft [Van der Laan 2009a; Ministerie VROM 2009a]

Vanuit het Krimpgebied de Westelijke Mijnstreek (Limburg) is daarom een instrumentarium ontwikkeld welke zich met name richt op sturing en regie voor de gewenste kwalitatieve en kwantitatieve ontwikkelingen.

Publieksrechtelijk zijn de volgende instrumenten waardevol:

- Structuurvisie Wonen: Een sectorale structuurvisie waarbij regiogemeenten een voorkeursplanning en programmering weergeven.
- “1 erbij is 1 eraf” in bestemmingsplannen: Op basis van nader overleg met het ministerie van VROM wordt dit sinds maart 2013 als experiment ingezet.
- Herzien bestemmingsplannen; waarbij de bestaande bestemmingsplannen bouwtitels aangepast kunnen worden.
- Intrekken bouwvergunningen welke niet passen binnen het beleid (de structuurvisie wonen) kunnen binnen de daarvoor staande termijn worden ingetrokken.

In het private domein zijn de volgende instrumenten noemenswaardig:

- Samenhangende gebiedsontwikkeling: Door verschillende gebieden te verbinden ontstaan mogelijkheden voor compensatie tussen nieuwbouw en transformatie.
- Financieel fonds om de woningopgave binnen de “krimpopgave” te bekostigen.
- Woningmarktregisseur; waarbij een onafhankelijke persoon verschillende partijen bij elkaar brengt, compensatie daartussen regelt en mogelijk ook het fonds als “middel” kan benutten.

Beschikbare Middelen

Middelen zijn in het algemeen afhankelijk van de functionaliteit en de toepassing van het beschikbare instrumentarium. De meeste financiële middelen zijn afhankelijk van een instrumentarium welke nauwelijks is ingericht op krimp, maar vooral op het stimuleren van groei [Allers & Zeilstra 2009a; Van Dam et al. 2006; ROB/RFV 2008; Verwest et al. 2008b]. Dit geldt voor zowel uitkeringen uit het Gemeentefonds (welke wordt bepaald op basis van het aantal inwoners), als voor financiële middelen uit subsidiestromen als het Besluit Locatiegebonden Subsidies (BSL), welke afnemen als gemeenten nieuwbouw reduceren. Daarnaast dalen de inkomsten uit de grondexploitatie en stijgen de kosten bij sloop en herstructurering.

“Behalve een tekort aan financiële middelen, ontbreekt het gemeenten vaak aan kennis over demografische krimp, de ruimtelijke gevolgen, de beleidsopties en de voor- en nadelen van de beleidsalternatieven. Mede hierdoor handhaven bestuurders hun huidige, vertrouwde denk- kader en handelingspatronen gericht op groei.” [Verwest & Van Dam 2010b]

Ondanks de legio onderzoeken en rapporten van krimponderzoekers blijkt De Raad voor het Openbaar Bestuur en de Raad voor de Financiële Verhoudingen [Rob/Rfv 2008] de conclusie te trekken dat gemeenten door bevolkingskrimp vermoedelijk niet in financiële problemen komen. Hetgeen bijzonder is aangezien zij daarnaast menen dat krimpgebieden wel voor *dure herstructureringsopgaven* kunnen komen te staan. Ook komt het COELO in grote lijnen tot dezelfde conclusies, hoewel de COELO ook aangeeft dat problemen zich wel na zeer langdurige krimp voor kunnen gaan doen [Allers & Zeilstra 2009a]

Conclusie

De hiervoor geschetste gebreken als ‘krimpbestendige’ instrumenten en de hieruit voortvloeiende afname van (financiële) middelen zullen zich vergroten wanneer het ‘krimpprobleem’ zich op grote schaal zal manifesteren.

Hoewel het aannemelijk is dat er dan beter functionerende instrumenten beschikbaar zijn, zullen inmiddels de meeste (financiële) middelen zijn uitgeput. Deze situatie maakt de noodzaak van een ‘duurzame zelfvoorzienende krimpstrategie’ of meerdere strategieën steeds groter. Een strategie welke niet afhankelijk is van exogene middelen.

2.6 Toegepaste Strategieën in krimpgebieden

Ondanks het gebrek aan beschikbare effectieve instrumenten en middelen, zijn er in krimpgebieden vele strategieën ingezet door middel van experimenten. Meestal is het onderliggende doel om de leefbaarheid en het imago te verbeteren, waarmee getracht wordt om niet in een negatieve spiraal van criminaliteit en andere negatieve effecten te komen. Vaak had een strategie de primaire focus op één specifiek probleem of element, maar soms hadden bepaalde strategieën een bredere doelstelling. In Dresden en Leipzig bijvoorbeeld waar door leegstand lege plekken ontstonden welke tot verpaupering van de buurt leidden was deze zogenaamde ‘*demolition strategy*’ primair ingezet om lege panden te slopen en om te zetten in groen.

In andere gebieden werd de oplossing gezien in het laten ‘*hergroeien*’ (*re-grow*) van de stad tot kleinere en groenere samenlevingen (zoals in Youngstown in Amerika en Großräschen en Leipzig in Oost-Duitsland). Andere gebieden re-oriënteerden zich met hun (lokale) economie op het groene toerisme (bijvoorbeeld El Bierzoregion in Spanje of Datong in China) of zetten in op economisch toerisme (Barcelona). Ook zijn er pogingen gedaan om vanuit particuliere partijen de gebieden te verbeteren, middels subsidiering voor het verbeteren van vastgoed (St. Louis, Amerika). Andere gemeenten hebben zelfs de gemeentegrenzen geherdefinieerd (Jakarta-Bandung, Indonesië).

De meeste van deze ontwikkelingen zijn top-down ingezet, maar soms, zoals in het geval van Koreaanse mijngebieden waar men demonstraties hield om “de stad te redden”, is het initiatief bottom-up ontstaan.

Ondanks en misschien wel dankzij de vele voorbeelden zijn er nog vele gemeenten die moeten ontdekken waar zij zich op gaan richten. De vraag blijft of een focus op één specifiek probleem middels één of meerdere strategieën voldoende oplossingen biedt?

In de subparagrafen van dit hoofdstuk worden de meest genoemde en toegepaste ‘strategieën’ beschreven en in het hoofdstuk *conclusie* uiteindelijk getoetst op een aantal kenmerken waaraan ‘duurzame’ en ‘zelfvoorzienende’ strategieën aan zouden moeten voldoen, aangezien in de toekomst de noodzaak voor deze ‘kwalitatieve factoren’ alleen maar sterker wordt.

2.6.1 Demolition Strategy

In het (recente) verleden werd er voornamelijk gebruik gemaakt van de strategie welke het meest bekend is onder de naam '*Demolition Strategy*'. Deze strategie werd met name ingezet bij de eerste krimpsteden in Amerika (Detroit) en Duitsland (Leipzig). Later ook in vele andere landen. Het primaire doel hierbij was dikwijls om de 'rotte kiezen' te verwijderen en het potentiële verval van de omgeving daarmee te stoppen [Laursen 2008].

In landen als Amerika [Laursen 2008], Denemarken [Laursen 2008], Duitsland [Wiechmann 2007] en Schotland [Bureau Pau 2010] zijn er inmiddels instrumenten ontwikkeld en beschikbaar in de vorm van wetgeving om deze sloopstrategie optimaler in te kunnen zetten.

In Baltimore (Amerika) wordt er over deze methode van het verwijderen van lege gebouwen zelfs gezegd dat het probleem daarmee is "*opgelost*" [Laursen 2008].

Maar er dient meer te gebeuren. Als kritische noot dient vermeld te worden dat de *Demolition Strategy* twee grote nadelen kent: Ten eerste zijn er enorme kosten aan verbonden om vastgoed (gedwongen) te slopen. Zowel in Duitsland als in de Amerika zijn er enorme bedragen geïnvesteerd om de sloop te bewerkstelligen. Als tweede nadeel is dat na de sloop er vaak een vervallen perceel overblijft, zonder een goede bestemming. Hier worden dan wel oplossingen voor aangedragen zoals '*walling*'³³ en vergroening, maar deze oplossingen zijn niet van structurele aard.

De *Demolition Strategy* of *sloopstrategie* biedt daarentegen mogelijkheden om de diversiteit van de woningvoorraad te verbeteren. Zo is in Reiderland in een aantal rijen van vijf woningen de middelste gesloopt, waardoor er in die rij telkens twee-onder-één-kapwoningen zijn ontstaan [Demos 2009]. Maar er zijn ook voorbeelden waarbij de bovenste verdiepingen van flatgebouwen worden gehaald, het zogenaamde '*aftoppen*'.

Conclusie

In feite zou de *Demolition Strategy* meer als een instrument dan als strategie beschouwd mogen worden, omdat deze 'strategie' met name een ondersteunende functie heeft binnen andere strategieën zoals herstructurering, vergroening etc.

Als instrument kan de *Demolition Strategy* een goede bijdrage leveren aan de verdunning (van het woningbestand) en daardoor kwalitatief bijdragen aan de negatieve gevolgen van krimp.

33 Walling is een methode waarbij een braakliggend of gesaneerd perceel volledig ommuurt wordt. Hierdoor valt het perceel buiten de menselijke bewustwording en tevens ontstaat er een kans voor de natuur om zich te huisvesten [Oswalt 2006b, pp. 222-224]

2.6.2 Herdifferentiatie door Herstructurering

Terwijl in de jaren '90 in Europa nog volop groei was, hadden Amerikaanse steden al te kampen met ernstige krimp. Met name de oude industriesteden. Detroit, eens de vierde grootste stad van de Amerika, durfde zich neer te leggen bij de situatie en presenteerde een strategie die zij publiceerde met de titel "*Detroit Vacant Land Survey*" [City Planning Commission of the City Detroit 1990].

De strategie werkt als volgt: Inwoners worden overgeplaatst en geherhuisvest vanuit "*stervende*" gebieden naar gebieden waar nog steeds leven is. De lege huizen worden gesloopt en de overgebleven gronden worden in groene stedelijke ruimte getransformeerd of worden teruggegeven aan de natuur. In feite wordt hierdoor herdifferentiatie mogelijk door het inzetten van herstructurering.

Het primaire doel van herstructurering in het algemeen is het wegnemen van de negatieve aspecten welke ontstaan zijn door toedoen van bepaalde oorzaken. Zo kan het doel zijn in probleemwijken om bepaalde bevolkingsgroepen die overlast veroorzaken te verwijderen, maar ook kan er primair een probleem zijn van verpaupering ten gevolge van leegstand. Herstructurering staat voor een combinatie van sloop, nieuwbouw en renovatie van woningen waarmee wordt verondersteld een beleidsmatig antwoord te zijn op maatschappelijke ontwikkelingen, waaronder demografische trends als ontgroening en vergrijzing.

Het onderliggende doel dat beleidsmakers nastreven met het inzetten van herstructurering betreft dikwijls een directe herdifferentiatie van bevolkingsgroepen, of een indirecte herdifferentiatie door een verscheidenheid aan nieuwe woningvoorraad te creëren hetgeen andere bevolkingsgroepen aan zou moeten trekken.

"Hiermee wordt verondersteld dat dit de leefbaarheid binnen de wijken vergroot."

[Kleinhans 2005, pp. 3-4]

Differentiatie van de woningvoorraad en het ontstaan van een heterogene bevolkingsopbouw zou moeten leiden tot minder armoede, het verbeteren van de woningmarktpositie en het verbeteren van de economische en sociale vitaliteit [Kleinhans 2005], hetgeen ook wel het *smeltkroesideaal* wordt genoemd [Buys 1997; Van Beckhoven & Van Kempen 2002]. Het onderliggende doel hierbij is het aantrekken van koopkracht en daarmee draagvlak te vergroten voor lokale voorzieningen en als tweede om het imago van de buurt te verbeteren [Van Beckhoven & Van Kempen 2002].

"Herdifferentiatie van de woningvoorraad wordt in de literatuur gezien als één van de belangrijkste instrumenten om verbeteringen binnen een wijk te realiseren."

[Hengstmengel 2011]

Deze stelling wordt in het buitenland ook beaamt. Mallach [2010] geeft aan dat voor de Amerikaanse situatie;

"Federal affordable housing programs should better balance the need to provide housing for these cities' low income residents with the need to improve the cities' economic vitality, and retain and attract middle income households. Federal policy should move away from producing more housing in distressed older cities and focus on upgrading the existing housing stock, by restructuring the Low Income Housing Tax Credit program and providing new resources to support private rental housing and foster sustainable homeownership opportunities."

[Mallach 2010]

Gesteld kan worden dat in krimpgebieden herstructurering de voorkeur heeft boven nieuwbouwplannen aangezien herstructurering niet alleen bijdraagt aan de afname van het woningaanbod, maar ook aan de veranderende samenstelling van het woningaanbod. Bovendien worden herstructureringsplannen, net als grote woningbouwplannen, afgestemd op regionaal niveau [Nimwegen & Heering 2009].

Herstructurering in combinatie met herdifferentiatie zijn bewezen strategieën welke al decennia worden toegepast in bijna alle stedelijke gebieden over de wereld. In Nederland werd in de jaren '50 en '60 de kwaliteitsachterstand in vooroorlogse wijken aangepakt middels grootschalige sloop. In de jaren '70 werden bestaande woningen verbeterd en eind jaren '80 en '90 werd de nadruk niet langer gelegd op verwaarlozing van vastgoed, maar op de sociale problemen in de stad, waarbij het besef was dat een sociaal-economische tweedeling langs etnische lijnen moest worden voorkomen [Kleinhans 2005; Kullberg 2006].

En hoewel de doelstellingen van het stedelijke vernieuwingsbeleid in de tijd veranderde [VROM-raad 2006] *“is het steeds de veronderstelling geweest dat er een betekenisvolle relatie is tussen herstructurering, verbetering van de sociale cohesie en de leefbaarheid en veiligheid in de buurt”* [Hengstmengel 2011].

Maar er zijn aanwijzingen dat deze veronderstelling niet zonder meer juist is en dat sociale menging zelfs negatieve effecten heeft op de sociale samenhang in de buurt [Pinkster 2005]. Uit de publicatie *Aandacht voor de wijk* van het Sociaal Cultureel Planbureau [2007] daarentegen bleek dat er door herstructurering wel degelijk effecten zijn op de sociale samenstelling van de bevolking, en dat de sociale cohesie iets toeneemt waar een fysieke ingreep plaatsvindt.

Conclusie

Herstructurering (sloop, nieuwbouw en renovatie) geldt in essentie als instrument om in de woningvoorraad een differentiatie aan te brengen, waardoor deze twee elementen sterk aan elkaar verbonden zijn.

Vanuit sociale, culturele en economische motieven wordt door herdifferentiatie voor een breder woningaanbod aanbod gezorgd, waardoor aan veranderende kwaliteitseisen tegemoet kan worden gekomen, hetgeen in theorie tot een meer diverse woonomgeving moet leiden waarbij de leefbaarheid volgens een aantal mechanismen zou moeten stijgen. Herdifferentiatie zou wel als een strategie beschouwd kunnen worden.

“Sociaal gezien leidt dit tot verbetering van de sociale status, minder kansarmoede, het tegengaan van segregatie naar inkomen, versterking van de sociale structuur en meer verbondenheid met de buurt”

[Buys 1997; Kleinhans et al. 2000; Van Beckhoven & Van Kempen 2002]

Herstructurering verdient daarom de voorkeur boven grootschalige nieuwbouw aangezien deze een grotere sociaal-maatschappelijke bijdrage levert in de vorm van het wegnemen van verpaupering, criminaliteit en andere leefbaarheidsproblemen ten gevolge van de krimp.

2.6.3 Stedelijke Regeneratie/Revitalisatie

Lokale gemeenschappen die te maken krijgen met krimp reageren alle verschillend. In sommige gevallen wordt getracht middels Stedelijke Regeneratie of Revitalisatie de problemen aan te pakken. In Engelstalige literatuur worden deze termen dikwijl 'Urban Regeneration' en 'Urban Revitalization' genoemd. Deze beide termen hebben in de Nederlandse als de buitenlandse gebiedsontwikkeling echter dezelfde betekenis en hebben als doel om verpauperde, verlaten of sociaal onveilige plekken opnieuw te reactiveren.

Twee Duitse voorbeelden van Revitalisatie zijn het *Emscher Park* in West-Duitsland en het minder bekende *Fuerst Pueckler Land* in Oost-Duitsland welke middels de IBA worden gesubsidieerd. In beide gevallen zijn oude industriegebieden omgezet in landschapsparken met culturele attracties [Spirn 2005; Langner and Endlicher 2008].

Naast de 'gewone' Regeneratie wordt in de praktijk ook wel eens de zogenaamde 'Culturele Regeneratie' als strategie genoemd. Een voorbeeld is Glasgow, waarbij de stad de strategie heeft toegepast om toerisme en leisure (recreatie, retail etc.) aan te trekken [Glock 2005].

Een opvallend fenomeen is dat veel regeneratie- en revitalisatiestrategieën proberen om het groeiparadigma te verlaten en zich te heroriënteren naar het pragmatisch krimpen (in Duitsland) terwijl in andere gevallen de focus meer ligt op het verbeteren van de woningbouw en de leefcondities, het versterken van de sociaal-economische structuren, of het verbeteren van stedelijke Governance (in Zwitserland). Sommige landen proberen met name brownfields te regenereren, terwijl anderen meer geloven in nieuwe Governance-modellen [Martinez-Fernandez et al. 2011].

Conclusie

Concluderend kan gesteld worden dat Regeneratie en Revitalisatie wel degelijk strategieën zijn, maar géén 'zelfstandige' strategieën zijn. Hetgeen inhoudt dat regeneratie en revitalisatie meer doelstellingen hebben waarbij een grote afhankelijkheid bestaat van andere strategieën als herstructurering en sloop, maar ook vergroening of herdifferentiatie. Regeneratie en Revitalisatie staan dus niet op zichzelf.

Jessen [2012] zegt zelfs dat de zwakte van *Urban Regeneration* (Regeneratie) is dat deze 'strategie' nog steeds afhankelijk is van publieke subsidies. Hierbij is een probleem te voorzien omdat de meeste middelen in de toekomst steeds beperkter worden. Met name wanneer de krimp op veel grotere schaal zal toeslaan.

2.6.4 The Landscape Urbanist Approach : vergroening

Een universeel kenmerk van krimp en de vaak hieropvolgende toegepaste herstructurering is dat er nieuwe open plekken ontstaan, welke bij gebrek aan voldoende financiële middelen vaak worden achter gelaten. De *'Landscape urbanist Approach'*, *'greening'* ofwel *'vergroening'* wordt gezien als een directe oplossing om de leefbaarheid op niveau te houden, en misschien wel te verbeteren, doordat deze strategie de verloedering direct tegenhoudt of verwijderd. Deze strategie laat zich het best vertalen als een landschapskundige benadering binnen de stads- of dorpgrenzen.

Graham Shane schrijft in zijn boek *Recombinant Urbanism* [2005] over de toegenomen rol van *Landscape Urbanism* waarin hij beschrijft dat deze strategie zowel groei als krimp binnen gemeentegrenzen kan accommoderen. Het lijkt er op dat *Landscape Urbanism*, door zijn hybride combinatie van architectuur en landschap een gefragmenteerd gebied kan verenigen. Wanneer men een gebied duurzaam wilt ontwikkelen is het landschap hierbij één van de belangrijkste elementen [Laursen 2008]. James Corner [2003] beschrijft het effect van deze strategie als volgt;

"It marks dissolution of old dualities such as nature-culture, and it dismantles classical notions of hierarchy, boundary and centre. Perhaps most importantly, it marks a productive attitude towards indeterminacy, open-endedness, intermixing and crossdisciplinarity. Unlike the overly simplified view of the city as a static composition [.....] landscape urbanism views the emergent metropolis as a thick, living mat of accumulated patches and layered systems, with no singular authority or control."
[Corner 2003: 59]

In het boek *Stalking Detroit* [2001] worden er meerdere ontwerpmethoden beschreven waarbij de *Landscape Urbanist Approach* als strategie wordt gebruikt. Eén van deze ontwerpmethoden wordt *"Decamping Detroit"* genoemd [Waldheim & Santos-Munnè 2001:110] en is een goed voorbeeld hoe *Landscape Urbanism* toegepast kan worden in gebieden met een negatieve gebiedsontwikkeling. De stad wordt beschouwd als een eeuwig durend transformatieproces waar het landschap in mee veranderd. Waldheim and Santos-Munnè zien het landschap als *"the only medium capable of dealing with simultaneously decreasing densities and indeterminate futures"* [Waldheim et al 2001: 110]. In het project worden de meeste lege plekken aan het landschap teruggegeven.

De strategie omschrijft vier strategische stappen welke lege gebieden/plekken moeten ondergaan. De eerste stap is *"Dislocation"*, wat in Nederlands het best te vertalen is als *"verschuiving"*. Hierin worden inwoners vrijwillig verplaatst en wordt het gebied tevens afgesloten van alle diensten etcetera. Stap twee is *"Erasure"* hetgeen uitwissing betekent. Hierbij worden alle bestaande structuren verwijderd. Door deze twee stappen ontstaat een volledig verlaten gebied welke gezien kan worden als een reservering voor een nieuwe toekomstige bestemming. De derde stap wordt *"Absorption"*, absorptie, genoemd en is een ecologisch herdefiniëring door het planten van bomen. De laatste stap is *"Infiltration"* waarin voorstellen worden gedaan voor herprogrammering.

Vaak worden stappen 1 en 2 wel gevolgd, maar wordt de vrije ruimte ingezet voor openbaar groen en stadslandbouw.

Een ander belangrijk element bij de toepassing van deze strategie is dat wanneer deze vergroening structureel wordt ingezet deze een bepaalde positieve identiteit aan het gebied geeft [Laursen 2008]. Daarmee kan het gebied een beter imago krijgen waardoor het aantrekkelijker kan worden als vestigingsgebied. Daarnaast kan een landschapsstrategie zowel fysieke, ecologische, sociale en culturele aspecten versterken. Een goed voorbeeld is het Emscher Park waar middels de IBA³⁴ als katalysator een experiment is toegepast om de oude industriële gebieden van het Ruhrgebied en de omliggende bossen te integreren en herbestemmen met minimale financiële investeringen.

Een aanbeveling voor de werkwijze binnen deze strategie is, zoals Rem Koolhaas dit toepaste bij de uitbreiding van Melun-Sénart (een gebied ten zuiden van Parijs), dat er niet ontworpen moet worden vanuit de gedachte waar gebouwen komen, maar juist waar géén gebouwen komen.

Daarnaast komen de maatschappelijke baten van natuur en (cultuur)landschap in de economische kringloop tot uitdrukking in de waarde van vastgoed en de omzet van leisure zoals horeca. In één van de weinige onderzoeken naar economische effecten van vergroenend beleid, hebben Wachter en Gillen [2006] geconstateerd dat huizen in de nabijheid van lege kavels, of leegstaande gebouwen, een waardedaling laat zien van wel 20%. Huizen dichtbij een schoon of groen kavel laten een waardestijging van 15% zien.

Youngstown (Ohio, Amerika) wordt als een voorbeeld gezien van vergroening. Maar in deze stad is de vergroening één onderdeel van een veel bredere strategie welke “*Smart Decline*” wordt genoemd. Deze strategie wordt in hoofdstuk 3 besproken.

Eilanden van groen in open ruimtes kunnen fantastische kwaliteiten in het stedelijk landschap geven in termen van ecologie, esthetica en sociale aspecten. In het bijzonder voor kinderen en jongeren zijn lege, bruikbare, ongecontroleerde plekken die een soort ervaring uit de natuur kunnen geven belangrijke componenten van ontwikkeling [Dettmar 2006]. Verwilderde gebieden kunnen ook reservoirs zijn voor het verkrijgen van cyclische processen van energie, water en mineralen in stedelijke landschappen, zoals bijvoorbeeld het gebruik van regenwater. In termen van duurzaamheid zouden gedecentraliseerd afvalwater, rioolwaterzuiveringcentrales, biomassa productie en biogas gebruik gecombineerd kunnen worden op dit soort plekken [Dettmar 2006].

Maar ook zou de vergroening als nieuwe economische bron ingezet kunnen worden. Denk aan het lokaal verbouwen van groenten en andere producten hetgeen in de volksmond “*Urban Farming*” wordt genoemd. Hierbij kunnen deze locaties en gebieden producten leveren aan winkels en horeca, die op hun beurt mogelijk goedkoper, maar zeker duurzamer, deze producten kunnen verkopen. Hierdoor ontstaat een soort interne markt.

34 IBA betekent *Internationale BauAnstellung* en “*is een instrument, een ontwikkeltraject, dat economische zwakke steden of regio’s met nieuwe ideeën en projecten in de economische, sociale en culturele sector tracht om te vormen tot economisch sterke en vitale gebieden. De IBA kan de transformatieopgave op een creatieve en innovatieve manier thematiseren en in beeld brengen*” [Parkstad Limburg 2010b, p. 63]

Een interessante actor op het gebied van vergroening is de *Parks & People Foundation* welke als doel heeft om een “*comprehensive strategy for revitalizing neighborhoods that suffer from population loss, vacant housing, inadequate maintenance of vacant land and small parks*” te ontwikkelen [Parks & People 2000], en daardoor te kunnen revitaliseren. De strategie die Parks & People gebruiken is door een Publiek-Private samenwerking aan te gaan waardoor verlaten huizen en percelen omgezet kunnen worden in stads- en buurttuinen, bloementuinen, groene gebieden, en boomkwekerijen. Maar ook planten zij bomen. Het doel is om geen permanente structuren te maken. Deze strategie wordt gezien als een lokale bottom-up strategie [Laursen 2008]. Parks & People doen veel voor de inwoners en proberen betere leefcondities te verzorgen voor inwoners. Daarnaast zijn zij gefocust op de ecologische aspecten van het vergroenen van buurten, en vaak resulteert dat in het aanplanten van bomen of het aanleggen van tuinen.

Ook bestaan er nog wat extremere varianten om te ‘vergroenen’. Een voorbeeld is de wijk Toxteth, in Liverpool, Groot-Brittannië. De eens zo ernstig onleefbare achterstandswijk is grotendeels verbeterd. De voormalige industriële zones langs de rivier zijn vergroend en midden in de wijk zijn uitgebreide groene vlakten te zien tussen de eengezinswoningen. Maar in 2004 is er negen dagen lang een experiment gedaan waarbij in de wijk een kleine kudde koeien werd losgelaten en gekeken wat er zou gaan gebeuren. Het effect van een vreedzame kudde koeien bracht bepaalde rustgevende gevoelens teweeg bij de inwoners (vooral kinderen) en bracht een bepaalde vorm van sociale samenhang. Het experiment was geslaagd³⁵.

Conclusie

Eén van de belangrijkste lessen binnen deze landschapsstrategie is dat landschapsarchitecten vooral onderhoudsarme en duurzame suggesties en oplossingen moeten bedenken voor het gebruik van overgebleven en ontstane open ruimtes in de stad [Dettmar 2006]. Maar vooral het laatste voorbeeld laat zien welk soort effecten flora en fauna teweeg kunnen brengen.

In het kader van deze experimenten en ervaringen zou geconcludeerd kunnen worden om veelvuldig ecologisch systemen als een binnenstedelijke biosferen toe te passen, hetgeen door een verbeterde fysieke omgeving vermoedelijk de sociale samenhang en daardoor de aantrekkelijkheid verbeterd. Denk hierbij aan een combinatie van stadslandbouw in combinatie met verwilderde natuurgebieden waarin insecten en (kleine) dieren zich kunnen huisvesten. De toevoeging van al dit groen en variatie van het stadsbeeld zal de leefbaarheid tevens ten goede komen op het gebied van fijnstof, geluidsreductie etc.

Maar deze strategie zal met name effect hebben in stedelijke gebieden en gebieden waar een gebrek aan groen is. In de meest landelijke gebieden is al volop groen en ruimte aanwezig, waardoor de vraag gesteld kan worden of deze strategie ook in landelijke gebieden een verbetering van de aantrekkelijkheid zal kunnen bewerkstelligen.

³⁵ Zie www.theudderway.info

2.6.5 Resizing

Wanneer grote delen van een gemeente leegstand kennen en de woongebieden veel inwoners verliest, ontstaan er vele negatieve gevolgen voor de buurt en haar omgeving. Door inkomstenderving zullen vele winkels en andere voorzieningen genoodzaakt zijn te sluiten. Hierdoor ontstaan er grote delen van het kernwinkel-apparaat dat leeg komt te staan, hetgeen weer vandalisme en verloedering aantrekt. Hierdoor daalt de leefbaarheid, maar met name ook het imago van de buurt.

In de literatuur wordt er veel gewezen op het behouden van de bevolkingsdichtheid welke nodig is om de leefbaarheid en de voorzieningen op peil te houden [Jacobs 1961]. In krimpgebieden is daar in principe maar één oplossing mogelijk en dat is door te herstructureren en te herdifferentiëren. Maar zoals in hoofdstuk 2.6.2 al naar voren kwam, hebben deze twee strategieën geen structurele oplossing voor achtergebleven locaties op grote schaal. In hoofdstuk 2.6.4 wordt de oplossing gevonden in het vergroenen van de stad. Maar deze methode is effectief tot een bepaalde minimale dichtheid. Uiteindelijk wonen er zo weinig mensen dat men niet meer kan spreken van een stedelijk gebied.

De strategie die daar een oplossing voor kan zijn is die van *'resizing*, oftewel het herdefiniëren van de grenzen van het gebied, of zelfs van de gemeentegrenzen zoals in Jakarta-Bandung (Indonesië) is gedaan.

Maar doordat *"a shrinking city cannot merely retract its perimeter"* stellen Rybczynski & Linneman [1999] voor dat krimpende steden grote delen van hun gebied als *"gedeanneexeerd, en niet ingelijfde gebieden"* kunnen verkopen aan ontwikkelaars. Deze ontwikkelende partijen kunnen deze gebieden dan omzetten in dunbevolkte buitenwijken met veel groen binnen de stadsgrenzen.

Resizing op kleinere schaal wordt vaker toegepast. In een aantal landen wordt het zogenaamde *'Land Banking'* toegepast waarin verschillende ontwikkelende partijen investeren. In Amerika wordt *Land Banking* met name gebruikt door publieke en semi-publieke partijen. Hierbij worden ongebruikte, achtergelaten en afgesloten percelen opgekocht door partijen welke deze percelen soms herbestemmen, herindelen, opsplitsen of samenvoegen waarbij deze weer functioneel worden voor ander gebruik.

Conclusie

Resizing blijkt een strategie te zijn om percelen, gebieden en gronden anders in te delen waardoor deze weer kunnen meefunctioneren in de rest van het gebied. Het is echter een kostbare strategie waar grote partijen veel risico kunnen lopen. Op kleine schaal is deze strategie werkzaam, maar wanneer grote delen van een gemeente leeg komen te staan zullen er waarschijnlijk niet voldoende financiële middelen voorhanden zijn om deze strategie in te zetten ter behoud van de leefomgeving.

2.6.6 Strategisch Reduceren van Infrastructuur

Uit voorbeelden van krimpgebieden in Duitsland, Engeland en Amerika blijkt dat door grootschalige terugval van de bevolking de infrastructuur onder druk komt te staan.

De huidige ondergrondse en bovengrondse infrastructuur is gebaseerd op een zekere hoeveelheid gebruikers, waarbij het waternet (riolering en watertoevoer) zelfs een bepaalde doorstroming nodig heeft om geen ziektekiemen en vervuiling te krijgen. Als regel wordt gehanteerd dat tenminste 50% van de inwoners over moet blijven voor het in stand houden van de infra, anders zijn de beheerders genoodzaakt de leidingen extra door te spoelen, waarbij deze kosten dan worden verhaald op de overgebleven inwoners [Koziol 2006]. Wanneer een gemeente wordt geconfronteerd met deze situatie zijn er drie mogelijke scenario's om hiermee om te gaan [Koziol 2006]:

- De meest eenvoudige methode is de "story-by-story" methode, hetgeen inhoud dat tijdens de sanering van vastgoed het gehele infra-systeem intact blijft tot een kritische omslagpunt (van circa 50%). Het systeem blijft even groot en de kosten worden verdeeld over minder mensen. Uiteindelijk is dit een kostenverhogende methode wanneer de krimp doorzet en er uiteindelijk toch ontmanteld moet worden waarbij men dan te maken heeft met "dubbele kosten".
- Selectieve of segmentarische sloop, waarbij delen welke aansluiten op gesaneerde gebouwen worden verwijderd, terwijl andere delen als het ware worden 'afgedopt'. Uiteindelijk is dit systeem kostenverhogend wanneer de krimp doorzet, omdat men alsnog extra kosten moet maken voor het geheel verwijderen van de infrastructuur.
- De grootschalige, systematische sloop, waarbij bij voorkeur gesloopt wordt (zowel gebouwen als infrastructuur) vanaf de einddelen van de infrastructuur. Dit is veruit de goedkoopste methode maar aangezien leegstand niet exact te plannen is, is het de vraag of dit wel een realistische methode is.

Voor alle andere aanwezige infrastructuur geldt grosso modo hetzelfde probleem. Om de infrastructuur te kunnen onderhouden dienen de kosten over minder mensen verdeeld te worden. Hierdoor worden de kosten in de vorm van belastingen voor de bewoners aanzienlijk hoger dan gebieden waar geen krimp is. Uiteindelijk wordt het wonen in krimpgebieden waarbij meer dan 50% van de bewoners is gemigreerd onbetaalbaar, hetgeen een versterkend effect geeft op het ontstaan van een zogenaamde 'krimpspiraal'.

Conclusie

De methode kan geen strategie genoemd worden omdat het een functionaliteit betreft. Deze methode is een instrument wanneer men te maken krijgt met grootschalige leegstand ten gevolge van krimp. De aanbeveling die volgt aan gemeenten zal zijn om strategisch langs de bestaande infrastructuur een terugtrekkende beweging te maken. Hierdoor blijven de infrastructuurkosten op een enigszins aanvaardbaar niveau, en het bijkomende voordeel is dat middels deze terugtrekkende beweging een bepaalde dichtheid van inwonersaantallen blijft bestaan waardoor een gebied vitaler en daardoor mogelijk aantrekkelijker blijft.

2.6.7 Het ontwikkelen van Lokale en Regionale Economieën

Zoals in recent verleden informatietechnologie en biotechnologie voormalige industrieën als mijnbouw en de maakindustrie hebben vervangen, zullen er door nieuwe ontwikkelingen ook weer andere nieuwe economieën ontstaan. Deze nieuwe economieën zijn cruciaal vanuit de duurzaamheidsgedachte en de zelfvoorzienendheid van het gebied. Met name het creëren van werk kan als een basisvoorziening gezien worden waardoor zelfs externe economieën worden aangetrokken in de hoop dat deze nieuwe impulsen genereren.

De huidige context is van geheel andere aard dan in het verleden. Ten eerste wordt de economie tegenwoordig aangedreven door het globaliseringseffect, waardoor bedrijven meer macht hebben om zelf te bepalen waar ze zich vestigen. Ten tweede is er straks genoeg fysieke ruimte waardoor partijen veel meer bewegingsvrijheid en keuzemogelijkheden hebben. Om dit mogelijk te maken zal wet- en regelgeving daarom veel meer ruimte moeten bieden, flexibeler worden en zelfs als katalysator moeten werken [Mallach 2010] om economische ontwikkelingen tot ontplooiing te kunnen laten komen. Het ontwikkelen van nieuwe lokale economieën is minstens zo belangrijk als het oplossen van de problemen in de woningvoorraad en het verdwijnen van voorzieningen. Of zoals de BNA et al. [2009] zegt;

“Werkgelegenheid bindt mensen duurzaam aan hun omgeving.” [BNA et al. 2009]

Volgens Mallach [2010] moeten noodleidende oudere steden en regio's, als ze vitaler en sterker willen zijn, hun economische basis versterken door op zoek te gaan naar nieuwe (post-) industriële economieën en alle middelen hiervoor inzetten.

Met name ruimte-intensieve bedrijvigheid is kansrijk in krimpgebieden aangezien er voldoende ruimte aanwezig is of zal ontstaan. Hierbij valt te denken aan locaties voor energiewinning (windmolenparken, velden met zonnepanelen), moderne landbouw, visserij en grootschalige recreatie en toerisme (sportparken, maneges, recreatieterreinen, culturele evenemententerreinen en jachthavens) [BNA et al. 2009], maar ook bijvoorbeeld internetwinkels met een groot opslagmagazijn of grootschalige dataopslagsystemen.

Lokaal verankerde economieën

De meest kansrijke economieën zijn degene welke een bepaalde mate van verankering of binding met het gebied of de bevolking hebben. Denk hierbij aan de 'Silver en White Economy', maar ook aan energieopwekking etcetera. Om dit mogelijk te maken moeten nationale en lokale overheden zich bezighouden met wetgeving, ontwikkeling van beter instrumentaria etc.

De Silver en White Economy lijken kansrijke nieuwe economieën te zijn in sterk vergrijzende gebieden. Veel Ontwikkelde Landen zijn sterk aan het vergrijzen, met Japan als extreem. In 2015 zal al 25% van de bevolking in Japan boven de 65 jaar zijn [Martinez-Fernandez 2012]. Doordat deze vergrijzing een gevolg is van selectieve migratie en sociaal culturele factoren blijkt de vraag naar zorggerelateerde arbeid te stijgen. Immers doordat er meer senioren zijn, zijn er meer mensen nodig voor de zorg. Bijvoorbeeld bij ambulante zorg aan zelfstandig wonende ouderen [BNA et al.

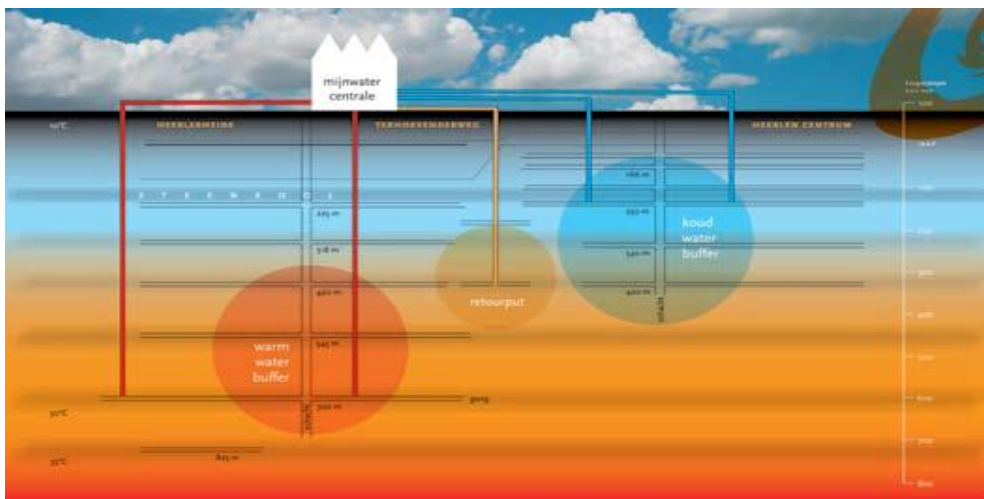
2009]. Deze vraag wordt zelfs nog versterkt doordat werkzoekenden en gezinnen naar andere gebieden verhuizen. Doordat selectieve werving van buitenlandse arbeidsmigranten moeilijk lijkt (door taalbarrière en concurrentie van andere *krimplanden*), zal de persoonlijke dienstverlening in de zorg voornamelijk gezocht dienen te worden in eigen land. Met dit gegeven worden regeringen uitgedaagd om het welvaartsniveau op het zelfde peil te houden.

Er liggen in krimpgebieden zeer grote kansen ten aanzien van de werkgelegenheid voor de achtergebleven laagopgeleiden. Maar ook kunnen senioren zelf ingezet worden om de vraag naar werkpotentieel te beantwoorden. Zo hebben bijvoorbeeld Canada en Duitsland al programma's opgezet om werknemers ouder dan 50 jaar in contact te brengen met toekomstige werkgevers om hen werk te garanderen. In Oostenrijk is er een programma opgezet om oudere werknemers met gezondheidsklachten te helpen. Dit alles met het doel om sociale uitsluiting te voorkomen [Martinez-Fernandez et al. 2012].

Daarnaast hebben senioren qua koopkracht (tot wel 20%) meer bestedingsruimte. Er zijn dus kansen voor bedrijven om hierop in te spelen. Te denken valt aan winkels specifiek gericht op ouderen zoals reisbureaus voor ouderen. Of een omroep met programmering puur voor senioren, waar Omroep Max een goed voorbeeld van is. Van groot belang hierbij is dat het rijk inspeelt op de mogelijkheden om deze potentiële economieën, maar ook andere sectoren kansen te bieden tot ontplooiing.

Kansen vanuit lokale en morfologische structuren

Elk gebied heeft specifieke, ruimtelijke en morfologische kenmerken en potenties. De BNA et al. [2009] geeft aan om een *“antenne voor lokale/regionale gebiedskansen te ontwikkelen”*, waarmee aangegeven wordt om naar mogelijkheden van het landschap te zoeken en daarmee duurzame energiebronnen aan te boren. Denk hierbij bijvoorbeeld aan mogelijkheden voor biogaswinning, energiewinning uitkoolzaad, zilverzand

Figuur 18: Mijwaterproject in Heerlen: *“Onder de stad Heerlen lopen kilometers lange oude mijnschachten, die na de sluiting in de jaren 70 op een aantal plekken zijn volgelopen met water van wisselende temperatuur. Dat water kan gebruikt worden om bovengronds allerlei gebouwen te verwarmen, zoals nu ook gebeurt in de pilot ‘Mijnwaterproject’. Wanneer de proef slaagt, kan het mijnwater breder worden ingezet om van Heerlen een duurzaam verwarmde stad te maken.”* [BNA et al. 2009]

als grondstof voor zonnecellen, mijnwater voor de verwarming van gebouwen (zie figuur 18), windmolenparken en/of velden met zonnepanelen [BNA et al. 2009]. Maar ook kleinschalig toerisme (werknomaden, zorgtoerisme, kuurbaden) dat aansluit op de kwaliteiten van het gebied zijn kansrijk.

Innovatief Ondernemen is noodzakelijk wanneer het aantal klanten afneemt. Door de wensen van de klant leidend te laten zijn en in te gaan op (latente) behoeften kunnen ondernemers hun eigen afzetmarkt creëren [Rabobank 2010]. Denk hierbij bijvoorbeeld aan bezorgdiensten voor ouderen.

Kleinschalige bedrijvigheid vormt de economische ruggengraat van het landelijk gebied [Van Werven 2010]. De vitaliteit van het landelijk gebied kan verbeterd worden door variatie, innovatie en het werken in netwerken. Hierbij is van belang dat bottom-up initiatieven de ruimte krijgen. Het stimuleren en goed begeleiden van kleine ondernemingen en starters vergroot de kansen op succes, waarbij banken en Kamers van Koophandel een begeleidende rol kunnen spelen. Kleine bedrijven kunnen netwerken oprichten en taken gezamenlijk uitbesteden, zodat ze efficiënter en effectiever kunnen werken. Daarbij kunnen ze zich gezamenlijk vestigen in bedrijfsverzamelgebouwen.

De verwachting is dat door schaalvergroting in de landbouw veel grote boerderijen leeg komen te staan. De SER Noord-Nederland [2010] adviseert gemeenten om dan ook flexibeler om te gaan met andere economische activiteiten. Zoals bijvoorbeeld *“het toelaten van andere dan agrarische bestemmingen in voormalige boerderijen zijn de hinderwetgeving (stank- en geluidsoverlast) en de ruimtelijke kwaliteit van de omgeving”*. Veel zorgboerderijen stuiten momenteel op een verkokerd beleid waardoor functiemenging in de praktijk lastig uitvoerbaar is. Dit pleit voor een integratie van economisch, ruimtelijk, sociaal en milieubeleid. Momenteel worden nevenactiviteiten op de boerderij wel toegestaan, maar wanneer deze uitgroeit tot hoofdactiviteit ontstaan problemen met het bestemmingsplan en vergunningverlening, maar ook ontstaan problemen met burens die geconfronteerd worden met niet-agrarische activiteiten³⁶ in hun hindercirkel, waardoor zij weer aan strengere eisen moeten voldoen en dus naar alle waarschijnlijkheid bezwaar zullen maken.

Daarnaast zullen door technologische ontwikkelingen in de ICT en het *nieuwe werken* steeds meer mensen vanuit huis hun werkzaamheden vervullen, hetgeen pleit voor het flexibeler omgaan in bestemmingsplannen met dubbelbestemming wonen en werken.

Unique Selling Propositions, oftewel het **onderscheidende vermogen** speelt een cruciale rol voor de kansrijkheid van nieuwe economieën. Om het beste uit een gebied te halen, is het verstandig naar de ‘roots’ of eigenschappen van dat gebied te kijken. Deze kansen kunnen versterkt worden door deze te koppelen aan het sociaal kapitaal dat aanwezig is. Deze koppeling van deze twee elementen zorgen voor een onderscheidend vermogen, hetgeen het imago van het gebied kan bepalen.

³⁶ Om aan deze problematiek tegemoet te komen, is wetgeving in de maak die het mogelijkheden geeft om een voormalige boerderij als ‘plattelandswoning’ te bestemmen.

De noodzaak om deze natuurlijke kwaliteiten en bronnen als basis te gebruiken voor nieuwe economieën, met 'niche' activiteiten (landelijke productie, toerisme) kan beschouwd worden als voorbeeld voor een duurzame economische ontwikkeling [Hall 2012]. Peter Hall noemt dit *“zoeken naar Unique Selling Propositions”*, waaruit een nieuwe economie kan ontstaan. Een voorbeeld is de *Weavers Triangle* in Noordwest Engeland, waar er een gehele nieuwe economie is ontstaan met het weven van wol.

In Denemarken adviseert het *National Planning Report* om specifieke eigenschappen van een gebied als startpunt te nemen voor de ontwikkeling van dat gebied. Woningbouw, recreatieve voorzieningen en toerisme zouden gebaseerd moeten worden op de *“natuurlijke kwaliteiten en uniciteit”* [Tietjen & Laursen 2008].

De BNA et al. [2009] geven als advies om middels een “Ontwerplab” naar verborgen kwaliteiten te zoeken, zoals landschappelijke kwaliteiten (terpen, historische waterlopen, beekdalen of kreekkruggen), maar kunnen ook cultuurhistorisch waardevolle gebouwen (zoals kerken en monumenten) zijn.

Vanuit het perspectief van de ondernemer liggen er dus kansen in krimpgebieden. Deze kansen verschillen per gebied. Mensen bezoeken vaak een bepaald gebied vanwege de unieke trekpleisters. In Nederland zijn dit bijvoorbeeld: de Zeeuwse kust, de bossen op de Veluwe, de Friese meren, het Limburgse heuvellandschap, of de Amsterdamse en Leidse musea. *“Juist omdat de consument wil kunnen kiezen, moeten gebieden zich onderscheiden; veel van hetzelfde verkoopt niet”* [BNA et al. 2009].

Toch waarschuwt Gert-Jan Hospers om vooral niet te proberen om mensen van elders permanent aan te trekken;

“Krimpende regio’s gaan elkaar beconcurreren. Die paar mensen die er op de ene plek bij komen, gaan er elders weer af. En iedereen prijst zichzelf aan met rust en ruimte.”

[Hospers: Dossier ZL 2012]

Hospers noemt *De Blauwe Stad* als voorbeeld waar mensen van buiten (met name uit de Randstad) graag zouden ‘willen’ wonen. Dit project flopte waarbij maar 10% van de percelen uiteindelijk verkocht werd, waarvan ca. tweederde lokale bewoners waren.

Generieke Economieën

Hoewel het aan te raden is om vooral van eigen potentiële bronnen en grondstoffen gebruik te maken, zijn er protagonisten welke (in het verleden) een zó goed effect hebben gegenereerd, dat vele gemeenten deze strategieën (willen) kopiëren. Een voorbeeld is een ‘Event’ waar voor een korte termijn een zeer grote verandering teweeg wordt gebracht. Hierbij kan men denken aan Wereldtentoonstellingen, Olympische Spelen, Floriaden, etc. Het primaire doel hierbij is vaak om het *imago* van het gebied te verbeteren en wordt in het jargon ook vaak *branding* genoemd.

Flagships worden soms ook genoemd als impuls voor ontwikkeling. Hierbij worden er (grote) investeringen gedaan om een bouwwerk (her)ontwikkelen. Het doel hiervan is om middels een bijzonder bouwwerk grote getale toeristen aan te trekken, en daarmee de economie een impuls te geven. Voorbeelden zijn bijvoorbeeld het Guggenheim Museum in Bilbao, Spanje, maar ook het Groninger Museum.

Daarnaast worden er ook voor de langere termijn (leisure en recreatieve) economieën ontwikkeld welke tevens geen 'roots' hebben met het gebied in kwestie. Denk hierbij aan nieuwe watersport, havenontwikkelingen, maar ook pretparken etcetera.

Voor al deze bovenstaande generieke economieën dient de vraag gesteld te worden of de investeringen wél de moeite waard zijn, want meestal zijn voor dit soort ontwikkelingen de gemaakte investeringen hoger dan het opgeleverde kapitaal. In het geval van Guggenheim blijkt dat alleen het directe omliggende gebied profiteert van de ontwikkeling, terwijl alle omliggende wijken verpauperen.

Soms echter blijkt een ontwikkeling wel positief aan te slaan. Specifieke redenen worden in dit onderzoek niet verder uitgewerkt aangezien dit een onderzoek op zichzelf is.

Tweede-woning en recreatiewoningen zijn leisure-ontwikkelingen welke in veel onderzoeken van gemeenten als kansrijk worden genoemd. Er wordt geredeneerd dat bij aanhoudende woningoverschotten en lage woningprijzen in bepaalde (met name aantrekkelijke) krimpgebieden het gebruik van huizen als tweede woning kunnen toenemen zoals men op het Franse platteland doet, waar dit al lang een gebruikelijk effect is bij de leegloop van deze gebieden. In Nederland is met name Zeeland een regio waar het aandeel van tweede woningen al jarenlang fors is toegenomen (met name voor Duitsers en Belgen).

Hierbij dient er een kanttekening bij het 'economisch effect' geplaatst te worden. Tweede woningen en vakantiewoningen staan namelijk voor een groot deel van het jaar leeg, waardoor het effect niet inwisselbaar is met permanente bewoning. Immers zal door een vervanging van permanente bewoning voor vakantie- of tweede woning er een terugval in absolute besteding ontstaan voor winkeliers etc. waardoor het economische effect bescheiden blijft [BUI TEN 2011]. Daarnaast zal ook in dit segment een verzaadiging optreden zeker in het licht van een drastische afname van de (Europese) bevolking.

BioBased Economy³⁷ (BBE) is een potentiële kansrijke nieuwe economie voor Nederland, en met name in krimpgebieden omdat in Nederland alle randvoorwaarden aanwezig zijn om deze economie goed te kunnen ontwikkelen: *"uitstekende landbouwkennis, goede logistiek en een vooraanstaande chemische sector"* [VNO-NCW 2011].

De verwachting volgens VNO-NCW [2011] is dat de Biobased Economy de komende jaren daarom een steeds belangrijkere rol gaat spelen in onze economie. Uit LEI-onderzoek naar biobased producten in de Europese Unie blijkt dat zij in 2005 een

³⁷ "Biobased Economy [BBE] gaat over de overgang van een economie die draait op fossiele grondstoffen naar een economie die draait op biomassa als grondstof: van 'fossil based' naar 'bio based'. In een biobased economy gaat het dus over het gebruik van biomassa voor niet-voedsel toepassingen. Deze toepassingen zijn bijvoorbeeld inhoudsstoffen, chemicaliën, materialen, transportbrandstoffen, elektriciteit en warmte" [VNO-NCW 2011]

gezamenlijke productiewaarde van minstens € 450 miljard vertegenwoordigden, waarvan naar schatting circa € 245 miljard toe te schrijven was aan het BioBased gedeelte³⁸. Groeipotenties zijn er bij relatief nieuwe toepassingen zoals farmaceutische producten en bioplastics.

De SER-Noord-Nederland [2010a] en de SER-Zeeland [2010] zijn beide van mening dat de biobased economy belangrijke impulsen kan geven aan de regionale economische ontwikkeling, waarmee deze regio's aantrekkelijker kunnen worden voor jongeren en hoger opgeleiden. De conclusie van SER Noord-Nederland is dat er vier biobased clusters zijn (het agro-cluster, de chemiecluster, het energiecluster en het kenniscluster) die een kansrijk perspectief hebben vanwege de beschikbare ruimte, het omvangrijke landbouw- en natuurareaal en de aanwezigheid van diepzeehavens. Vooral in Zuidwest-Nederland is deze economie kansrijk. Zeeland heeft een aantal grote relevante bedrijven in de energiesector, chemie, raffinage, basismetaal, voeding- en genotmiddelen-industrie en een grote agrarische sector [SER-Zeeland 2010].

De ontwikkeling naar een biobased economy betekent dat het type werkgelegenheid en de scholingsbehoefte veranderen. Omscholing, herscholing en bijscholing kan daarom nodig zijn om werknemers deze nieuwe technologieën eigen te maken.

Conclusie

Hoewel er vele kansen bestaan en veel geëxperimenteerd wordt met 'nieuwe' economieën blijken helaas vele hiervan niet effectief genoeg om het gebied 'zelfvoorzienend' en 'duurzaam' te laten zijn.

De conclusies hierbij zijn dan ook dat de meest kansrijke economieën voor krimp-gemeenten, ontwikkelingen zijn welke een bepaalde mate van historische of morfologische verankering hebben met het gebied. Gemeenten zouden daarom beter niet kunnen inzetten op kortdurende trends en event-gerichte economieën aangezien het risico bestaat dat er een concurrentiewedloop tussen verschillende gemeenten met dezelfde events zal kunnen ontstaan. Dit zogenaamde kannibalisme kan veel financiële gevolgen met zich meebrengen wanneer de investeringen niet het gewenste rendement opleveren.

Als conclusie kan dan ook uit een oud gezegde het volgende gesteld worden dat gemeenten zich beter bij hun 'leest' kunnen houden.

38 Ter vergelijking: de productiewaarde van de Europese voedingsmarkt [exclusief dranken en veevoer] bedroeg in 2005 €460 miljard [Nowicki et al. 2008]

2.6.8 Events als strategie

In het verleden heeft de event-strategie voor meerdere krimpgebieden gewerkt. Barcelona³⁹ is daar het meest exemplarische voorbeeld van. Een *event* of een tijdelijk gebruik van een plek kan een geweldige impuls zijn voor het imago en de ontwikkelingen van een gebied. [Laursen 2008]

“An event is a temporary structure dealing with a specific topic. It puts a place on the map as something specific over a couple of days. Temporary use of an area means occupying the area for a shorter or longer period, while this area is in a transition zone from its previous task to one in the future. Here, the temporary users bring an area into play in a different way than it was used previously. Often temporary use is recycling the existing structures and spaces, giving them new purposes with minimal interventions.” [urban catalysts 2003]

Wat de Urban Catalysts [2003] schrijven suggereert dat leegstaande plekken en gebieden in potentie broedplaatsen kunnen zijn voor de ontwikkeling van ideeën en niches.

Conclusie

Events als strategievorm moeten gezien worden als een strategie welke past in een groeiparadigma. Zelfs in Barcelona, maar ook in veel andere krimpsteden blijkt deze gedachte, om krimp om te zetten in groei, nog steeds aanwezig. Zowel de schaal (tweederde van alle gebieden in de Ontwikkelde Landen) als de structurele aard van de huidige krimp zijn van een dusdanige aard dat event-strategieën niet kansrijk zullen zijn op een duurzame manier. Immers het doel is om het gebied aantrekkelijker te maken en daardoor meer mensen en kapitaal aan te trekken, waarbij buurtgemeenten een versterkte krimp zullen ervaren.

Daarnaast blijkt dat ondanks dat in steden als Barcelona waar stadscentra weer zijn opgebloeid en de probleemwijken zijn aangepakt er overigens nog steeds grote sociale en economische problemen in bepaalde delen aanwezig zijn [Bontje 2009].

³⁹ De Olympische Spelen van 1992 hebben Barcelona een geweldige impuls gegeven. De stad werd gemoderniseerd. Er werden nieuwe wegen aangelegd, het metronetwerk werd uitgebreid en de luchthaven werd verbouwd. Ook werden veel historische gebouwen hersteld en werd het centrum klaargemaakt voor de vele bezoekers van de Olympische Spelen. Vanaf dat moment is Barcelona een toeristische en populaire stad.

2.6.9 Conclusies

Er is overduidelijk gebrek aan kennis omtrent het effectief toepassen van strategieën ten behoeve van het behoud van de aantrekkelijkheid in krimpgemeenten. Deels is dit verklaarbaar doordat er een veelheid en onoverzichtelijkheid van strategieën aanwezig is, maar deels ook omdat de (krimp) situatie zich pas kort voordoet en de effectiviteit van deze strategieën nog niet op lange termijn getoetst kunnen worden op hun effectiviteit.

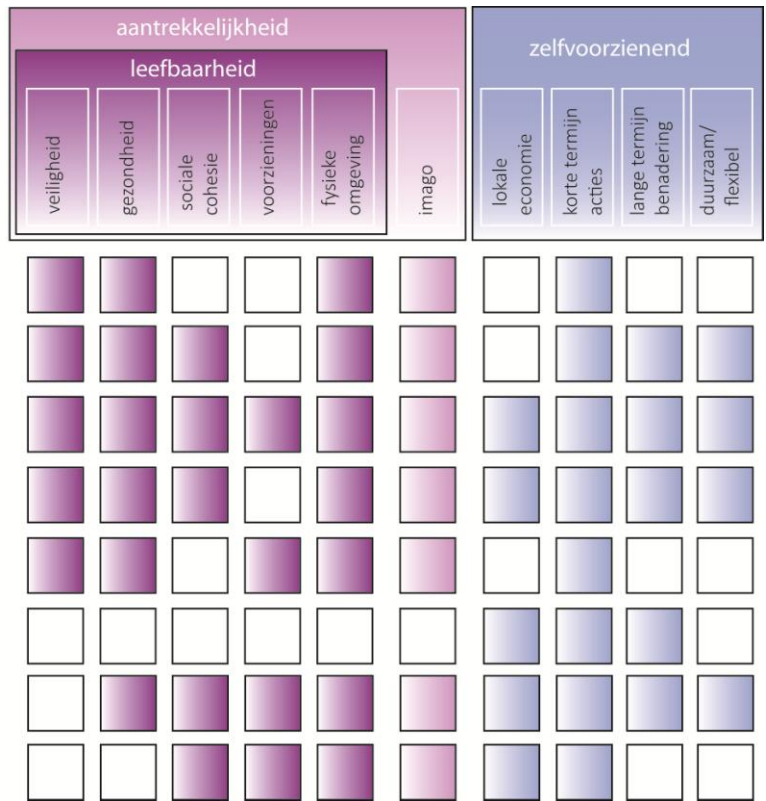
Begin van dit millennium werd deze krimp nog genegeerd of zelfs bestreden waardoor veelal nog 'traditionele' middelen werden ingezet om (volgens beleidsmakers van toen) de 'tijdelijke' situatie onder controle te hebben. Maar ondanks dat krimp (vrij recentelijk) geaccepteerd als een 'structureel probleem', wordt er nog steeds met 'traditionele' (groei-) instrumenten gewerkt.

In Amerika en Duitsland was de krimpsituatie al langer gaande en manifesteerde zich in veel grotere omvang (ontvolking van soms meer dan 50% van de oorspronkelijke bevolking) dan andere Ontwikkelde Landen. Hierdoor was er een hogere urgentie om met vernieuwende oplossingen te komen. Uit gebrek aan 'krimpbestendige strategieën' is er daarom in deze landen veel geëxperimenteerd met diverse strategieën, methoden en instrumenten. Van deze toegepaste experimenten kunnen andere landen veel leren.

Veel van deze experimenten, methoden en instrumenten worden dikwijls benoemd tot strategie, terwijl deze dat niet zijn. Dat maakt het voor beleidsmakers lastig om een keuze te maken. En wanneer er een keuze is gemaakt, zijn deze ook niet altijd gedaan met een visie of een vanuit gegronde redenen. Om een beter inzicht te geven voor beleidsmakers, maar ook voor de wetenschap, zijn daarom de meest voorkomende 'strategieën' verzameld en zijn de effecten hiervan verwerkt in een matrix (figuur 19). Daarmee is getracht is om elke 'strategie' op een aantal elementen te beoordelen, met het doel om de effectiviteit ervan te beoordelen, en tevens te beoordelen of zij de status van 'strategie' mogen dragen.

Als basis voor de toetsing van deze strategieën zijn de theorieën van Mintzberg, Porter en Healey gebruikt. Daarnaast zijn drie cruciale onderwerpen benoemd waar deze strategieën een positief effect op dienen te hebben. Deze drie onderwerpen zijn de leefbaarheid, het imago en zelfvoorzienendheid. De leefbaarheid en het imago zijn weer beide een onderdeel van de term 'aantrekkelijkheid'. Elk van deze drie onderwerpen bestaan uit een aantal basiselementen. Elke 'strategie' is vervolgens getoetst op deze basiselementen.

Middels de voorgaande beschrijvingen in combinatie met de matrix in figuur 19 kan geconcludeerd worden dat strategieën met een enkelvoudige focus toch vaak meervoudige (positieve) effecten teweeg brengen. Ook kan geconstateerd worden dat vele strategieën uiteindelijk maar een deel van de volledige opgave zijn.

Figuur 19: Elke 'strategie' wordt in de matrix gewogen aan de elementen van leefbaarheid, zelfvoorzienendheid en aantrekkelijkheid. Met deze weging is in combinatie met de theorieën over strategie door Mintzberg, Porter en Healey beter te bepalen of een werkwijze of methode een strategie betreft of een instrument is.

Daarnaast is middels de matrix af te leiden op welke fronten de ingezette 'strategieën' effect kunnen hebben. Beleidsmakers zouden hiermee een selectie kunnen maken om een bepaalde combinatie van deze strategieën in te zetten. Dit zou als oplossing kunnen fungeren, ware het niet dat de financiële middelen beperkt zijn en in de toekomst waarschijnlijk nog veel beperkter zullen zijn, waardoor deze tactiek niet optimaal is.

Daarom is meer onderzoek gedaan naar strategieën welke een bredere doelstelling nastreven omtrent het behouden van de aantrekkelijkheid van het gebied en daarmee mogelijk meervoudige krimpgevolgen kunnen bestrijden. Deze strategieën worden in hoofdstuk 3 beschreven.

“sustainable development models that move away from the growth-paradigm requires different instruments and strategies strongly anchored to the local situation and the manifestations of shrinkage.”

Martinez-Fernandez
2012

3

duurzame en zelfvoorzienende
KRIMPSTRATEGIEËN
in het buitenland

3.1 Selectiecriteria Strategieën

Zoals hoofdstuk 2.6 de uitkomsten van diverse toegepaste strategieën presenteert (welke een bepaalde focus hadden), waarbij de uitkomst was dat deze niet het volledige doel (kunnen) bedekken is er daarom verder onderzoek gedaan naar 'breder geformuleerde' strategieën met het doel om de aantrekkelijkheid van een gebied te behouden. Hierbij zijn, in het belang van de overzichtelijkheid van dit onderzoek, daarom selectiecriteria aangebracht om de strategieën te selecteren welke proclameren de volledige bandbreedte van de problematiek dekken.

Het **eerste criterium** is dat er primair geselecteerd wordt op strategieën welke zijn toegepast in Ontwikkelde Landen. Gezien het doel van dit onderzoek om Nederlandse gemeenten te adviseren, is het verstandig om aan gelijksoortige landen te refereren, zodat de toepassingsmogelijkheden beter aansluiten op de Nederlandse situatie.

Ten tweede zijn alleen strategieën geselecteerd welke als doel hebben om de aantrekkelijkheid te versterken, of op zijn minst te behouden, aangezien *aantrekkelijkheid* de verzamelnaam is waarbinnen alle gevolgen zijn onder te brengen.

Als **volgend selectie criterium** zijn de meest duurzame strategieën, met een bepaalde uniciteit [Porter 2005] (bij voorkeur met een naam) geselecteerd. Bij duurzaam wordt bedoeld dat deze strategieën ten eerste flexibel in de tijd zijn en ten tweede inspeelt op de kernkwaliteiten (de resources) van een gebied [Porter 1996]. Hiermee is een strategie grotendeels 'zelfvoorzienend' geworden en daardoor minder/niet afhankelijk van externe financiële middelen (als subsidies).

Als **laatste stap** is er telkens één strategie per Ontwikkelde Land geselecteerd, met een specifieke casus waar specifieke inhoudelijke 'oplossingen' voor kunnen komen welke inspiratie kunnen bieden voor de Nederlandse situatie.

Uit deze casussen die gekoppeld zijn aan de geselecteerde strategieën zijn de belangrijkste conclusies en aanbevelingen gefilterd welke verwerkt worden in het zogenaamde '**SyS-Model**' (The Symbiotic Shrinking Model, of Het Symbiotisch Krimpmodel), welke als een 'leidraad' of 'kompas' zou kunnen fungeren met betrekking tot cruciale processtappen voor bestaande, maar vooral voor aankomende krimpgemeenten.

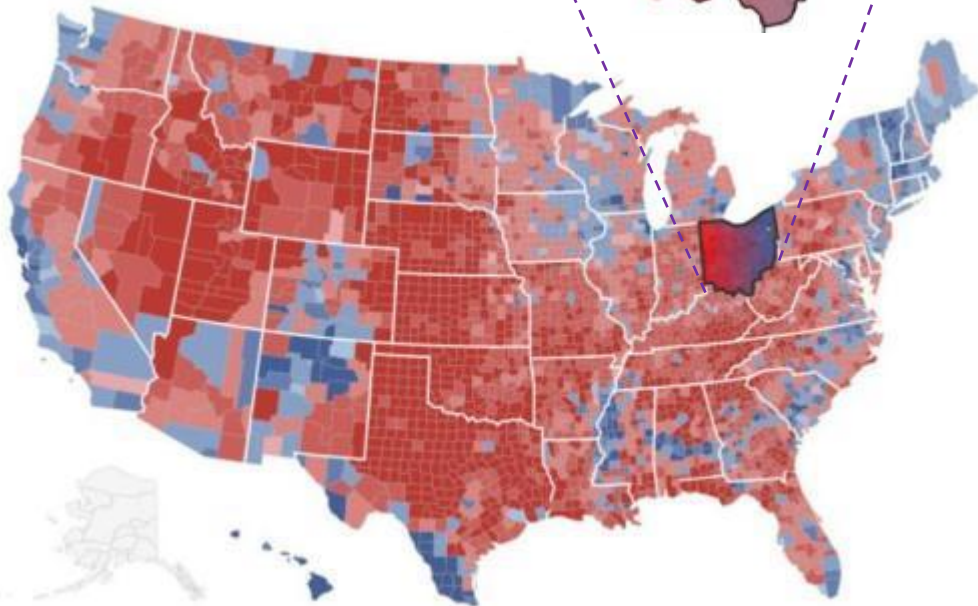
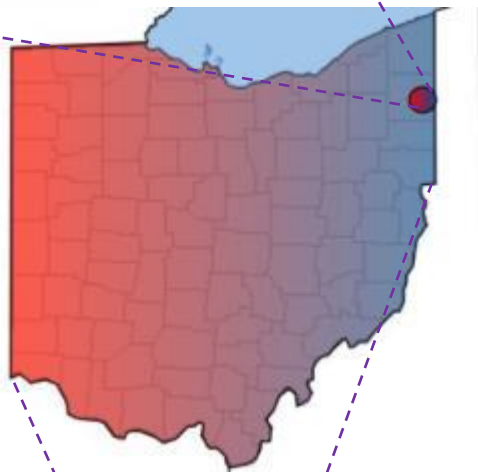

Figuur 20: vacancy in Youngstown

Donkergroen = leegstaande percelen
 lichtgroen = leegstaand vastgoed

"43.7 percent of the parcels within the City of Youngstown experience some form of vacancy. The city's total percentage of vacant land is 36.4 percent or two and a half times the national average of 15.4 percent (Brookings). There are 4,500 vacant structures and over 22,000 vacant lots in the city. Even more compelling is the ratio of vacant structures per 1,000 residents, which is another indicator, used to measure the extent of the problem. The vacant structure per 1,000 residents ratio in Youngstown is 61.8 or 23 times the national average of (2.63)."

Bron:<http://freeassociationdesign.wordpress.com/2010/01/10/vacancy-in-youngstown/>
 January 10, 2010

3.2 Smart Decline

Het begon allemaal met het artikel '*Small can be beautiful: Coming to terms with decline*' van Deborah en Frank Popper [2002]. In dit artikel, dat zij schreven voor het blad *Planning*, werd de term '*Smart Decline*' voor het eerst genoemd en heeft de volgende definitie;

"Smart decline means leaving behind assumptions of growth and finding alternatives for it. In particular, smart decline requires thinking about who and what remains."

[Popper & Popper 2002]

In hun betoog geven ze voorbeelden van "*slimme*" oplossingen welke zijn toegepast in Buffalo, Detroit en Philadelphia en met name in Youngstown. De gevolgen van de krimp in deze steden heeft de Poppers aan het denken gezet, hetgeen resulteerde in de '*Smart Decline*'-strategie.

Situatie

Hoewel Youngstown (Ohio, Amerika) een klassiek voorbeeld van een krimpende stad lijkt die probeerde zich aan te passen aan de nieuwe situatie, heeft de mate en de snelheid van de krimp zich in deze stad in extreme vorm voorgedaan. De Mahoning Valley was ooit de derde grootste staalproducerende industrie van Amerika, toen door de-industrialisatie op 19 september 1977, '*Black Monday*', deze industrie ineens stortte. In een tijdsbestek van vijf jaar verdampte 50.000 banen. Ondanks pogingen van voormalige werknemers met hulp van de kerk, om de fabrieken in stand te houden lukte het niet om de industrie en daarmee de werkgelegenheid weer aan trekken. In de volgende twee decennia herhuisvestten een aantal bedrijven zich naar buitenwijken, en werd door de Stedenbouwkundige Dienst snelwegen door oude buurten getrokken en werden er vier gevangenissen in en om de stad gebouwd. Duizenden inwoners (waarvan vele staalwerkers) verlieten hun woningen en migreerden naar andere plaatsen. De georganiseerde misdaad begon op te bloeien, waardoor criminaliteit extreme niveaus bereikte. En een golf van corruptie overspoelde de stad [Swope 2006].

The Oak Hill neighborhood in Youngstown, Ohio

In 50 jaar tijd was de stad gekrompen van 166.000 in 1960 naar 82.000 inwoners in 2005 [City of Youngstown 2005]. In de buurten was de krimp duidelijk zichtbaar: verlaten gebouwen, overwoekerde parkeerplaatsen, een hoge criminaliteit, een hoge concentratie minderheden en een vergrijzende bevolking. Tot in het nieuwe millennium een nieuw stadsbestuur aantrad en een geheel nieuwe visie had om de stad te 'redden'.

Visie

In 2005 werd een nieuw 'plan' uitgedragen welke "Youngstown's 2010 Plan" werd genoemd. De visie begon met het bevestigen dat de stad een 'kleine stad' is geworden, welke de lasten draagt van ambitieuze infrastructuur uit het verleden. Er werd ook wel eens gezegd dat Youngstown "een maat-40 man welke een maat-60 pak draagt" is. [Swope 2006]. Ook werd er gepromoot: "Houdt de buurten leeg en laat het groen weer de buurt in." [Hollander & Németh 2011].

Aangezien Youngstown zich berust had in haar nieuwe situatie werd er door beleidsmakers de vraag gesteld hoe men op een intelligente manier moest gaan krimpen. Vele boeken zijn geschreven over 'smart growth', en hoe deze toe te passen, maar hoe moest dat nu met 'smart decline'?

En hoewel de beleidsmakers de stad Youngstown geen voortrekkersrol wilden geven om experimenten met 'smart decline' uit te voeren, hadden zij het gevoel dat zij geen keuze hadden. De 35-jarige burgemeester Jay Williams zei;

"We're on our way to accepting some obvious things about what the city is and isn't going to be", en "It was unrealistic to think we'll be a 100,000 person city. But why not be an attractive city of 80,000 or 85,000 that offers a quality of life that competes with other cities across the state and across the country?" [Swope 2006]

Hierbij benadrukte Cleveland's stedenbouwkundige Hunter Morrison;

"saying you're a shrinking city is not saying you're a dying city. [...] And what we're saying in Youngstown is, the past is the past." [Swope 2006]

Volgens een stedenbouwkundige welke betrokken was bij het proces van een nieuwe strategie voor Youngstown, kreeg het 'plan' nationale aandacht omdat het;

"almost revolutionary given US planning traditions. For the first time a shift in paradigm is about to occur leading from growth to 'shrinking smart' " [Pallagst 2005]

Strategie

De burgemeester en de voorzitter van de *State University van Youngstown* ondernamen een breed geformuleerd en intensief planningsproces hetgeen resulteerde in een visie om het strategische plan aan te sturen. Dit plan, dat Youngstown 2010 werd genoemd, werd in 2005 aangenomen en beschrijft de volgende vier principes [Swope 2006]:

- 1) Accepteer dat Youngstown een kleinere stad is. Youngstown moet er naar streven om een gemiddeld grote stad te zijn
- 2) Youngstown moet zichzelf verbinden met de realiteit van, en een rol in de nieuwe regionale economie krijgen
- 3) Verbeter het imago van Youngstown door de aantrekkelijkheid (quality of life) sterk te verbeteren: maak de stad gezonder en een betere plek om te wonen en te werken.
- 4) Een oproep tot actie: een haalbaar en praktisch plan om dingen mogelijk te maken.

Deze strategie is bedoeld om meer kwaliteit in gebieden te genereren door land terug te geven aan de natuur, maar ook om de overgebleven inwoners een zo aantrekkelijk mogelijke leefomgeving terug te geven. In landschappelijke gebieden wordt de grond zelfs aan de natuur teruggegeven en in stedelijke gebieden wordt groen toegevoegd in de vorm van parken, 'bossen' en stadstuinen. Zoals Anthony Kobak (hoofdstedenbouw van Youngstown) het beschrijft, gaat het vergroenen van Youngstown over het verbeteren van de leefkwaliteit. De stad wil zichzelf zo aantrekkelijk mogelijk maken voor de mensen die er leven door "*graciously te krimpen*" [Swope 2006].

Het belangrijkste uitgangspunt van Smart Decline is dat er gekeken wordt wie en wat er achterblijft, en met het doel deze groepen meer leefkwaliteit te geven wordt een gebied herontwikkeld. Een combinatie van zowel een *Top-down* als een *Bottom-up* benadering.

Hoewel de uitgangspunten duidelijk leken vonden Hollander en Németh [2011], die de theorie van Smart Decline ondersteunden, dat er nauwelijks richting werd gegeven hoe de *Smart Decline* strategie werkt en welke oplossingen er voor handen zijn. Lindsey [2007] geeft wat meer richtlijnen. Uit haar onderzoek in Leinefelde (Oost-Duitsland) en Youngstown (Amerika) kwam ze met een aantal *Smart Decline principes*.

Het eerste principe van Smart Decline is;

"support investments in areas of the city which are stable or strong, with the idea that over time the completely abandoned areas could be decommissioned and re-naturalized."
[Lindsey 2007]

Het tweede Principe is;

"Vacant land management [...] In conjunction with the county treasurer, who clears back taxes owed on the lots so churches, businesses and residents can buy the properties, Mayor Williams had quadrupled the funds available for demolition."
[Lindsey 2007]

Dit met het doel tot;

"De-densifying by selectively demolishing vacant buildings in a neighborhood and putting them into productive use - usually by allowing homeowners to enlarge their yards by buying the empty lots next door - provides for more green space in the city and hopefully raises the quality of life of the remaining residents. This process helps the city right-size its housing market; when a city's population has fallen by more than half"
[Lindsey 2007]

De Poppers hebben zelf ook regels gegeven vanuit de praktijkcase Buffalo [Popper & Popper 2010]. Deze elementen van *Smart Decline* zijn in het algemeen voor veel gebieden toepasbaar:

- 1) reorganiseer de ruimte,
- 2) verwijder onnodige infrastructuur,
- 3) denk opnieuw na over vervoer,
- 4) genereer energie en voedsel lokaal,
- 5) moedig elk soort toerisme aan,
- 6) maar blijf authentiek,
- 7) versterk waar je goed in bent.

Deze aanpak zorgde ervoor dat stukken groen werden geclusterd, waardoor er meer groene gebieden en zelfs parken ontstonden. De overgebleven gebouwen, infrastructuur en voorzieningen werden tevens zo veel mogelijk geclusterd [Hollander & Németh 2011].

Proces

Bij het ontwikkelen van het Youngstown 2010 plan, heeft het gemeentebestuur veel energie gestoken in het betrekken van de bevolking, waardoor in 2007 de stad *The National Planning Excellence Award for Public Outreach* had gekregen van *The American Planning Association*, voor de betrokkenheid en invloed die de bevolking heeft gekregen. Dit proces van het betrekken van de bevolking en deze ook cursussen te geven begon in 2002, toe de stad *Toronto based Urban Strategies* inhuurde om een 'visie' te ontwikkelen welke gebaseerd was op de uitkomsten van workshops met meer dan 200 afgevaardigden uit de gemeenschap, de gemeente, bedrijven en handelsorganisaties. De stad onderhield ook kleinschaliger overleggen met kerken, buurtgroepen en ondernemers. Om de bevolking op de hoogte te houden en hen te betrekken bij het proces werd veel gebruik gemaakt van de media (televisie, billboards en radio). Dit bleek zo succesvol dat toen de visie in 2002 werd gepresenteerd er zelfs 1400 mensen aanwezig waren [Schatz 2008].

Nadat de visie door de gemeenteraad (City Council) was aangenomen ondernam de stad een aantal buurtsessies om gegevens te verkrijgen hoe men een stevig en veelomvattend plan kon maken. Meer dan 800 mensen namen deel aan deze sessies [Schatz 2008].

Uitwerking

Aangezien in Youngstown een grote verzameling van strategieën lijken te zijn toegepast, zijn in dit onderzoek voor de helderheid deze initiatieven gecategoriseerd:

Herdifferentiatie

Hoewel eerst huishoudens met lage inkomens financieel werden geholpen hun woning te onderhouden (ongeacht in welke buurt zij woonden), worden sinds de nieuwe strategie huiseigenaren financieel gemotiveerd (tot wel \$50.000,-) om te verhuizen vanuit minder stabiele leefomgeving naar andere gebieden in de stad, zodat delen van de verpauperde buurten afgesloten kunnen worden van voorzieningen als infrastructuur, verlichting, politiepatrouilles en vuilnisophaaldiensten etc. [Swope 2006; Christie 2008].

Youngstown heeft daarnaast een verbod opgesteld voor de bouw van woningen welke gefinancierd worden met hypotheeklen verstrekt aan huishoudens met een laag inkomen [Swope 2006]. De burgemeester beredeneerd als volgt;

"A brand-new house constructed between two houses that need to be demolished - we're not doing anybody a favor. It's not that we don't need decent quality housing for low-income individuals, but where we house them in the city has to be well thought out." [Swope 2006]

Strategisch Reduceren van de kosten voor de Infrastructuur

Als aanvulling op deze acties is Youngstown tevens aan het onderzoeken hoe zij haar verbindingen binnen de regio kan versterken met het doel om haar inkomsten te verhogen. Er wordt bijvoorbeeld onderzocht hoe zij haar waterleidingsysteem kan inzetten om omliggende dorpen te voorzien, waardoor deze kosten verdeeld kunnen worden en de belastingen voor de huidige inwoners gereduceerd kunnen worden en tevens de inkomsten voor de stad vergoot worden [Lindsey 2007].

Vergroening en Resizing

In de jaren '50 werd van een bepaald gebied in Youngstown, welke *Sharon Line* wordt genoemd, verwacht dat dit een bruisend stedelijk gebied zou worden. Maar het omgekeerde gebeurde doordat in de jaren '70 de de-industrialisatie toesloeg en fabrieken sloten en mensen vertrokken. In Sharon Line waren er geen nieuwe huizen meer nodig en het gebied bleef achter als een vreemde enclave [Swope 2006].

Kobak en andere beleidsmakers uit Youngstown kwamen met een drastisch andere visie voor het *Sharon Line* gebied. Er werd niet meer verwacht dat er groei zou komen en zij omarmden het idee om dit gebied terug te geven aan de natuur. Wegen en infrastructuur werden afgesloten, en sommige delen werden omgevormd tot waterrijke natuurgebieden, 'wetlands' genaamd.

Aangezien Youngstown te maken had met 14.000 leegstaande percelen, waarbij 1000 achtergelaten huizen en commercieel vastgoed staat, was dit probleem de grootste opgave van de stad. De burgemeester heeft hiervoor subsidies aan kunnen trekken om circa 350 woningen per jaar te slopen. Kobak noemt deze manier van denken; "*going from gray to green*" en is niet alleen toegepast in Sharon Line, maar ook in vele andere delen van de stad waar gebieden zijn omgezet in parken, open ruimten en gewassen.

Een ander initiatief was om de schulden die op deze percelen lagen kwijt te schelden, waardoor kerken, bedrijven en inwoners deze percelen tot hun beschikking konden nemen, met het doel om binnen vijf jaar 5000 percelen weer 'productief' te maken. Veelal betekent dit dat inwoners hun tuin verdrievoudigd hebben door lege percelen naast hun huis op te kopen.

Daarbij beschouwen de beleidsmakers het groen ook als een waardevermeerdering. De stad heeft daarom een beschouwing gedaan welke gebieden potentieel omgezet kunnen (en zullen) worden tot 'wetlands', zodat wanneer toekomstige ontwikkelaars waardebeoordelingen willen doen ten behoeve van nieuwbouw en verkoopcijfers zij deze 'waarde' van natuur mee kunnen nemen.

Nieuwe economieën en herstructurering

De stad heeft getracht om bedrijvigheid aan te trekken door de binnenstad te herstructureren middels sloop en nieuwbouw, maar vooral restauratie van kwalitatief goede gebouwen. Naast een nieuw gerechtsgebouw en een rijksgebouw waarbij de laatste met hoogstaande (prijswinnende) architectuur⁴⁰, en het afsluiten van een doorgaande drukke straat, waarbij de ruimte is teruggegeven aan de voetganger, is getracht om de omgeving nog aantrekkelijker te maken.

Mede hierdoor is de bedrijvigheid aangetrokken. Eén van de meest succesvolle nieuwe bedrijven die is ontstaan is de *Youngstown Business Incubator*. Deze non-profit organisatie welke zich gevestigd heeft in een voormalig warenhuis en heeft tientallen startende bedrijven geholpen. Ook heeft de *Youngstown Business Incubator* in 2006 de bouw van de Taft Technology Center afgerond waar veel kantoorruimte verhuurd. Eén van deze bedrijven, de *Turning Technologies*, is zelfs zo hard gegroeid dat deze op de 18e plaats staat van de snelst groeiende private ondernemingen in Amerika [Shilling 2006]. Ook heeft de *Vallourec and Mannesman Tubes Maatschappij* kans gekregen om voor \$620 miljoen dollar een fabriek te bouwen ten behoeve van gaswinning⁴¹.

U.S. Courthouse in Youngstown by Stern Architects

Om deze bedrijven aan te trekken en bij de stad te houden, geeft Youngstown bedrijven alle vrijheid voor expansie. Hierdoor is bijvoorbeeld een hele rij met leegstaande gebouwen gesloopt om de *Turning Technologies* te kunnen laten groeien.

Conclusie

Smart Decline, zoals toegepast in Youngstown, kan gezien worden als een duurzame strategie waar door middel van principes als verdunning, verbinding van ruimtelijke gebieden, het zoeken naar ruimtelijk evenwicht en flexibel bouwen een sterke bijdrage levert aan de aantrekkelijkheid van het gebied, of zoals de Amerikanen zeggen 'the Quality of Life'.

Een andere belangrijke bijdrage welke *Smart Decline* levert aan de gebiedsontwikkeling is dat deze strategie een goed voorbeeld is van de combinatie van een *Top-down* en *Bottom-up* ontwikkeling. De bevolking krijgt de kans om veel invloed uit te oefenen, waarna de beleidsmakers deze 'wensen' vertalen tot een concrete visie. En ook na de consolidatiefase blijven inwoners sterk betrokken worden bij de planontwikkelingen.

⁴⁰ Robert A. M. Stern Architects

⁴¹ "The facility is 1 million square feet in area and will produce tube goods to service natural gas exploration in the Marcellus Formation, which is the largest gas field discovered in the past decade, estimated to provide enough natural gas to supply the United States for 100 years. Production is expected to begin in 2012"[Shilling 2006]

Daarnaast wordt er op een zeer innovatieve wijze getracht om minder afhankelijk te zijn van externe subsidiestromen, door zelf besparingsmethoden te bedenken (het koppelen van infrastructuur). En ook is er veel gedaan om nieuwe economieën kansen te geven.

Een belangrijk les die de beleidsmakers uit Youngstown geven is dat het beheer ('stewardship'⁴²) veel belangrijker is dan het plannen van gebieden vanaf de kaart.

De Smart Decline kan met deze case van Youngstown duidelijk niet enkelvoudig vertaald worden als 'slim' of 'intelligent' krimpen, maar heeft een veel bredere betekenis. Een definitie als '*Innovatief en zo optimaal en functioneel mogelijk Krimpen*' is dan meer op z'n plaats

Hoewel de beleidsmakers van Youngstown veel energie en innovatie steken in het innovatief, optimaal en functioneel krimpen laten ze wel weten;

"The city doesn't want to keep shrinking. It wants to make itself as attractive as it can be for the people who've stuck it out. If it succeeds, perhaps one day Youngstown can think about growing again."

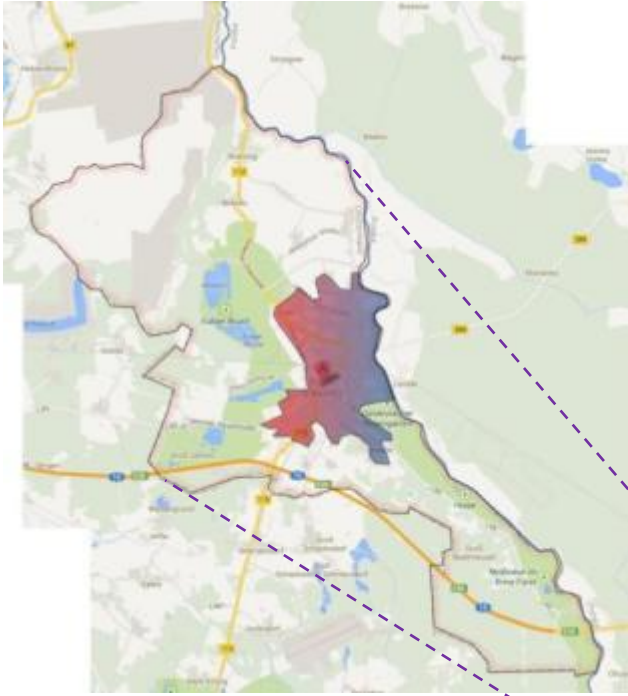
[Swope 2006]

Waarbij Kobak over Youngstown en *Smart Decline* zegt;

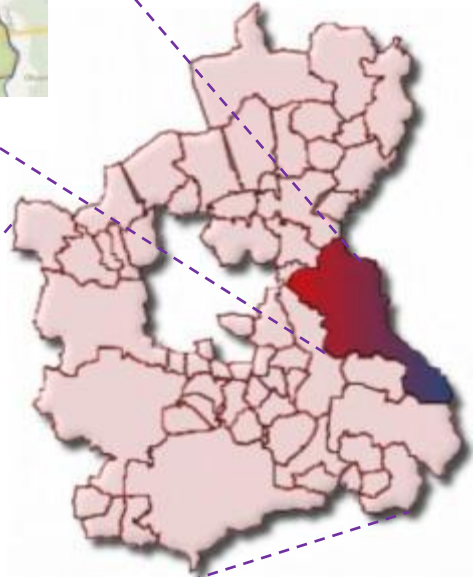
"You could call it declining gracefully,[...] but I like to think of it more as looking to be competitive and having the potential for growth in the future."

[Swope 2006]

⁴² Stewardship is an ethic that embodies the responsible planning and management of resources.

Figuur 21: De plaats Forst in Lausitz, Duitsland.

3.3 Special Social Welfare Zones

regelluwe tot regelloze gebieden

Zoals in veel literatuur over krimp wordt geconcludeerd is dat er weinig tot geen voldoende functionerende instrumentaria aanwezig zijn omdat in de meeste landen de wet- en regelgeving ontworpen zijn voor een groeigerelateerd systeem. En omdat in de landen waar krimp voorkomt de ervaring is opgedaan de huidige wetgeving vaak innovatieve oplossingen in de weg staat, er een behoefte ontstaat om de wet- en regelgeving dusdanig aan te passen dat er voldoende vrijheid ontstaat om krimp-instrumenten te ontwikkelen en met deze te experimenteren.

In Duitsland is dezelfde impasse, en daarom heeft de overheid in Forst een gedachte-experiment toegestaan waarbij er in feite een 'regelluwe' gemeente is ontstaan.

Situatie

Voor de Tweede Wereldoorlog werd Forst (Lausitz, Duitsland) ook wel het 'Duitse Manchester' genoemd, en behoorde tot de tweede grootste textielindustrie van Duitsland. Er werd gezegd dat één op de vijf pakken voor mannen uit Forst kwam, en even later elk vijfde uniform [Fezer, Lans & Rada 2006].

Na de oorlog werd Forst een verdeelde stad. 80% van de gebouwen waren vernietigd, waaronder de meeste fabrieken. De Russische commandant die leiding had over de stad verklaarde Forst als een "*dode stad*". Maar kort daarna kwamen grote groepen vluchtelingen uit het Oosten waardoor de stad herleefde.

En hoewel in het democratische BRD (Bundes Republiek Duitsland) de textiel-productie weer aan het toenemen was, bleef de stad Forst toch krimpen waarbij de bevolking afnam van 40.000 naar 29.000 [Fezer, Lans & Rada 2006], terwijl andere steden langs de Duits-Poolse grens, zoals Schedt, Eisenhüttenstadt en Guben wel groeiden [Fezer, Lans & Rada 2006].

Na 1989 stortte de textielindustrie voorgoed in en daalde de bevolking naar 23.000 inwoners. En zelfs tegenwoordig nog emigreren zelfs de ouderen met name naar West-Duitsland waar hun kinderen wonen. De bevolking is in het centrum sinds 1990 met 30% gedaald, en de leegstand heeft ongeveer ook dit percentage.

Nu de stad zo drastisch blijft krimpen, begint de Duitse Staat zich ook terug te trekken. En hoewel er subsidies beschikbaar zijn vanuit het Stadtumbau-Ost programma (Stedelijke Herstructureringsfonds in Oost-Duitsland), discussiëren beleidsmakers over de bestemming van Forst als het tweede regionale centrum. Hetgeen betekent dat er nog minder algemene publieke fondsen voor ontwikkeling, infrastructuur en cultuur beschikbaar komt dan voorheen. Maar Forst is niet de enige gemeente die dit overkomt.

Na de mislukking van een heropleving van de Oost-Duitse economie denken politici er aan om alleen nog te focussen op enkele *groeikernen* of *Flagships*. Dit betekent dat in de resterende, 'niet-groeïende', gemeenten veel innovatiever en creatiever omgegaan moet worden met de huidige wet- en regelgeving met betrekking tot de verstrekking van middelen.

De grensgebieden worden in Duitsland vaak gezien als pioniers om experimenten uit te voeren. Bijvoorbeeld in de Duitse stad Herzogenrath, zijn Nederlandse bedrijven uit Kerkrade toegelaten om goedkope Nederlandse woningtypologieën te kunnen bouwen, ondanks dat dit bij (Duitse) Wet verboden is. De steden Herzogenrath en Kerkrade sloegen de handen ineen en creëerden een gemeentelijke eenheid welke zij 'Eurode' noemde. Van daar uit begonnen zij te propageren dat zij "een vermindering van de belemmeringen ten gevolge van Nationale Wetsbepalingen" wilden [Fezer, Lans & Rada 2006]. Ook streven zij een "bepaalde mate van anarchie binnen de Nationale Wetsbepalingen" na. Dit doen zij vanuit de pioniersrol die zij hebben. Gemeenten aan de Duits-Poolse grens zijn bewust van deze ontwikkelingen en willen deze verder uitwerken.

"State governments create – or thwart - regeneration by fostering fiscal fairness or perpetuating fiscal inequities; by enabling regional action or blocking it; and by targeting resources or distributing them 'like peanut butter.' The federal government should push the states to take more constructive steps to support urban change, while recognizing them as essential partners in revitalizing their distressed older cities. Rules governing how states spend federal dollars should be revised to ensure that funds are used to further urban revitalization, and while new programs are framed or existing ones evaluated, federal officials should identify and incentivize state policies to maximize the outcomes of each program." [Mallach 2010]

Momenteel bestaan er bijzondere regels, 'Special Regulations', aan zowel de Duitse als de Poolse kant van de grens. In 1996 vestigde de regering van Polen in Warschau veertien 'bijzondere economische zones' waar investeerders tien jaar lang zijn uitgesloten van belastingen. Na een aantal opstartproblemen blijken deze *Special Economic Zones* een groot succes te zijn. Hetgeen een aantal jaren geleden de gereformeerde-communistische PDS partij inspireerde om deze *Special Economic Zones* in een overeenkomst te brengen tussen Duitsland, Polen en de Tsjechische Republiek voor het gebied de Lausitz [Fezer, Lans & Rada 2006].

Visie

Na de succesvolle *Special Economic Zones* heeft The Bauhaus Dessau Foundation de opdracht gegeven aan Jesko Fezer, Stephan Lanz en Uwe Rada [2006] om een extremere variant van deze *Special Economic Zone* in een gedachte-experiment verder uit te werken. Met het idee om op een radicale manier te trachten mogelijke 'oplossingsrichtingen' voor het krimpprobleem te ontdekken. Hierbij was niet het doel om het krimpprobleem op te lossen. Deze illusie hadden zij ook niet. Maar het gedachten- experiment is dusdanig interessant om in dit onderzoek naar krimpstrategieën te gebruiken. Zeker gezien de vele kritiek die er is op de huidige wet- en regelgeving met betrekking tot het aanpakken van de krimp.

Dit gedachte-experiment is deels gebaseerd op praktijkvoorbeelden. Bijvoorbeeld in het midden van Kopenhagen (Denemarken), bestaat er een 'local free state' welke Christiania wordt genoemd. Deze is ontstaan op een verlaten stuk land dat voorheen een militair terrein was. De Deense overheid onthield zich van bemoeienis met deze 'samenleving', welke een democratie ontwikkeld hadden welke gebaseerd was op de democratie van Denemarken, met een strikt beleid wie zich daar mocht vestigen. Rond het millennium zijn er meerdere nieuwe landelijke gemeenschappen ontstaan.

Bijvoorbeeld in Brandenburg. Deze zogenaamde 'Space pioniers' hebben zich hier gevestigd en passen hun eigen regels en wetten toe.

Strategie

De belangrijkste kenmerken van de *Special Social Welfare Zone* (SSWZ) zijn lokale zelfstandige administratie, een gegarandeerd basis inkomen voor elke inwoner, 'vergemeentelijking' (municipalization⁴³) tot het maximaal mogelijke, en deregulatie van werk, bouwen, commerciële voorzieningen en sociale wetgeving. Door deze elementen als basis te gebruiken kunnen inwoners zichzelf reorganiseren op gebieden als sociale leefcondities, economische activiteiten, lokale cultuur en het gebruik van de stad. De SSWZ is niet een model of een planningsconcept voor het faseren of het revitaliseren van een stervende stad, maar een open experiment met het doel om de fundamentele van de stedelijke economie te veranderen. Daarnaast heeft het als doel om de ontwikkeling van een zelfgeorganiseerde samenleving welke gebaseerd is op de wortels van de democratie te activeren en om ruimte te geven aan lokale initiatieven.

De fundamentele Principes van de Special Social Welfare Zone zijn:

Principe I

Elk bovenregionaal beleidsorgaan kan de SSWZ vestigen met unieke wetgeving (eventueel met steun van de EU). In het voorbeeld van Duitsland ondertekend de Federale Regering een SSWZ-overeenkomst met de gemeente waarin de regels zijn vastgelegd.

In dit experiment is er geen rol meer weggelegd voor het gemeentebestuur, en is de gemeente in feite geen onderdeel meer van de Federale Regering, maar wordt voor een groot deel een autonoom lokaal politiek systeem onafhankelijk van elk bovenregionaal algemeen beleid.

De SSWZ is een product welke is gebaseerd op de grondwet en een vorm van lokale zelfgevoerde wetgeving welke door een directe vorm van democratie is ontstaan. Als basis blijven de burgerrechten bestaan, maar alle andere wetten zijn (in grote mate) niet meer van kracht. Bestaand beleid en de functies van alle gemeenteraadsleden, wethouders, de burgemeesterfunctie en beleidsmakers worden opgeheven en vervangen.

Principe II

Het belangrijkste element van de SSWZ is dat iedere inwoners een gegarandeerd basisinkomen krijgt. Dit basisinkomen geeft mensen een financiële veiligstelling waarmee alle essentiële vaste lasten mee betaald kunnen worden. Mensen hebben dus geen dwang om werkzaamheden te moeten verrichten, maar iedereen mag wel werkzaamheden verrichten. Ook is er een vorm van kinderbijslag voor iedereen met kinderen. De hoogtes van de financiële basisvoorzieningen worden bepaald door lokale zelfsturende beleidsapparaat, welke lijkt op een vorm van een VVE met gekozen bestuursleden. Dit inkomen wordt middels een doorlopende machtiging aan de

⁴³ **Municipalization** is een moeilijk te vertalen woord, het meest gelijkende is 'vergemeentelising'. In het Engels wordt de volgende duidelijke definitie gegeven: "Municipalization is the transfer of corporations or other assets to municipal ownership. The transfer may be from private ownership (usually by purchase) or from other levels of government. It is the opposite of privatization and is different from nationalization".
[Bron: www.wikipedia.org]

bevolking afgedragen. De kosten van het gemeentelijk apparaat, uitkeringen, en voorzieningen die het Rijk (de Duitse Staat) bespaart worden in het SSWZ-fonds gestort.

Gemeenschapswerk zoals onderwijs, sociale dienst, en zorg wordt betaald, waarbij de hoogte van de (extra) inkomsten worden gewaardeerd zoals in de private sector in een soort van bonussysteem. De hoogte hiervan wordt per individueel geval het bestuur (van de maatschappij) bepaald.

Een regionaal basisinkomen kan gekoppeld worden aan empirische resultaten uit *“the negative income-tax experiments”* zoals in de jaren ‘70 en ‘80 in Amerika plaats heeft gevonden⁴⁴. Het primaire bezwaar tegen een comfortabel basis inkomen is dat de bevolking lui wordt en niets meer doet, kon hier niet bevestigd worden. Daartegenover bleek zelfs dat de participatie op de arbeidsmarkt zelfs toenam, omdat de extra inkomsten behouden konden blijven.

Principe III

Het derde fundamentele principe van de SSWZ is dat er een uitgebreide gemeentelijk beleid ontstaat welke een ont koppeling is van werk, bouw, commercie en sociale wetgeving, in de mate waarin dit mogelijk is op lokaal niveau. Bijvoorbeeld de Duitse Bouwregelgeving wordt volledig losgelaten. Bij bepaalde democratische wetten zoals burgerlijk recht, strafrecht, milieuwetten etcetera is er geen noodzaak om deze aan te passen en worden dan ook volledig voortgezet. Maar de publieke middelen die de SSWZ ontvangt en welke bedoeld zijn voor algemene voorzieningen ten behoeve van de leefbaarheid, mag de SSWZ zelf besluiten hoe zij die inzetten en ook hoe hoog het welzijnsniveau van de bevolking is.

De beredenering is dat de meeste wetgeving, voor de bouw, commercie of andere onderdelen, weinig relatie hebben tot krimpgebieden. Deze argumenten zijn universeel, maar toch worden vaak de verkeerde conclusies getrokken. De huidige deregulatie herverdeelt de middelen van een maatschappij ten voordele van de private sector, en laten vaak de privileges van de machtige groepen onaangetaast, waardoor de verkregen sociale rechten waar zo hard voor gevochten is worden aangetaast. De SSWZ daarentegen keert dit proces van afbrokkeling en zoals Fezer, Lans & Rada [2006] stellen;

“the social right to a basic income makes it possible to deregulate labor law, for instance, thus generating a new dynamic between economic and nonprofit activities”.

[Fezer, Lans & Rada 2006]

Een ander voorbeeld is dat wanneer bouwregelgeving los wordt gelaten, en alleen bepaalde basisnormen zoals veiligheidsnormen, het behoud van monumenten etc. worden gebruikt, er minder complex, sneller en goedkoper gebouwd kan worden.

⁴⁴ In economics, a **negative income tax** (abbreviated **NIT**) is a progressive income tax system where people earning below a certain amount receive supplemental pay from the government instead of paying taxes to the government. Such a system has been discussed by economists but never fully implemented. It was developed by British politician Juliet Rhys-Williams in the 1940's and later by United States economist Milton Friedman [Friedman 1980, 1987, 2002]. Negative income taxes can implement a basic income or supplement a guaranteed minimum income system. In a negative income tax system, people earning a certain income level would owe no taxes; those earning more than that would pay a proportion of their income above that level; and those below that level would receive a payment of a proportion of their shortfall, which is the amount their income falls below that level.

Tevens kunnen er veel meer tijdelijke voorzieningen worden ingevuld, zoals landbouw, veeteelt, leisure, catering etc. Hiermee zou voor een deel van de leegstand een (tijdelijke) oplossing gevonden zijn.

Het invoeren van de SSWZ in een gemeente betekent niet dat de overheid hiermee ontheven wordt van haar verantwoordelijkheden. Er is nog steeds dezelfde hoeveelheid financiële steun nodig, het enige is dat het gebied deze middelen anders kunnen investeren dan voorheen het geval was. Belangrijk is dat de financiële steun ineens gegeven wordt als eenmalige (jaarlijkse) schenking. Hierna bepalen de burgers gezamenlijk hoe zij het geld inzetten. Een voorbeeld hierin is de Braziliaanse stad Porto Alegre, waar in een proces van maanden 30.000 inwoners participeerden in meerdere overlegreeksen met het stadsbestuur welke plannen er moesten komen en welke budgetten daarvoor beschikbaar waren. Deze methode bleek een veel rechtvaardiger systeem van het distribueren van middelen en fondsen [Fezer, Lans & Rada 2006].

Conclusie

Hoewel de *Special Social Welfare Zone* (SSWZ) een gedachte-experiment betreft is de strategie toch zeer interessant om in ogenschouw te nemen, ondanks dat er geen wetenschappelijk onderbouwde conclusies uit geformuleerd kunnen worden.

De SSWZ is een voorbeeld van een 'ultieme bottom-up'-methode waarbij het systeem een 'pure' vorm van democratie lijkt. Om een SSWZ te bereiken zal deze in kleine stappen geïntroduceerd moeten worden, omdat mogelijkerwijs anarchie zal kunnen ontstaan, met de nodige gevolgen. Ook lijkt deze strategie voornamelijk te functioneren in kleinere gemeenten waar veel meer sociale cohesie is en de kans op corruptie mogelijk kleiner zal zijn.

Daarnaast is de lichtere variant wel in de praktijk uitgevoerd en is er voldoende empirisch bewijs voor de effectiviteit hiervan. Echter de *Special Economic Zones* (SEZ) strategie heeft met name betrekking op het aantrekken van bedrijvigheid en géén directe aandacht voor de aantrekkelijkheid van een gebied zoals dit onderzoek betreft. Daarom is er niet verder onderzoek gedaan naar de *SEZ-strategie*. Mogelijk er wel aandacht voor de aantrekkelijkheid in een indirecte vorm. Daarentegen kan wel geconcludeerd worden dat de *SEZ-strategie* een financieel zelfvoorzienend systeem is.

3.4 The Compact (Fiber) City

De term '**Compact City**' werd voor het eerst gebruikt door de wiskundige Dantzig en Saaty [1973], wiens visie het was om veel 'duurzamer' om te gaan met grondstoffen en voorzieningen. Dit concept wordt echter vaak toegeschreven aan Jane Jacobs waarin zij in haar boek *The Death and Life of Great American Cities* [1961] kritiek gaf op de moderne stedenbouw, hetgeen volgens haar een vernietiging van de binnensteden betekende. De term Compact City is van oorsprong het tegenovergestelde van 'Urban Sprawl'⁴⁵. De Compact city is energie-efficiënt en minder vervuילend omdat inwoners dichter bij de voorzieningen wonen en daardoor alles op loop- en fietsafstand hebben. Ook worden er voordelen gezien met betrekking tot maatschappij-georiënteerde sociale patronen [Katz 1994].

Jacobs gaf "*mixed uses, small walkable blocks, mingling of building ages and types*" en "*a sufficiently dense concentration of people*" [Jacobs 1961] als bepalende condities welke essentieel waren voor leefbare stedelijke gebieden. De eerste drie condities zijn duidelijk definieerbaar, echter voor de vierde conditie is een bredere interpretatie mogelijk. Want in het kader van leefbaarheid zijn er grenzen aan bevolkingsdichtheden. Bij haar onderzoek naar 25 Engels steden ontdekte Burton dat sociale gelijkheid (gemeten aan 44 sociale gelijkheidsindicatoren) vaker negatief werd beïnvloedt door stedelijke dichtheid (gemeten aan 14 indicatoren), waarbij ze concludeerde dat;

"When looked at in its entirety - that is, as a combination of all the different indicators - social equity has a limited relation with compactness" [Burton 2000]

Daarbij kan verondersteld worden dat een lagere bevolkingsdichtheid een mindere mate van sociale interactie genegeerd. Echter bij 'teveel' mensen ontstaat er een vorm van anonimiteit binnen de 'groep', en daardoor ook een mindere mate van sociale cohesie. Wiersinga zegt hierover dat er een paradox heerst binnen de term, aangezien "*the compact city refers to the inverse relation of the sustainability of cities and their livability*" [Wiersinga 1997]. En ook Neuman [2005] onderschrijft dit door te verklaren dat;

"For a city to be sustainable, the argument goes, functions and population must be concentrated at higher densities. Yet for a city to be livable, functions and population must be dispersed at lower densities. To be sure, many people want the greenery, sense of safety, good schools, quiet streets, and so forth, provided by low-density residential suburbs. Yet these same qualities exist in abundance in the densest cities, notably Barcelona, Prague, Amsterdam, San Francisco, and others. In fact, these qualities exist in many cities and are not exclusive to low-density suburbs. So we must be cautious in accepting claims that livability is greater in one form of human settlement over another. Livability is not only a matter of urban form, it is also a matter of personal preference." [Neuman 2005]

Deze constatering is van groot belang. En daarom dient de *compacte stad* 'anders' geïnterpreteerd te worden. Ten eerste zou in het kader van demografische krimp een onderzoek naar 'wenselijke dichtheden' in relatie tot leefbaarheidsaspecten een kwalitatieve aanvulling zijn binnen het vakgebied van gebiedsontwikkeling. Daarnaast zou er minder 'vastgehouden' dienen te worden aan theorieën over hoge dichtheden en de daarbij noodzakelijke hoogbouw. Wellicht zou er veel meer gekeken dienen te

⁴⁵ 'Urban Sprawl' laat zich het best vertalen als een decentralisatie van bevolking hetgeen wij in Nederland kennen als satelliet-steden

worden vanuit het gebruik van de omgeving zoals Jan Gehl propageert, waarbij er niet uitgegaan wordt van bepaalde dichtheden, maar meer van het samenbrengen van mensen op kwalitatieve plekken in de stad of in het dorp. Zie bijvoorbeeld zijn boek *Cities for People* [Gehl 2010].

Situatie

Doordat de stad Tokyo en haar satellietsteden als het ultieme voorbeeld wordt gezien van de Compact Fiber City is deze ook als casus behandeld. Daarbij is als referentie de regio Hokkaido beschreven omdat dit een typologische regio is welke veel voorkomt in Japan. Hokkaido is veruit de grootste prefectuur⁴⁶ van Japan en heeft een vergelijkbare schaal met de Duitse staat Bavaria. Het perifere gebied heeft 5,7 miljoen inwoners en is naar Japanse maatstaven extreem dun bevolkt (met 68 inwoners per km²). Hoewel Hokkaido's bevolking met 14% groeide tussen 1960 en 2000, ligt de groei lager dan het nationale gemiddelde van 34,6%. Door geboorteoverschot is de populatie in stand gebleven ondanks de grote migratiestromen naar de kernregio's van Japan. De groei van Hokkaido tussen 1960 en 2000 is een typisch fenomeen zoals vele andere Japanse prefecturen in landelijke en perifere gebieden. Sommige steden hierin hebben een extreme groei gekend, zoals Sapporo (203% bevolkingstoename) en Kitahiroshima (663%), een buitengebied met veel groen, veel recreatiemogelijkheden en zeer goede transportverbindingen. Alle dorpen en steden in dit gebied kennen groei. [Flüchter 2008]

Buiten de Sapporo-agglomeratie kennen alleen de grote steden groei: Obihiro (71,5%), Kitami (67,4%), Asahikawa (67,0%), Kushiro (27,3%) en Hakodate (18,4%). Maar buiten deze steden hebben bijna alle gemeenten van Hokkaido met demografische krimp te maken. Met name de oude mijngebieden hebben te maken met deze krimp. Hier zijn dalingen tot wel 86% te zien (Yubari). Deze statistieken zijn in heel Japan te zien [Flüchter 2008].

Visie

Ohno zag de gevolgen die de krimp teweeg zou kunnen brengen, en zag de noodzaak dat;

"It is necessary to adopt all available policies to minimize the mayhem caused by shrinkage."
[Ohno 2006]

Echter zag hij in dat er niet voldoende middelen beschikbaar zijn om alle strategieën in te zetten. Daarom heeft hij een strategie ontwikkeld welke bestaande weefsels van het ruimtelijk gebied als basis neemt.

In feite kan het stedelijk weefsel of de stad als een web van "fibers" (draden) gezien worden. Deze fibers zijn in feite de verbindinglijnen met de rest van de omgeving (en de wereld). Langs deze lijnen is het verstandig om 'compact steden' te concentreren. Op de schaal van de buurt lijkt deze strategie op een combinatie van *De Compacte Stad* en de terugtrekkende beweging van de stad langs ondergrondse en bovengrondse infrastructuur (zie paragraaf 2.6.4) zoals in Youngstown (Ohio, Amerika) is toegepast.

⁴⁶ Een prefectuur is een bestuurlijk onderdeel in Japan, te vergelijken met een provincie. Japan is verdeeld in 47 prefecturen. Er bestaan 4 verschillende soorten prefecturen: Gezamenlijk heten ze: todōfuke [bron: <http://www.encyclo.nl>]

Strategie

De strategie laat zich volgens Ohno [2008] het best beschrijven als het systeem van “*inventing to editing*”, en is niet een theorie waarbij het uitgangspunt het creëren van een nieuwe stad op een tabula rasa, maar;

“It slowly applies changes towards the future goal, paying the utmost respect to the reality and putting weight on the history of existing cities, making the most of the physical environment, and changing/ manipulating the linear elements to answer to the needs of the next generation.” [Ohno 2012]

“Fibercity aims at an overall control of whole city by manipulating various linear factors in different scales in the city from architecture to civil engineering.” [Ohno 2012]

In kort zijn de volgende regels geformuleerd [Ohno 2012]:

1. Fibercity is a vision for cities in the age of shrinkage, after the neoliberalism era.
2. Fibercity aims at an overall control of whole city by manipulating various linear factors in different scales in the city from architecture to civil engineering.
3. The linear factor, component of fibercity is either a passage or a boundary in the city. Lines exist forming networks while others remain independent throughout the city.
4. Fibercity provides theories and strategies for intervention in an existing city and its suburb. It is not a proposal for creating a new city on a tabula rasa.
5. The basic strategy of fibercity is to intend the maximum possible effect with minimum investment and destruction, paying full respect to the historical continuity.
6. Fibercity is to make use of the existing to create new value in an incremental manner.
7. Using both new and traditional technologies are necessary in order to gain the most effect from small amount of available investment and energy. Therefore, higher but user-friendly technologies, which are weaker energy should be developed.
8. The city will continue to grow and change over time. Thus, the overall form will be protean and ambiguous, but at the same time, will exist in a dynamic environment of change.
9. A city consists of various subsystems, which should be tangible and usable for the residents.
10. Fibercity does not only enhance the vitality of cities but also holds warm hand for the weak people in society.

Uitwerking

Zoals de theorie van de CFC beschrijft, kan de stedelijke omgeving ontleedt worden in systemen van 'fibers'. Hieruit zijn vier hoofdelementen ontstaan met daarnaast nog vier subelementen (zie figuur 23). De vier hoofdelementen zijn: *Green Finger*, *Green Partition*, *Green Web* en *Urban Wrinkle*. Het doel van elk van de vier is een poging om de ruimtelijke kwaliteit te verbeteren. Hiervan hebben de eerste drie het doel om het gebruik van bestaande faciliteiten te optimaliseren en daarmee de maximale potentie uit de bestaande omgeving naar boven te brengen.

De subelementen zijn: de *Orange Web*, *Orange Rounds*, *Orange Table* en de *Blue Necklace*, en hebben het doel om de aantrekkelijkheid van de bestaande stad te versterken door nieuwe lineaire elementen of nodes toe te voegen. De *Urban Wrinkle* maakt gebruik van de beide hoofdgroepen met het doel om de karakteristieken en de morfologie van de plek te behouden.

Green Finger	Railway network
Green Partition	Connected vacant land (green space)
Green Web	Metropolitan expressway
Blue Necklace	Water transportation route (currently being considered as an addition to the Tokyo strategies)
Orange Web	Bus route
Orange Rounds	Rounds of public service (routes)
Urban Wrinkle	These itself are small linear elements that act as ties in the line
Orange Table	Ties in the line

Figuur 23: de 8 elementen van de *Compact Fiber City* strategie

Green finger

De Green Finger wordt door Ohno [2006, 2008, 2012] als een reorganisatiestrategie beschouwd voor woonwijken welke zwaar getroffen zijn door bevolkingskrimp. De strategie stelt voor om grote aantallen woningen op loopafstand van trein- en metrostations te concentreren. Deze stations worden langs het spoor gerangschikt waarbij de meeste gebieden deze stations op loopafstand (ca. 800m) kunnen bereiken. Daarnaast worden deze gebieden omzoomd met groen waardoor de woongebieden een optimaal gebruik kunnen maken van de fysieke voorzieningen. Daarnaast wordt verwacht dat de combinatie hiervan een waarde stijging zal laten zien van het vastgoed en de grondprijzen [Ohno 2006].

Figuur 24: Residential area should be concentrated within walkable circle of 800m diameter from railway stations. [Ohno 2006]

Green partition

De stedelijke gebieden van Japan bestaan uit grote dichtheden van houten structuren waardoor met name in de stedelijke centra een hoog risico is van brandgevaar. De *Green Partition* is een strategie waarbij ten eerste meer groen wordt geïntroduceerd in de wijken door lege kavels een groene bestemming te geven, daarnaast kunnen deze groene buffers fungeren als groene brandcompartimenten, 'green firewalls'. Daarnaast zorgen deze groene zones voor een veilige vluchtroute naar een veilig gebied [Ohno 2006].

Urban Wrinkle

Urban Wrinkle is een strategie om de lokale karakteristieken en morfologische structuren te versterken, waarbij minimale investeringen nodig zijn [Ohno 2006, 2012].

"Because regional cities are often not very wealthy they cannot build large-scale facilities; however, just by intervening a little in a familiar landscape, we can bring out the hidden value of the place." [Ohno 2012]

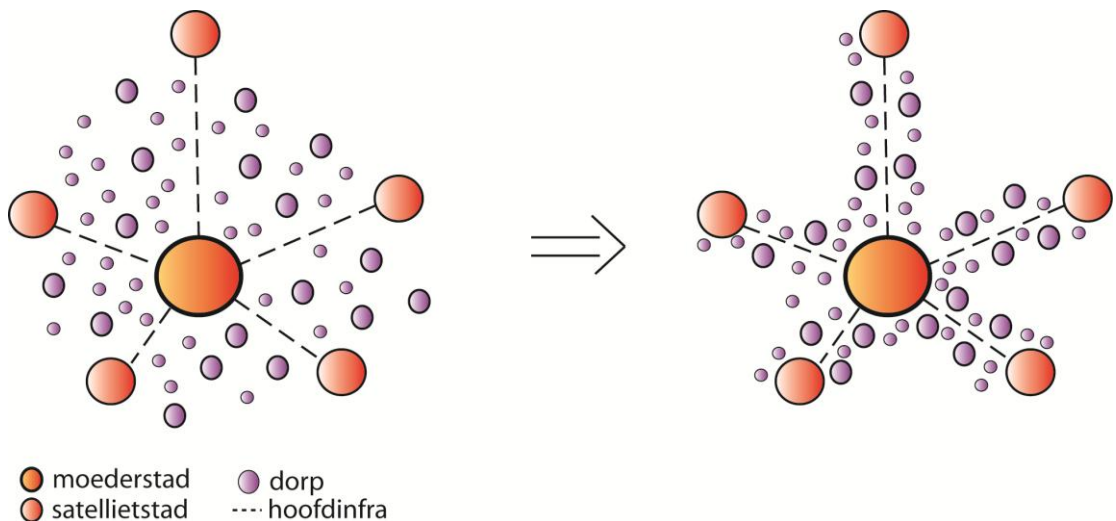
Green web

Het "*groene web*" is een strategie om de ringweg om Tokyo om te zetten in groene lanen waarbij de capaciteit van de ringweg behouden blijft. Hierbij is het doel om het vastgoed langs deze wegen qua functie te optimaliseren, waarbij tevens lokale energie gewonnen kan worden [Ohno 2006].

Conclusie

De **Compact Fiber City** (CFC) kan gezien worden als een technische optimalisatie van de *Compact City*, waardoor deze strategie een hogere mate betrekking heeft op krimpgebieden. De top-down strategie speelt in op de gevolgen van grootschalige krimp, waarbij voorzieningen verdwijnen en door demografische- en huishoudens-krimp met name het onderhoud van de infrastructuur onder druk staat. Deze strategie wordt voornamelijk in Japan toegepast waar een hoge mate van infrastructurele verbindingen aanwezig zijn, maar is op vrijwel elk stedelijk gebied te projecteren.

De strategie van de *Compact Fiber City* is op vele schaalniveaus toe te passen omdat deze strategie streeft naar een zo optimaal mogelijk gebruik van de aanwezige (ondergrondse en bovengrondse) infrastructuur. Hierdoor blijven voorzieningen bereikbaar zonder extreme kostenstijging. Zowel op regionaal niveau maar ook op gemeente- en wijkniveau is deze strategie toepasbaar. Voor dit onderzoek is deze strategie in een abstract model weergegeven (figuur 25), welke exact het systeem weergeeft.

Figuur 25: het theoretisch abstracte model van de compact fiber city (model ontwikkeld door auteur)

Uit literatuur en vele buitenlandse casussen blijkt dat er een substantiële verhoging van de kosten voor infrastructurele voorzieningen zal ontstaan doordat minder mensen deze voorzieningen gebruiken, terwijl het onderhoud en beheer even hoog blijven. Door toepassing van onderdelen van deze strategie zijn deze mogelijke gevolgen deels te ondervangen.

Andere onderdelen uit deze strategie, zoals de Green Fingers hebben met name betrekking op bepaalde landen (waaronder Amerika en Japan) waar veel met hout gebouwd wordt. Maar aangezien er vele andere landen, zoals Nederland, hoofdzakelijk met minder brandbare materialen bouwen zal deze toepassing daarom minder van toepassing zijn.

3.5 Cittaslow

In een interview met de Volkskrant van 8 december 2010 stelt wetenschapper Gert-Jan Hospers dat krimp gemeenten zich op hun huidige inwoners moeten richten, waarbij hij tevens het internationale netwerk Cittaslow noemt, waarin gemeenten de voordelen van krimp kunnen benutten.

Aangezien globalisering één van de voornaamste oorzaken van krimp is, zou deze nieuwe beweging die Cittaslow genoemd wordt, welke staat voor een geheel nieuwe wereldwijde beweging als reactie op de globalisering, mogelijk een deel van de krimpgevolgen weg kunnen nemen?

Visie

De filosofie van Cittaslow bestaat uit twee hoofdelementen: *Goed Leven* en *Slow Leven*. Bij *Goed Leven* wordt gestimuleerd dat men kan genieten van faciliteiten, diensten en voorzieningen die het leven voor de inwoners gemakkelijk en plezierig maken. Het *Slow Leven* betekent in feite: je langzaam haasten en “*dagelijks op zoek zijn naar een bewuster leven in de moderne tijd, met andere woorden op zoek naar het beste uit het verleden, om daar dankzij het beste van de hedendaagse en toekomstige mogelijkheden van te genieten.*” [Cittaslow Nederland 2013]

Cittaslow is geïnspireerd op de Slow Food beweging en de oorsprong van de beweging ligt in de Italiaanse plaats Orvieto waar in 1999 de organisatie werd opgericht door de burgemeesters van Orvieto, Bra, Greve in Chianti en Positano. Dit waren al actieve Slow Food gemeenten.

Het leven in en het besturen van een Cittaslow is in feite een bepaalde manier om er een gewone levensstijl op na te houden in plaats van de hedendaagse trend te volgen, waarbij het doel is om minder hectisch, minder productiegericht en minder snel te leven. In Cittaslow-steden wordt er menselijker, milieubewuster en verstandiger met elkaar omgegaan met het doel een goede wereld na te laten voor de huidige en toekomstige generaties. Het systeem eerbiedigt juist de kleine realiteiten in een steeds meer globaliserende wereld.

“Cittaslow towns are flourishing. Unique, vibrant and prosperous, we’re retaining our distinct identities in the face of global homogenisation. There’s an art to improving the quality of life in a town; a way in which the community comes together for the common good that generates a passion felt by residents and visitors alike. Our goals champion a holistic approach that strengthens communities and creates a better daily life for all. This is the legacy we’ll leave for future generations.”
[Cittaslow UK 2013]

Daarnaast promoot Cittaslow het gebruik van technologie welke gericht is op de verbetering van de kwaliteit van het milieu en het gemeentelijk netwerk. Daarnaast is het doel om een bijdrage te leveren aan de vervaardiging van ‘eerlijke’ voedingsproducten. Bovendien zetten Cittaslows zich in voor een dialoog en goede communicatie tussen lokale producenten en consumenten.

“Door een Cittaslow netwerk te creëren, kunnen gemeenten samenwerken om de kwaliteit van leven te verbeteren door het authentieke te koesteren en nieuwe technieken in te zetten die vooruitgang mogelijk maken.”
[Cittaslow Nederland 2013]

Situatie

De aanduiding ‘Cittaslow’ is aan het uitgroeien tot een kwaliteitsmerk van kleinere gemeenten. Alleen die met minder dan 50.000 inwoners kunnen zich aansluiten. Momenteel zijn er 147 Cittaslow gemeenten verdeeld over 24 landen, hetgeen de Cittaslow een internationaal gerespecteerd kwaliteitsmerk maakt. In Nederland was Midden-Delfland de eerste Nederlandse Cittaslow stad waarna de gemeenten Alphen-Chaam, Borger-Odoorn, Vaals en Heerde zich later bij Cittaslow hebben aangesloten.

Cittaslows zijn geen hoofdsteden of zetels van regionale regeringen, maar sterke gemeenschappen die ervoor gekozen hebben de kwaliteit van het leven van hun inwoners te verhogen en daarvoor beleid vaststellen.

Strategie

Om het keurmerk sterk te houden heeft de Cittaslow-organisatie strenge eisen geformuleerd ten aanzien van het beleid dat gemeenten voeren ten aanzien van de leefbaarheid en duurzaamheid, en ziet daarbij ook nauw toe op de naleving van deze eisen. Op gezette momenten worden Cittaslow-gemeenten dan ook opnieuw getoetst aan de gestelde criteria, waardoor de verankering van de Cittaslow-kernwaarden gemeenten zijn geborgd [Cittaslow Nederland 2013].

Deze kernwaarden zijn verdeeld in een aantal hoofdelementen [Cittaslow UK 2013]: Environmental Goals, Infrastructure Goals, Urban Fabric Goals, Local Produce & Products Goals, Hospitality & Community Goals, Cittaslow Awareness Goals (zie bijlage 4)

Daarnaast kan Cittaslow met name beschouwd worden als een effectieve vorm van een citymarketing-strategie. De ervaring van de andere Cittaslow-gemeenten leert, dat het Cittaslow-keurmerk een positief effect heeft op de naamsbekendheid van de gemeente. Hierdoor *“heeft Midden-Delfland – de pionier van de drie Cittaslows die Nederland rijk is – veel gratis publiciteit gekregen die het toerisme stimuleert”* [Hospers 2013]. Doordat Cittaslow een internationaal netwerk is kan een stad of dorp welke is aangesloten tevens makkelijker Europese subsidies binnenhalen dan autonome kleine steden zouden kunnen [Hospers 2013].

Maar nog belangrijker is, zo is gebleken, dat Cittaslow de inwoners meer bewust maakt van de kwaliteiten die er zijn in hun leefomgeving. Dit bewustzijn draagt bij aan een gevoel van trots en stimuleert de inwoners zich in te spannen voor het behoud van de kwaliteit van hun leefomgeving. Het bestuur van de gemeente verplicht zich om bij de ontwikkeling van beleid de kernwaarden van het Cittaslow-gedachtengoed daarin te verankeren. [Cittaslow Nederland 2013]

Volgens Hospers [2013] brengt het Cittaslow-keurmerk wel degelijk risico's met zich mee. 'Slow' is namelijk niet een begrip dat altijd positief uit kan worden gelegd. Een voorbeeld is te zien in Midden-Delfland waar niet alle ondernemers blij zijn om gevestigd te zijn in een 'langzame' gemeente [Hospers 2013].

Uitwerking

Hoewel er momenteel 147 Cittaslow gemeenten zijn welke verdeeld zijn over 24 landen [Cittaslow International 2011], heeft elk gebied zijn eigen kenmerken en wordt gestimuleerd om juist innovatief om te gaan met de duurzame doelstellingen. Bijvoorbeeld in Hersbruck (Duitsland) heeft de gemeente een programma opgezet om landbouwers te koppelen aan kwaliteitsrestaurants. Een ander voorbeeld is Orvieto (Italië), waar de huizen worden verwarmd met lokaal opgewekte groene stroom [Hospers 2013].

Conclusie

In een wereld waar de sterke (lees: aantrekkelijke) gebieden sterk worden en de zwakke gebieden schijnbaar zwakker worden door toedoen van globalisatie, lijken krimpgebieden hierin de grote verliezers te zijn. Echter door zich te 'specialiseren' met een *slow* karakter welke gekoppeld is aan een sterk keurmerk dat staat voor kwaliteit van leven, lijken kringgemeenten een kans te hebben om zich positief te profileren in het 'Globale Netwerk' van steden.

Dit keurmerk staat voor een zo hoog mogelijke leefbaarheidstandaard voor de bevolking waarbij zo veel mogelijk duurzaamheidselementen worden ingezet. Dit behelst zowel technische duurzaamheid als wel de sociale duurzaamheid.

Hoewel Hospers [2013] aangeeft dat gemeenten zich niet zonnig hoeven aan te sluiten bij het wereldwijde netwerk van Cittaslow, en zich met name zouden moeten verdiepen in de filosofie hiervan, lijkt het keurmerk toch een positief competitieve kracht te zijn waarmee krimpgebieden de aantrekkelijkheid kunnen behouden.

3.6 Conclusies

In dit hoofdstuk zijn strategieën geselecteerd welke zijn ingezet, of worden gesuggereerd, om de aantrekkelijkheid van een gebied op niveau te houden of deze te versterken. Daarnaast wordt van deze strategieën gepropageerd dat zijn een meer integrale benadering hebben met betrekking tot het krimpfenomeen.

De resultaten van de effecten van deze strategieën zijn middels de toetsingscriteria uit de matrix van figuur 26 puntsgewijs beoordeeld. Ondanks dat deze elementen niet exact als doelstelling per strategie en per categorie waren te filteren, was het mogelijk middels de omschrijvingen van de casussen de effecten in zekere mate per categorie te beoordelen. De resultaten zijn verwerkt in de matrix van figuur 26.

	aantrekkelijkheid						zelfvoorzienend			
	leefbaarheid					imago	lokale economie	korte termijn acties	lange termijn benadering	duurzaam/ flexibel
	veiligheid	gezondheid	sociale cohesie	voorzieningen	fysieke omgeving					
3.2 Smart Decline	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
3.3 Special Social Welfare Zones	□	□	■	□	■	■	■	■	■	■
3.4 The Compact (Fiber) City	□	□	□	■	■	■	■	■	■	■
3.5 Cittaslow	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■

Figuur 26: Matrix met toetsingscriteria ten behoeve van zelfvoorzienendheid en aantrekkelijkheid

Smart Decline

Youngstown als perfecte casus voor de strategie die *Smart Decline* heet laat zien dat een combinatie van de juiste actoren met de juiste visie en de juiste strategie een stad welke in verschrikkelijke staat was, weer aantrekkelijk gevonden kan worden.

Door middel van duurzame principes als verdunning, verbinding van ruimtelijke ontwikkelingen, het zoeken naar ruimtelijk evenwicht, flexibel bouwen, het creëren van sociale cohesie etc. lijkt *Smart Decline* de ideale strategie te zijn voor krimp-gemeenten.

Daarentegen is het succes van Youngstown grotendeels te danken aan de juiste sturende actoren. Zij hebben een meer gedetailleerdere invulling gegeven op de strategiegedachte van *Smart Decline*. Mogelijkerwijs hebben zij de strategie zelfs meer gelaagdheid gegeven.

Special Social Welfare Zone

De SSWZ geeft met name antwoord op legio suggesties en aanbevelingen uit andere onderzoeken met betrekking tot de stagnatie van innovatieve processen ten gevolge van wet- en regelgeving. En hierdoor zal een ideale leefomgeving moeten ontstaan welke ook financieel optimaal zal fungeren.

Maar ondanks dat de strategie sterk onderbouwd is met voorbeelden als in Kopenhagen en Brandenburg en zelfs onderbouwd is met empirische bewijsvoering over delen van de strategie, zoals *“the negative income-tax experiments”*, is deze strategie nog niet toegepast op grote schaal, zoals bijvoorbeeld een geheel dorp met 10.000 inwoners. In Amerika zijn hier ook legio voorbeelden van, zoals de Amish, of gated communities als Suncity bijvoorbeeld. De voorbeelden die genoemd worden zijn kleine communes waar de sociale cohesie per definitie al hoog is en daardoor verondersteld kan worden dat andere regels beter nageleefd zullen worden dan bij een veel meer diverse samenleving. Toch lijkt het de ontwerpers van de SSWZ niet deze voorbeelden als systeem te propageren.

Daarnaast zijn de empirisch bewezen succesvolle *Special Economic Zones* echter zeer interessant als instrument in krimpgebieden. En ook voorbeelden van Nederlandse woningbouwers in Duitsland laten zien dat er veel te verbeteren valt aan de wet- en regelgeving met betrekking tot gebiedsontwikkeling.

The Compact Fiber City

De CFC-strategie lijkt een goede oplossing te zijn voor krimpgebieden waar ernstige vormen van bevolkings- en huishoudensdaling voorkomt. Aangezien in deze gebieden vooral de kosten per inwoner zullen stijgen waardoor deze gebieden financieel steeds minder aantrekkelijk worden is een strategie welke optimalisaties laat zien van vele verschillende infrastructuur (zowel ondergronds als bovengronds). De CFC kan er voor zorgen dat deze kosten beheersbaar blijven.

Echter blijkt na analyse de CFC een strategie welke een primaire focus heeft op economische optimalisatie van bestaande systemen, en lijken met name de aantrekkelijkheidsfactoren (zorg, onderwijs, veiligheid, sociale cohesie) onderbelicht.

Tevens is de CFC-strategie een gedachte-experiment waardoor er niet verondersteld en bewezen kan worden welke (positieve) gevolgen deze strategie voor de leefbaarheid zal geven. Daarnaast lijkt de CFC met name succesvol in dichtbevolkte gebieden, zoals grote steden, waar al veel infrastructuur aanwezig is. Hierdoor lijkt deze strategie geen antwoord te geven op de focus binnen de doelstelling van dit onderzoek, waar getracht wordt adviezen te geven voor middelgrote dorpen en gemeenten. Daarentegen geeft de CFC-strategie positieve optimalisatiemogelijkheden voor grotere steden, met het doel om de voorzieningen beschikbaar te houden en de kosten hiervan beperkt te houden. Waardoor deze strategie de moeite waard is om te onderzoeken.

Daarnaast lijkt de strategie veel op het strategisch reduceren van infrastructuur (hoofdstuk 2.6.6), maar dan op een veel grotere schaal. Desondanks is het concept toepasbaar op verschillende schaalniveaus en op verschillende stromen (wegen,

openbaar vervoer etc.) en daardoor waardevol als instrument. Als instrument zou de CFC beter tot zijn recht komen door de basisstructuur (het zo optimaal mogelijk maken van infrastructuur) toe te passen bij andere strategieën.

Cittaslow

Hoewel Cittaslow meer lijkt op een visie met een bepaalde ‘gebiedsbranding’, valt Cittaslow toch onder de definitie van een strategie (hoofdstuk 2.5.1). De strategie van Cittaslow is om steden een onderscheidend vermogen te geven met bepaalde kwalitatieve karakteristieken als duurzaamheid, leefbaarheid en met name kwaliteit van leven. Hiermee beantwoordt de Cittaslow de vraag naar welke strategieën gemeenten kunnen aanwenden om hun eigen aantrekkelijkheid te behouden. In het geval van Cittaslow kan gesteld worden dat de doelstelling is om de aantrekkelijkheid zelfs te versterken.

Conclusie strategieën

Na deze samenvattende beschouwing in combinatie met de matrix (figuur 29) kan geconcludeerd worden dat SSWZ en CFC niet als zelfstandige strategie ingezet kunnen worden. Bij de SSWZ ontbreken richtlijnen waar aandacht aan geschonken dient te worden, met name op het gebied van zelfvoorzienendheid. En de CFC is voornamelijk als een technisch financieel instrument toepasbaar bij andere strategieën omdat de meeste aantrekkelijkheidsaspecten onderbelicht blijven. Voor beiden geldt tevens dat deze strategieën gedachte-experimenten zijn en daarom geen empirisch bewijs kunnen leveren.

En hoewel *Smart Decline* en *Cittaslow* als ideale krimpstrategieën uit de analyse komen zijn deze beide niet zondermeer toepasbaar. *Smart Decline* heeft weinig gelaagdheid binnen de strategieregels aangebracht, hetgeen betekent dat het voor vele beleidsmakers zeer moeilijk is om te weten op welke niveaus bepaalde stappen preferent zouden zijn en tevens is de volgorde van de stappen moeilijk te bepalen.

Cittaslow heeft daarentegen een hele waslijst aan ‘eisen’ welke als een vorm van leidraad zou kunnen fungeren. Echter wordt er geen prioritering aan gegeven waardoor het tevens voor beleidsmakers moeilijk is om in een bepaalde optimale volgorde van de stappen sturing te geven.

Deze conclusies over de vier ‘veelbelovende’ strategieën betekenen dat nog geen van deze strategieën voldoende zijn uitgewerkt om door bestuurders en beleidsmakers, welke dikwijls (nog) onvoldoende kennis over krimp hebben, effectief in te kunnen zetten.

Het risico bestaat dat beleidsmakers in vele (Nederlandse) gemeenten een (vaak uit kennisgebrek) ongegronde keuze maken voor één strategie of een combinatie van strategieën, zoals De Zeeuw et al. [2011] voor pleit;

“Wij moeten het zoeken in de combinatie van verschillende maatregelen, die verschillen per gebiedsopgave, locatie, spelers en marktsituatie”

[De Zeeuw et al. 2011]

waarbij de kans bestaat dat hiermee onnodige faalkosten worden gemaakt door meervoudige redenen: Het risico bestaat dat door gebrek aan kennis een bepaalde

strategie of meerdere strategieën worden gekozen welke geen tot een averechts effect hebben voor de specifieke situatie, maar bovenal blijken beslissende (kennisrijke) actoren een grote rol te spelen voor het succes van de ontwikkeling van een gebied, zoals de casus van Youngstown laat zien.

Uit deze analyse kunnen meerdere conclusies getrokken worden:

Ten eerste is het noodzakelijk dat de ontwikkelde strategieën verder ontwikkeld worden op elementen als; de gelaagdheid, de toepassing op verschillende bestuurlijke niveaus, een zekere mate van volgordelijkheid, maar vooral vanuit het doorontwikkelen van aanbevelingen.

Daarnaast wordt vanuit de wetenschap al langer gepleit voor het combineren van verschillende strategieën binnen de krimpopgave (bijvoorbeeld door De Zeeuw et al 2001). Maar aangezien een combinatie van de toepassing van verschillende strategieën mogelijkwijs tegenstrijdige elementen zal kunnen bevatten pleit dit impliciet voor een gecombineerd model. Een symbiotisch model: welke uit meerdere strategieën positieve elementen kan laten samensmelten tot één optimaal model zonder conflicteren elementen.

Zoals er vele verschillende strategieën in krimpgebieden vaak op experimentele basis zijn toegepast heeft de wetenschap daar lering van kunnen trekken. Maar vaak werden niet alle verwachtingen vervuld.

Vanuit dit perspectief zijn en worden er in 'nieuwe krimpgebieden combinaties van verschillende strategieën toegepast, of zelfs gehele nieuwe 'complete' krimpstrategieën ontwikkeld, zoals Smart Decline.

Maar bijna alle strategieën hebben een oorsprong welke vanuit een groeiparadigma is ontstaan en waarbij het overgrote deel van het instrumentarium nog steeds afhankelijk is van groeisystemen.

Daarom is in deze paper een zeer uitgebreid onderzoek gedaan naar de verschillende strategieën, en zijn hier lessen uit getrokken waarvan de sterke elementen van de verschillende strategieën en instrumenten verzameld zijn en verwerkt zijn in een 'symbiotisch krimpmodel'.

"Een symbiose is een langdurige samenleving van verschillende soorten organismen welke tot wederzijdse voordelen leidt."

Buis, 2013

4

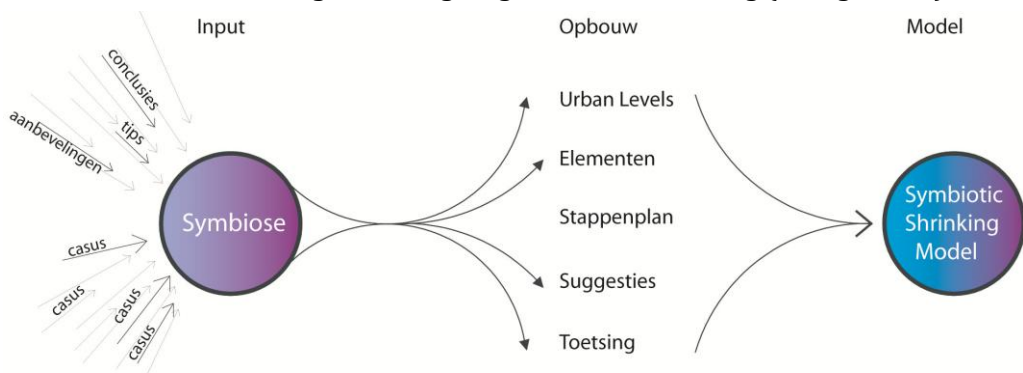
Symbiotic Shrinking Model

Het Symbiotische Krimpmodel

4.1 Structuur en Bouwelementen ten aanzien van het Symbiotisch Krimpmodel

Vanuit tientallen papers, boeken, scripties, artikelen en promotieonderzoeken zijn voor dit onderzoek meer dan honderd verschillende aanbevelingen, conclusies, tips en reflecties verzameld teneinde deze in een soort ‘smeltkroes’ van positieve elementen te verwerken. Hieruit is het ‘*Symbiotisch Krimpmodel*’ ontstaan, of in het Engels het ‘*Symbiotic Shrinking Model*’. In het kort kan deze strategie het **SyS-Model** genoemd worden.

Deze krimpstrategie is niet alleen ontwikkeld door aanbevelingen vanuit de praktijk-situatie, maar heeft een theoretische basis welke een combinatie is van verschillende theorieën omtrent strategievorming en gebiedsontwikkeling (zie figuur 27).

Figuur 27: De opbouw van het Symbiotische model

Structuur- en Bouwelementen vanuit Theoretisch Perspectief

Ook al zijn bijna alle theorieën ontwikkeld vanuit een groeiparadigma, zijn er velen van deze theorieën op abstract niveau flexibel genoeg om toepasbaar te zijn binnen het krimpfenomeen, omdat vele van deze theorieën een universele benadering kennen.

Symbiose

Symbiose is een woord dat oorspronkelijk uit de biologie komt, en staat voor het samenleven van twee levensvormen waarbij de samenleving beide levensvormen gunstig of zelfs noodzakelijk is. Deze levensvormen worden ook wel symbionten genoemd. Het meest spreken voorbeeld is die van korstmossen. Korstmossen zijn een samenleving van een schimmel en een alg. De schimmel levert aan de alg water en mineralen, en de alg levert hieropvolgend suikers die hij maakt met hulp van fotosynthese aan de schimmel.

Deze term dient niet verward te worden met parasitisme, hetgeen betekent dat een organisme leeft van een ander organisme ten nadele van deze tweede.

De term *symbiose* wordt voor alle vormen van samenleving (in de biologie) gebruikt en kan zeer goed als ‘versmelting’ of ‘optimale samenwerking’ vertaald worden.

Hierdoor is deze term, maar vooral het systeem, zeer goed toepasbaar binnen het vakgebied van gebiedsontwikkeling.

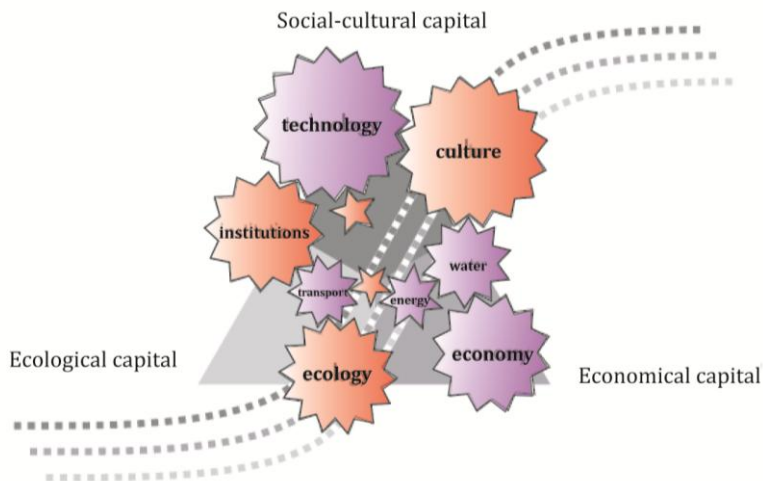
Transitiemanagementtheorie

Hoewel de huidige en voortschrijdende krimp een langdurig maatschappelijk proces van structurele aard is, is het een overduidelijk overgangsproces, oftewel een transitie.

"In de transitieliteratuur wordt transitiemanagement als specifieke vorm van netwerksturing beschouwd. Het wordt gekenmerkt door procesmanagement en draagvlakontwikkeling. Bovendien betekent het de afstemming tussen lange en korte termijn." [Lindt et al. 2002]

Rotmans et al. [2000] beschrijft dat een transitie een structurele maatschappelijke verandering is van op elkaar inwerkende en versterkende ontwikkelingen op het

gebied van economie, cultuur, technologie, instituties en natuur & milieu (zie figuur 28). Daarbij zorgt een accumulatie van samenwerkende systemen (symbiotische processen) in een transitie. Deze omschrijving sluit exact aan bij de omschrijving waar krimp mee te definiëren is.

Figuur 28: Transitions as societal cogwheels that strengthen one another.
Bron: Transitiemanagement theorie: Rotmans [2003] (bewerking door auteur)

De voornaamste reden om de transitietheorie aan te laten sluiten bij het SyS-Model is dat het model van Rotmans uitgaat van geleidelijke veranderingen die langere tijd vergen van meer dan één generatie. Waarbij hij tevens aangeeft dat transities lange tijd vergen omdat grenzen, barrières, instituties en verhoudingen doorbroken moeten worden [Rotmans 2003].

Vanuit de transitiemanagementtheorie wordt daarbij gesproken van het arena-principe, dat letterlijk vertaald zou kunnen worden als een symbiotisch systeem waarbij meerdere actoren een rol spelen in een (langetermijn) visie, waarbij het van belang is dat deze niet gefixeerd is [Lindt et al. 2002], maar flexibel in de tijd aangepast kan worden. Hierbij gaat het om een evolutionaire vorm van sturing: bijsturen, beïnvloeden en aanpassen. Het vraagt een lange termijn visie en procesgerichte aanpak in combinatie met abstract geformuleerde doelen. Dit is een

duurzaam element binnen het SyS-Model. “In de praktijk betekent dit het scheppen van voorwaarden en condities waaronder maatschappelijke vernieuwing kan plaatsvinden, via de juiste initiatieven op het juiste moment” [Rotmans en Loorbach 2001].

Dit komt overeen met zowel de conclusies uit voorgaande hoofdstukken van dit rapport alsmede de criteria die in dit onderzoek zijn gesteld voor een ‘duurzame’ en ‘zelfvoorzienende’ strategie, welke benodigd zijn om de structurele krimp positief te begeleiden. Daarom kan de hoofdstructuur van het *Symbiotische Shrinking Model* (SyS-Model) haar theoretische basis ontleen aan het transitie-model van Rotmans et al. [2000, 2003].

Strategie als Kracht

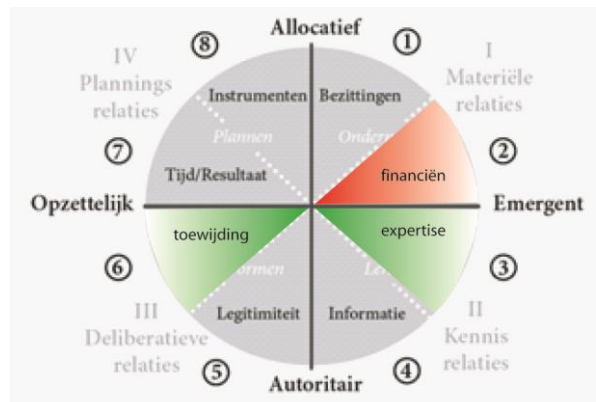
In dit strategisch krimpmodel wordt de *Strategie als Kracht*-methode van Daamen [2010] toegepast als instrument voor gemeenten om te controleren of zij voldoende middelen tot haar beschikking heeft om de gewenste strategie voldoende krachtig in te kunnen zetten.

De Strategie als Kracht wordt hierbij als een soort ‘kanskaart’ ingezet. Hierbij dient de gemeente per segment in te vullen in hoeverre zij voldoende capaciteit kan inzetten of heeft ingezet.

Voorbeeld: Wanneer de gemeente of één van de processturende actoren een procesmanager heeft, of weet aan te trekken welke goed kan netwerken en op alle niveaus meerdere actoren weet te binden. Dan kan het segment *expertise*, maar

waarschijnlijk ook *toewijding* groen gemarkeerd worden (als kracht). Maar wanneer de gemeente een zeer groot bedrag aan achterstallige betalingen of schuld heeft, dan dient het segment *financiën* rood gemarkeerd te worden (zie figuur 29).

Wanneer de belangrijkste segmenten (door de gemeente te bepalen middels een visie) positief zijn, is de strategie of het beleid kansrijk om effectief te zijn.

Figuur 29: Strategie als Kracht [Daamen 2010]

Structuur- en Bouwelementen vanuit de Praktijk

Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk is vermeld zijn tijdens dit onderzoek tientallen adviezen en aanbevelingen vanuit de literatuur (op basis van praktijkcases) verzameld. Soms werden bepaalde aanbevelingen eenmalig genoemd, soms werden deze veelvuldig genoemd. In de lijn der verwachting kan verondersteld worden dat veelvuldig genoemde opmerkingen, adviezen en aanbevelingen een hogere kans op wetenschappelijke waarde hebben. Daarom worden deze veelvuldig genoemde adviezen etc. in de vorm van een procesbeschrijving zoveel mogelijk gerangschikt. Deze uitwerking van het SyS-Model wordt in hoofdstuk 4.2 beschreven.

Uitgangspunten:

- Voor een transitie is veel tijd nodig; zeker één tot twee generaties. Daarom zijn lange termijn visies cruciaal [o. a. Loeber 2003],
- Voor een succesvolle ontwikkeling spelen inhoudelijk sterke actoren welke een verbindende factor hebben een grote rol [o. a. Loeber 2003],
- Zowel een bottom-up als een top-down strategie dienen toegepast te worden. Beide hebben ieder hun sterke en zwakke punten [o.a. Laursen 2008],
- De gemeente kan (en zou) een verbindende rol (moeten) spelen,
- Ontwikkel sterke banden (actieve lobby) tussen lokale, regionale, bovenregionale en nationale actoren [o.a. Verwest, Sorel & Buitelaar 2008b],
- *“Om te komen tot optimalisering van de regionale (ruimtelijke) structuur en het ruimtegebruik is cocreatie, ketenbeheer en verknoping van financiële middelen van stakeholders nodig. Dat kan binnen gebiedsgerichte samenwerking.”* [o.a. Provincie Groningen 2010]
- Focus met name op het lokale niveau bij de keuze van een strategie en op welke wijze deze ingezet dient te worden,⁴⁷
- Zorg op het regionale niveau voor een gezamenlijke inspanning tussen overheden, corporaties⁴⁸ en maatschappelijke partijen, en ga daarbij uit van een Governance methode [Verwest, Sorel & Buitelaar 2008b], waardoor bij het uitwerken van een gezamenlijke strategie een nieuwe ruimtelijke balans gecreëerd kan worden [o.a. Provincie Groningen 2010],
- *Betrek de maatschappelijke stakeholders (zoals corporaties)* bijvoorbeeld via de provinciale SER'en bij de totstandkoming van de nieuwe structuurvisies, zodat commitment kan ontstaan.
- De Beleidsopgave voor krimpregio's vereist een regionale samenwerking en zou van de eigen kwaliteiten uit moeten gaan om in te kunnen spelen op toekomstige demografische ontwikkelingen en de kansen die zich daarbij voordoen. Centraal staat de toekomstige economische, sociale en ruimtelijke vitaliteit van de regio,
- Gemeenten moeten binnen de regio gemeenteoverstijgend en functiegericht opereren [o.a. SER 2011] ter voorkoming van onrendabele ruimtelijke investeringen,
- Probeer in een pre-krimp situatie (anticipeerfase) een financiële buffer aan te leggen. Ook zou het verstandig zijn om nu al een krimpfonds op te richten waarbij verschillende partijen in groeiregio's nu al een afdracht moeten doen waaruit later de problemen van de krimp mee ondervangen kunnen worden. Provincie Groningen [2010] noemt dit het zogenaamde *“Nationaal Vereveningsmodel bij Groei en Krimp”*. Dit Krimpfonds kan voornamelijk gevoed worden uit algemene middelen, welke komt uit belastingen en opbrengsten van bedrijven en burgers welke deze afdracht aan het Rijk doen,⁴⁹

47 In recente literatuur wordt duidelijk weergegeven welke relevantie het lokale niveau heeft bij het toepassen van de lokale aanpak van strategieën [Potter 2008; Clark et al. 2010; OECD/International Labour Office 2011]. Hoofdzakelijk de lokale aanpak integreert specifieke karakteristieken van de samenleving, met name in relatie tot Human Capital, industriële compositie en de sociale verdeling van de populatie [Martinez-Fernandez et al. 2011].

48 woningcorporaties zijn de geëigende partij voor de aanpak van herstructurering, aangezien zij de sociale huurwoningen beheren welke de grootste leegstand kennen, alleen staat de investeringscapaciteit van die corporaties onder grote druk. [Hengstmengel 2011]

49 een pre-krimpsituatie al een financiële buffer op te bouwen zal dit een moeizaam proces zijn aangezien er nog geen gevoel van urgentie is. Vaak wordt bij krimp de urgentie pas hoog wanneer er al gevolgen zijn. Daarnaast kan een financiële buffer niet groot genoeg zijn wanneer

- Probeer om alle beschikbare middelen aan te wenden om te komen tot een leefbare omgeving, en daarbij kansen voor ontwikkeling uit te buiten [o.a. Provincie Groningen 2010],
- Bundel regionale voorzieningen [o.a. Provincie Groningen 2010],
- Bij krimp is het noodzakelijk de woningvoorraad te verkleinen en verbeteren, en is regionale afstemming essentieel. Hierbij is het vereist om bouwtitels in te kunnen trekken, of de plancapaciteit weg te kunnen bestemmen [o.a. van Dam et al. 2006; Verwest et al. 2008; Renooy 2013]
- Gebruik de bestaande wet- en regelgeving beter⁵⁰.
- Gemeenten zouden via een sloopfonds extra middelen kunnen vergaren en ontwikkelaars kunnen verplichten voor elke nieuw te bouwen woning een bepaald bedrag in dit fonds te storten. Dit geld dan gebruikt kunnen worden voor de bekostiging van de sloop of herstructurering elders in de gemeente [o.a. Verwest, Sorel & Buitelaar 2008b]⁵¹
- Ontwikkel een strategie met gefaseerde ontwikkeling [o.a. Provincie Groningen 2010]
- Er is al veel infrastructuur en vastgoed. Door hier slim mee om te gaan en te hergebruiken, ook voor mogelijk heel andere functies en functiecombinaties, kunnen desinvestering worden voorkomen of beperkt [o.a. Provincie Groningen 2010]
- Het is veel handiger om via kleinschalige ontwikkeling toch gefaseerd te bouwen aan het toekomstbeeld, met mogelijkheid om tussentijds visies bij te stellen en desnoods te stoppen met bouwen [o.a. Provincie Groningen 2010],
- Gemeenten kunnen gebruik maken van het voorkeursrecht en de onteigeningswet. Deze instrumenten stellen de gemeente in staat particulier eigendom te verwerven, waardoor de herstructurering van een gebied makkelijke geïnitieerd kan worden. Zowel in de Nederlandse als de buitenlandse casestudiegebieden zijn gemeenten terughoudend in het gebruik van deze instrumenten omdat de procedure veel tijd in beslag neemt, veel geld kosten en veel negatieve gevoelens bij de burgers creëert [o.a. Verwest, Sorel & Buitelaar 2008b]

een gemeente geen financiële positieve balans kan vinden. Er is dus een grote noodzaak tot het ontdekken en ontwikkelen van economische dragers van het gebied. Dit kan een zowel nieuwe technologische economie zijn als een historische trekpleister.

50 De nieuwe Wet ruimtelijke ordening (Wro), inclusief de Grondexploitatiewet, biedt gemeenten en provincies mogelijkheden voor binnenplanse verevening in een intergemeentelijk exploitatiegebied, en voor regionale verevening tussen exploitatiegebieden. Verevening binnen en tussen gebieden kan bij een exploitant alleen publiekrechtelijk worden afgedwongen als de kosten toerekenbaar zijn aan die exploitant. Wanneer dit niet kan, kan verevening alleen op vrijwillige basis, privaatrechtelijk plaatsvinden [Verwest & van Dam 2010b]. Bovendien is het de vraag of in de huidige krimpregio's voldoende groeigebieden zijn, en daarmee voldoende verdien capaciteit, om regionale verevening mogelijk te maken. Wanneer dat niet zo is, zal verevening op een nog hoger schaalniveau (provinciaal of nationaal) moeten plaatsvinden. Soortgelijke problemen kunnen zich in de huidige krimpregio's ook bij een regionaal sloopfonds voordoen. In de anticiperregio's zullen er daarentegen meer mogelijkheden zijn, omdat zich daar behalve krimpende gemeenten nog groeiende gemeenten met ontwikkel-potentie bevinden. De vraag is hier evenwel, of de groeiende gemeenten bereid zijn deel te nemen in regionale verevening of een regionaal sloopfonds en de nut en noodzaak ervan voldoende zullen onderkennen [Verwest & van Dam 2010b].

51 In Nederland is het op dit moment publiekrechtelijk niet mogelijk om afdrachtaan een sloopfonds af te dwingen. Ook blijken gemeenten angstig om ontwikkelaars restricties op te leggen. Zij willen het investeringsklimaat, dat bij krimp toch al onder druk staat, niet nog onaantrekkelijker maken.

4.2 Structuur van het Symbiotic Shrinking Model

Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk is genoemd is dit gecombineerde strategisch model opgebouwd uit een theoretische basis en aangevuld met praktische tips, aanbevelingen en adviezen van andere onderzoekers die zich met het krimpfenomeen bezighouden.

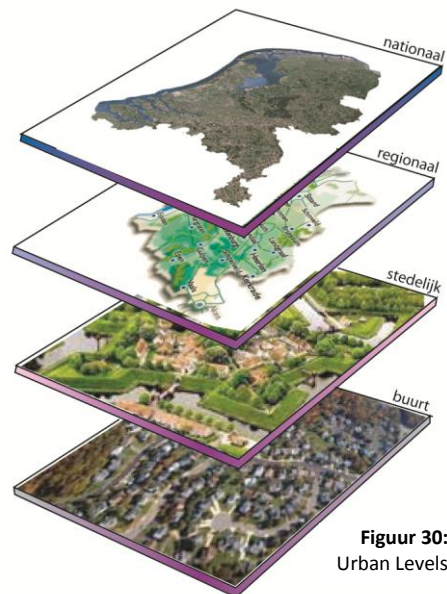
In dit hoofdstuk wordt primair de processtructuur en de randvoorwaarden voor dit proces beschreven. In het volgende hoofdstuk worden er meer praktische toepassingen beschreven.

Processtructuur van het SyS-Model

- I. Dit model wordt aan de hand van een proces beschreven met een aantal processtappen. Het proces gaat uit van een start van de ontwikkeling, of initiatie van acties, vanuit een publieke partij. Meestal is dit de gemeente⁵².
- II. Daarnaast is gebleken dat een procesmanager de kans op het slagen van de doelstellingen beduidend vergroot. Daarom zal een procesmanager aangetrokken of naar voren geschoven moeten worden⁵³. Als belangrijkste competentie dient de persoon communicatief zeer sterk te zijn. Daarnaast inhoudelijke kennis van gebiedsontwikkeling. En als derde kwaliteit een bepaalde mate van kennis van verschillende organisatiestructuren, waarbij de structuur van de publieke overheden de belangrijkste is. Als voorkeur zou deze persoon tevens een hoge mate van kennis van het krimpfenomeen moeten hebben.
- III. De belangrijkste taak van deze persoon is een verbindende rol te spelen tussen alle schaalniveaus, of de *Urban Levels*.

Deze Urban Levels zijn: het nationaal, regionaal, gemeentelijk en het buurt-niveau en hebben onderling een sterke verbinding en wisselwerking.

Uit literatuur blijkt dat er een wisselwerking dient te ontstaan tussen deze niveaus middels zowel de top-down als de bottom-up methode. Deze methoden hebben tussen de verschillende schaalniveaus een noodzakelijk wisselwerking met elkaar.

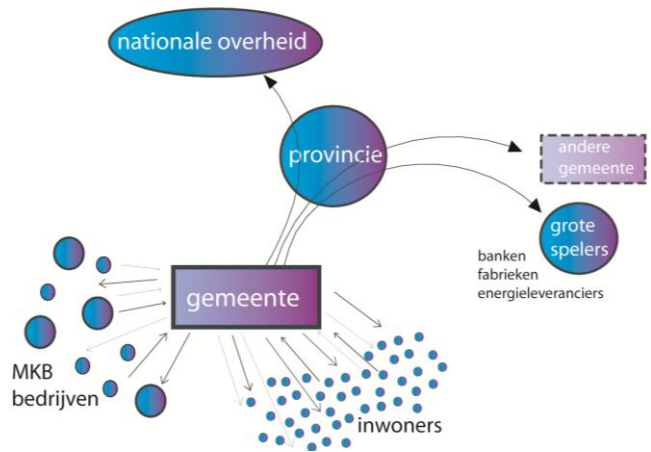

Figuur 30:
Urban Levels

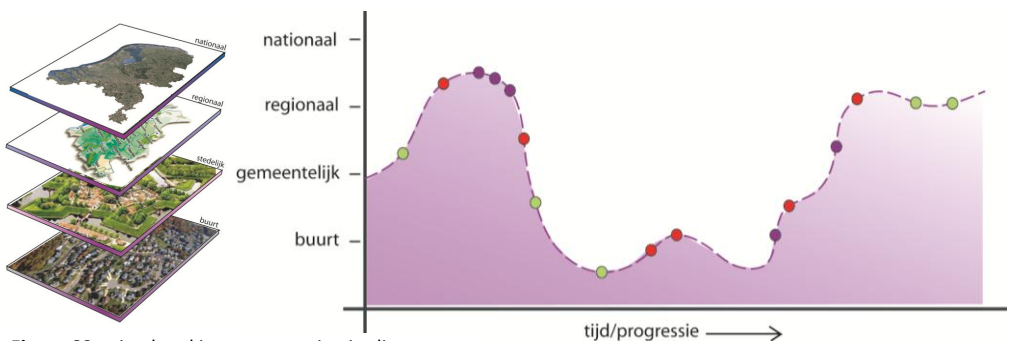
⁵² Noot: Dit model is beschreven vanuit de meest voor de hand liggende situatie welke is dat de gemeente als partij de eerste signalen van krimp herkent. Vaak zijn deze signalen al in een pre-krimp situatie zichtbaar, terwijl de lokale bevolking en bedrijvigheid deze signalen nog niet merkt. Natuurlijk ontstaan ontwikkelingen soms bottom-up, maar dat is dikwijls pas wanneer de consequenties van de gevolgen zichtbaar zijn bij de lokale bevolking of bedrijvigheid.

⁵³ Hierbij zal een gemeente snel geneigd zijn om iemand uit de organisatie te benoemen, maar dit is niet verstandig. Deze persoon moet onpartijdig en objectief kunnen zijn. Het gevaar om iemand uit een organisatie (in dit gebied) te benoemen is dat er partijdigheid kan ontstaan, of men wordt verweten van partijdigheid.

IV. Op elk schaalniveau bevinden zich invloedrijke actoren⁵⁴. Dit kan een wethouder zijn, maar ook een woordvoerder vanuit de bevolking. Van belang is om al deze actoren voldoende aandacht te geven door deze nauw te betrekken bij alle acties die plaats gaan vinden, welke kan variëren van het selecteren van één of meerdere strategieën tot het slopen van een huis. In figuur 31 zijn de primaire verbindingen aangegeven. Daarin is sterk te zien dat de gemeente een cruciaal verbindende rol heeft in dit soort processen.

- V. Het betrekken van deze actoren en deze mee te laten beslissen zorgt voor draagvlak en zullen de meeste partijen (waar zij deel van uitmaken) ook betrokken zijn bij de ontwikkeling. In feite is dit een vorm van governance.
- VI. Middels workshops, expertmeetings, vergaderingen en privégesprekken blijven de actoren betrokken. Deze communicatiemomenten welke top-down en bottom-up worden geïnitieerd zullen tevens een wisselwerking betekenen tussen de verschillende schaalniveaus (zie figuur 32).

Figuur 32: wisselwerkings-communicatie-diagram

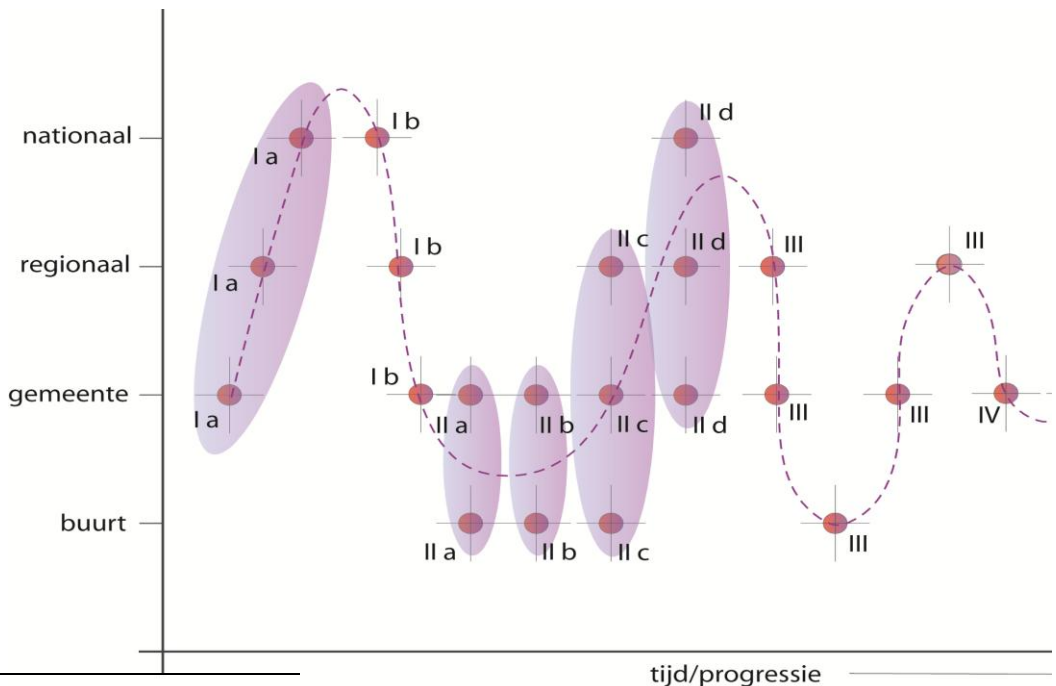
Deze wisselwerking is te herkennen in het conceptuele diagram van figuur 32, en dient gelezen te worden als een communicatiediagram. Daarin kan uit elke processtap één of meerdere acties volgen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het toepassen van een scenarioplanning, of benchmarking, etc. De meest cruciale processtappen en acties welke de procesmanager in samenhang met de andere actoren dient te maken wordt in de volgende paragraaf van dit hoofdstuk behandeld.

⁵⁴ Bij voorkeur actoren welke tevens een hoge mate van mandaat hebben tot besluitvorming en investeringen.

Cruciale processtappen binnen het Sys-Model

Als gedetailleerdere uitwerking op de primaire processtructuur worden in deze paragraaf de meest cruciale processtappen beschreven welke de procesmanager(s) zou(den) moeten maken om zoveel mogelijk draagvlak te creëren onder de betrokken actoren hetgeen de kans op succes ten zeerste vergroot. Tevens is deze top-down en bottom-up combinatie een voorbeeld van een duurzame ontwikkeling. De processen zijn in chronologische volgorde geplaatst, en het dient de voorkeur om deze ook dusdanig in volgordelijkheid te toe te passen.

- I. Als eerste processtap is het van belang om te weten in welke hoedanigheid de krimp zal toeslaan en hoe de status van het gebied in verhouding tot andere gebieden in het cluster of regio is. Hiervoor dienen de volgende stappen gezet te worden:
 - A) **Statistisch onderzoek** over bevolkingsprognoses, huishoudenssamenstelling en werkgelegenheid. Deze dient eventueel vergeleken te worden met de regionale statistieken alsmede de landelijke statistieken.
 - B) Er dient een zogenaamde **Benchmarking** plaats te vinden voor definiëring van de positie in de omgeving. Hiervoor zijn gegevens van andere gemeenten nodig. Daar kan de Provincie of het Rijk een rol in spelen.
- II. Als tweede processtap dienen de sterktes, zwaktes, kansen en bedreigingen in kaart gebracht te worden. De zogenaamde **SWOT-analyse**⁵⁵. Deze dient plaats te vinden op een aantal verschillende facetten en niveaus:
 - A) De Fysiek Ruimtelijke SWOT op buurt- of wijkniveau (Leefbaarheid)
Deze zoekt naar potentiële factoren in de omgeving
 - B) De Fysiek Ruimtelijke SWOT op gemeenteniveau (Context)
Deze onderzoekt de morfologie, historie, waterlopen etc.

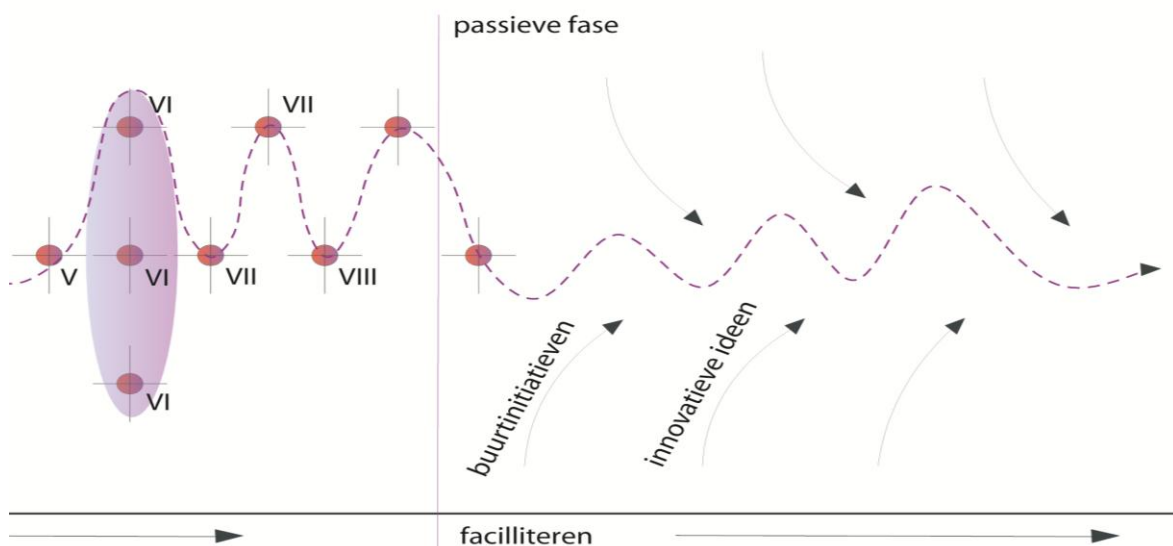

⁵⁵ SWOT is een afkorting van Strong, Weak, Opportunities en Threats.

- C) De Economische SWOT op gemeenteniveau (Aantrekkelijkheid)
Is een onderzoek naar welke factoren de gemeente aantrekkelijk maken
- D) De Economische SWOT op regionaal niveau (Positionering)
Bepaald de krachten zwaktes van potentiële economieën.

Een aantal van deze processtappen dienen overeenstemming te vinden met actoren op verschillende schaalniveaus. Tevens behelst deze fase een wisselwerking tussen de verschillende actoren. Dit kan bijvoorbeeld gedaan worden in een aantal overlegmomenten met afvaardigingen van verschillende partijen, maar met name de bevolking.

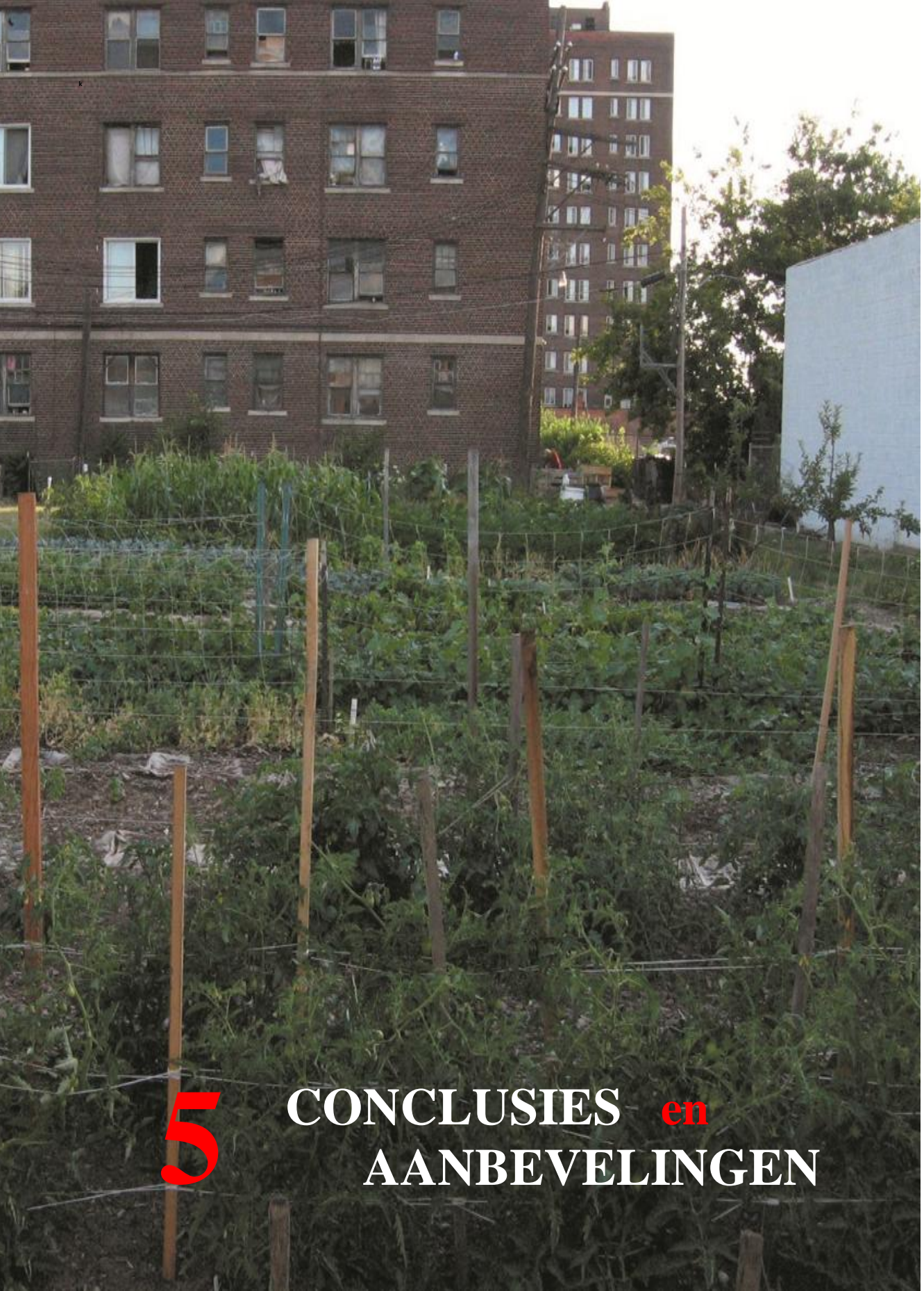
- III. Daarna dienen er op verschillende niveaus overleg plaats te vinden met betrekking tot de uitkomsten. Hieruit volgt een soort conceptuele visie. Daarin worden zowel economische, leefbaarheids als factoren verwerkt. De beste (maar meest intensieve) methode is om deze in samenspraak te maken met alle belanghebbenden. Dus inwoners, lokale bedrijven, Banken, Corporaties, de Provincie en uiteraard in overeenstemming met andere gemeenten (om het kannibalisme tegen te gaan).
- IV. Hieruit volgt een 'definitieve' visie. Deze zal voor lange tijd gelden, wellicht enkele decennia, maar dient ten alle tijde flexibel en aanpasbaar te zijn.
- V. Als uitwerking van deze visie, welke de uitkomst is van alle voorgaande onderzoeken en afstemmingsrondes, dienen er meerdere scenario's gemaakt te worden. Een negatieve, een positieve en een realistische.
- VI. Deze scenario's worden afgestemd met de Provincie en buurgemeenten. Hieruit volgt het meest realistische scenario.
- VII. Als volgende fase dient er een gebiedsbepalend Programma van Eisen (PVE) geformuleerd te worden. Hierin wordt de opgave duidelijk geformuleerd, en wordt duidelijk waar sloop en herstructurering, maar ook eventueel nieuwbouw plaats kan vinden.

Figuur 33: wisselwerkings-communicatie-diagram

VIII. Nu volgt de fase van het selecteren van één of meerdere strategieën. Deze zullen een tijdsbestek van enkele decennia moeten kunnen overbruggen. Bij het selecteren is het verstandig om voortijdig selectiecriteria op te stellen aan de hand van de doelstellingen welke uit het PVE komen. Maar zoals dit onderzoek laat zien, kan een gebied alleen goed blijven functioneren (zowel sociaal als economisch) wanneer de strategie die wordt ingezet zorgt dat het gebied duurzaam (flexibel in de tijd) en zelfvoorzienend. Daarom zouden de criteria welke uit de matrix van figuur 19 of 26 een belangrijke basisvoorwaarde kunnen zijn waaraan een strategie dient te voldoen.

Na deze processtappen komt de passieve fase van het faciliteren van buurtinitiatieven, nieuwe innovaties en nieuwe bedrijven, de zogenaamde emergente processen. Gelijktijdig dient de gemeente te blijven monitoren of de strategie nog zijn functie vervuld en de visie gehaald kan worden.

5

**CONCLUSIES en
AANBEVELINGEN**

5.1 Conclusies

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de vooraf gestelde deelvragen en de centrale onderzoeksvraag. Er vindt hiertoe een koppeling plaats tussen het contextuele hoofdstuk, het theoretisch kader en het empirische gedeelte van dit onderzoek. Tot slot worden er op basis van de conclusies uit dit onderzoek aanbevelingen gedaan.

Wat is Krimp?

Deelvraag 1

Krimp is een containerbegrip welke zich manifesteert als een “*highly distinctive, Multifaceted phenomenon in each of our cities*” [Rink & Haase 2011]. Maar in het algemeen wordt met de term *krimp* bedoeld dat er primair sprake is van een demografische vorm van krimp. Daarnaast wordt de term *krimp* (in het Engels *Shrinkage* of *Decline*) vaak voor een verzameling van meerdere krimpvormen gebruikt, zowel in de Nederlandse als de buitenlandse literatuur en praktijkcases.

Hoewel in de literatuur meer dan twintig vormen van krimp worden genoemd, blijkt, zoals in dit onderzoek is aangetoond middels figuur 6, dat deze feitelijk terug te brengen zijn tot zeven primaire krimpvormen.

Het risico van het ontstaan van de gevolgen van een bepaalde krimpvorm is dat in potentie, zoals in figuur 10 wordt aangetoond, een ‘krimpspiraal’ kan ontstaan omdat krimp een cyclisch karakter kent [Renooy et al. 2009]. Met name in perifere krimpende regio’s is deze neergaande spiraal kansrijk om te ontstaan [Van Dam et al. 2006; Renooy et al. 2009; Verkade 2009].

Het blijkt dat er drie ‘kernoorzaken’ ten grondslag liggen aan de huidige krimp [Rink 2012b]: De sociaal-culturele, de economische ontwikkelingen en de globaliseringsprocessen. Hierdoor is de huidige krimp van een meer structurele aard dan in het verleden, waar krimp het gevolg was van oorlogen, epidemieën etc.

De verschillende oorzaken van krimp kunnen een legio gevolgen teweeg brengen op alle schaalniveaus van de samenleving. Maar uiteindelijk blijkt dat met name de economische en de ruimtelijke-fysieke gevolgen de grootste impact hebben in de maatschappij. De economische gevolgen ontstaan op hogere schaalniveaus, zoals op gemeentelijk niveau of zelfs regionaal niveau. Maar deze gevolgen zetten zich door tot het niveau van de wijk of buurt, dikwijls door gebrek aan middelen op dit schaalniveau de aantrekkelijkheid te behouden. Deze ontstane ruimtelijke-fysieke gevolgen hebben voornamelijk hun weerslag op de openbare ruimte van het gebied, de buurt of de wijk en laat zich het best vertalen als verpaupering en aantasting van de leefbaarheid, waardoor het imago en dus de aantrekkelijkheid onder druk komen te staan. De oorzaken hebben per locatie een ander effect doordat deze voornamelijk afhankelijk van de situatie en locatie.

Daarnaast blijkt, afhankelijk van de locatie, dat een enkelvoudige vorm van krimp zelden als problematisch ervaren wordt. Bijvoorbeeld gemeenten als Haarlem en het Gooi welke al jaren bevolkingskrimp vertonen ondervinden weinig gevolgen voor de

aantrekkelijkheid van de gebieden. Het verschil in de effecten van de krimp is voornamelijk afhankelijk van de lokale context en omstandigheden. Daardoor worden gemeenten in verschillende gebieden bij schijnbaar dezelfde krimpvormen met geheel andere gevolgen geconfronteerd.

Het blijkt dat in Nederland door het gematigde krimp tempo de kleinschaligheid en de hoge bevolkingsdichtheid de mogelijke negatieve effecten van krimp zullen meevallen. Maar in de meeste andere Ontwikkelde Landen zijn de gebieden veel kwetsbaarder door de lagere bevolkingsdichtheden. Deze gevolgen hebben met name impact op de aantrekkelijkheid van het gebied. Met name de op de lagere schaalniveaus worden de gevolgen ervaren: De leefbaarheid komt onder druk te staan en het imago kan hierdoor in potentie verslechteren.

Ondanks dat krimp deel uitmaakt van het evolutionaire proces van steden en dorpen, wordt de krimp, in de meeste landen, in eerste instantie vaak genegeerd of zelfs bestreden. Het blijkt dat deze strategie een averechts effect heeft en gemeenten er verstandig aan doen om de krimp te begeleiden of zelfs positief te benaderen.

Feitelijk kan de vraagstelling wat krimp is, beantwoord worden met:

“Krimp is een meervoudige begrip, welke bestaat uit sociaal-culturele, economische en fysieke elementen, welke verschillende oorzaken kent en waarbij de gevolgen afhankelijk zijn van de context en de situatie waar het zich manifesteert.”
Buis 2013

Wat betekent Aantrekkelijkheid?

Deelvraag 2

De term ‘aantrekkelijkheid’ wordt voor vele zaken toegepast, waaronder in de gebiedsontwikkeling, maar het blijkt een containerbegrip te zijn welke voor meerdere interpretaties definieerbaar is: aantrekkingskracht, attractiviteit, aanlokkelijkheid, begeerlijkheid en charme zijn allerlei definitives. In feite kan de term *aantrekkelijkheid* dus als een vorm van verleiding worden uitgelegd. Op het vlak van gebiedsontwikkeling is de term echter het meest duidelijk te omschrijven als een combinatie van ‘leefbaarheid’ en het ‘imago’. Deze twee elementen hebben een samenhangend en versterkend effect met elkaar en zijn daarom onlosmakelijk verbonden bij gebiedsontwikkeling.

Daarnaast blijkt dat het Engelse woord ‘*Quality of Life*’ een betere term is om in gebiedsontwikkeling te gebruiken, aangezien deze term evenveel betekent als de drie Nederlandse woorden gecombineerd.

De term *Quality of Life* is het best te omschrijven door het te ontleden in zes basis-elementen zoals Mitchell [2000] dat heeft gedaan. En inherent in het woord *Quality of Life* zit een kwaliteitsfactor welke omschreven kan worden als ‘imago’, welke daarmee in feite het zevende element is. In Nederland heeft Gerard Marlet [2009] een grote bijdrage geleverd aan het ontleden van de betekenis van *leefbaarheid*.

Geconcludeerd kan worden dat de termen *Quality op Life* en *aantrekkelijkheid* uit de volgende zeven componenten bestaan: Gezondheid, Veiligheid, Fysieke omgeving, Persoonlijke ontwikkeling, Natuurlijke voorzieningen, Ontwikkeling van de samenleving en ten slotte Imago.

Hiermee kan de vraagstelling wat aantrekkelijkheid is, beantwoord kan worden met:

“De aantrekkelijkheid van een gebied is de status die de buitenwereld aan het gebied ontleend ten gevolge van haar sociaal-maatschappelijke, culturele en fysiek-ruimtelijke kenmerken en de onderlinge relaties en wisselwerking ertussen, welke aansluiten op de behoeften van de mensen die er in leven”
Buis 2013

Wat is Strategie?

Deelvraag 3

De term ‘*strategie*’ wordt vaak toegepast voor een grote verzameling van acties. In de gebiedsontwikkeling en bij gemeenten wordt de term ook veelal door beleidsmakers gebruikt voor de toepassing van bepaalde methoden of aanpakken welke vaak de vorm hebben van structuur- en masterplannen. Vaak blijkt dat men hiervoor de term strategie ten onrechte gebruikt veelal omdat de term *strategie* een complex begrip blijkt te zijn, waardoor deze dikwijls verkeerd geïnterpreteerd of zelfs verwisseld wordt met methoden, beleid of instrumenten. Daarom is in deze paper theoretisch wetenschappelijk onderzocht welke definitie te bepalen is voor deze term.

Hiervoor is gebruik gemaakt van het promotieonderzoek van Daamen [2010] en zijn theorieën over strategie door Mintzberg [1978, 1983, 1987, 1989, 1994], Porter [1996, 2005] en Healey [1997, 2004] gebruikt.

Uit een combinatie van de verschillende theorieën en praktijkgerelateerde omschrijvingen is een definitie ontstaan voor de term strategie. De kan als volgt geformuleerd worden:

“Een strategie is een verzameling doelen en doelstellingen met een bepaalde focus, welke voor zowel de korte als de lange termijn worden vastgesteld, waarbij deze doelstellingen een zeker mate van flexibiliteit behouden ter adaptie aan interne en externe factoren die invloed kunnen hebben op het resultaat.”
Buis 2013

Welke strategieën zijn/worden er toegepast in buitenlandse krimpgebieden?

Deelvraag 4

Doordat in Amerika en Duitsland het krimpfenomeen al langer gaande was en zich in veel grotere omvang manifesteerde (ontvolking van soms meer dan 50% van de oorspronkelijke bevolking) dan in andere Ontwikkelde Landen was in beide landen de urgentie hoog om met vernieuwende en innovatieve oplossingen te komen. Uit gebrek aan kennis, maar met name gebrek aan voldoende instrumentarium (zoals krimpgeoriënteerde strategieën) is er daarom in deze landen veel geëxperimenteerd met diverse strategieën, methoden en instrumenten.

Het blijkt dat in het proces van de aanpak van krimp er twee fasen te onderscheiden zijn bij de toepassing van strategieën. Waar eerst strategieën werden ingezet om enkelvoudige problemen op te lossen (sloop als oplossing voor de leegstand etc.) (zie hoofdstuk 2.6), zijn later strategieën toegepast welke een veel bredere scope hadden (zie hoofdstuk 3). Hierbij is het doel om meervoudige problematiek rondom krimp aan te pakken. Bij een aanpak van de meervoudige problematiek zijn weer twee oplossingsrichtingen mogelijk. In het eerste geval wordt er een combinatie gezocht van verschillende strategieën. Een voorbeeld welke vaak voorkomt is *Demolition Strategy* in combinatie met *herstructurering* en *greening*. Maar buiten de extra kosten die dit met zich meebrengt kunnen er tevens conflicterende processen optreden. Als tweede oplossingsrichting is er getracht een integrale strategie te ontwikkelen, of wordt gaandeweg het proces ontwikkeld. Voorbeelden hiervan zijn Smart Decline en Cittaslow.

Veel van deze ingezette strategieën hebben een zogenaamde ‘enkelvoudige’ focus. Dat wil zeggen dat deze een specifieke focus hebben om een specifiek probleem op te lossen. In hoofdstuk 2.6 zijn deze behandeld. Daarbij blijkt dat deze strategieën dikwijls op meerdere fronten effecten teweeg brengen dan het primaire doel waar zij voor ingezet zijn. Maar zoals uit figuur 19 is af te lezen, kan voor elk van deze strategieën geconcludeerd worden dat deze niet voldoen aan de gestelde toetsingscriteria van aantrekkelijkheid en zelfvoorzienendheid. Mede hierdoor wordt er dikwijls een combinatie van verschillende van deze strategieën ingezet wanneer een gemeente een bepaalde doelstelling heeft.

In een later stadium zijn strategieën ontwikkeld welke een meervoudige focus kennen. Deze strategieën hebben veelal de doelstelling om het gebied een bepaalde vorm van aantrekkelijkheid te geven, of deze te behouden. In de gehele buitenlandse literatuur over strategieën welke zijn toegepast in Ontwikkelde Landen, blijken er vier strategieën te zijn welke lijken te voldoen aan de criteria voor aantrekkelijkheid en zelfvoorzienendheid (zie figuur 26). Deze zijn *Smart Decline*, *the Compact Fiber City*, *the Special Social Welfare Zone* en *Cittaslow*. Maar hiervan zijn de CFC en de SSWZ nog in een stadium van concept, en puur als gedachte-experiment uitgevoerd. Daarom zijn alleen Smart Decline en Cittaslow strategieën welke volledig voldoen aan de criteria van zelfvoorzienendheid en aantrekkelijkheid.

Welke strategieën kunnen krimp gemeenten aanwenden om de

Centrale Hoofdvraag

eigen aantrekkelijkheid te behouden?

Doordat er vele verschillende strategieën bestaan met verschillende effecten, maar ook doordat er vele methoden, aanpakken en plannen door beleidsmakers ‘benoemd’ worden tot strategie, terwijl deze methoden etc. dit volgens theoretische maatstaven niet zijn, is het lastig voor beleidsmakers om de juiste strategie te selecteren welke de meeste effectiviteit heeft voor het probleem. Daarom is in dit onderzoek getracht deze strategieën te toetsen en te beoordelen op hun effectiviteit en resultaat.

Het blijkt zoals in figuur 19 wordt aangetoond dat bij alle strategieën met een enkelvoudige focus het behoud van aantrekkelijkheid niet gegarandeerd kan worden. Hetgeen pleit voor de toepassing van een combinatie van verschillende enkelvoudige strategieën of de inzet van strategieën met een meervoudige focus.

Echter blijkt dat een combinatie van verschillende enkelvoudige strategieën conflicteren elementen kan bevatten en hierdoor niet optimaal fungeren. Daarnaast zijn de financiële middelen beperkt en zullen in de toekomst waarschijnlijk nog veel beperkter zijn, waardoor deze tactiek niet optimaal is.

De keuze van strategieën met een meervoudige focus zijn echter beperkt. In de gehele buitenlandse literatuur over strategieën welke zijn toegepast in Ontwikkelde Landen, blijken er vier strategieën te zijn welke lijken te voldoen aan de criteria voor aantrekkelijkheid en zelfvoorzienendheid (zie figuur 26), welke *Smart Decline, the Compact Fiber City, the Special Social Welfare Zone* en *Cittaslow* zijn.

Bij de SSWZ ontbreken richtlijnen waar aandacht aan geschonken dient te worden, met name op het gebied van zelfvoorzienendheid. En de CFC is voornamelijk als een technisch financieel instrument toepasbaar bij andere strategieën omdat de meeste aantrekkelijkheidsaspecten onderbelicht blijven. Voor beiden geldt tevens dat deze strategieën gedachte-experimenten zijn en daarom geen empirisch bewijs kunnen leveren. Hierdoor blijven Smart Decline en Cittaslow over als mogelijke kandidaten welke de hoofdvraag kunnen beantwoorden.

Maar toch is hiermee de vraag niet voldoende beantwoord. De vraag achter de vraag zit in het woord 'behouden'. Hiermee worden in feite twee onderdelen bedoelt: Ten eerste behoud in de vorm van een fysieke kwaliteit. En daarmee lijkt met het eerste deel van deze alinea de vraag beantwoord.

Maar 'behoud' impliceert tevens een tijdsfactor. En deze is met name belangrijk voor een 'structureel' probleem. Aangezien deze krimp decennia tot mogelijk honderd jaar kan gaan duren is het van pure noodzaak om als gebied met name **duurzaam** en **zelfvoorzienend** te zijn. Daarom zijn deze onderwerpen als selectie criterium toegepast om strategieën te selecteren en te toetsen.

Ook aan deze criteria voldoen de strategieën Smart Decline en Cittaslow. Maar ook bij deze strategieën zijn er gebreken ontdekt waardoor de effectiviteit geheel teniet gedaan kan worden.

Smart Decline heeft weinig gelaagdheid binnen de strategieregels en processtappen aangebracht, hetgeen betekent dat het voor vele beleidsmakers zeer moeilijk is om te weten op welke niveaus bepaalde stappen preferent zouden zijn en tevens is de volgorde moeilijk te bepalen.

Cittaslow heeft daarentegen een hele waslijst aan 'eisen' welke als een vorm van leidraad zou kunnen fungeren. Echter wordt er geen prioritering binnen een proces aangegeven waardoor het tevens voor beleidsmakers moeilijk is om in een bepaalde optimale volgorde sturing te geven.

Deze conclusies over de vier 'veelbelovende' strategieën betekenen dat nog geen van deze strategieën voldoende zijn uitgewerkt om door bestuurders en beleidsmakers, welke dikwijls (nog) onvoldoende kennis over krimp hebben, effectief in te kunnen zetten. Daarnaast verdient de opmerking dat voor elke strategie geldt dat deze niet algemeen toepasbaar is op elk gebied en aangezien de omgevingsfactoren zo divers zijn en bepaalde resultaten dus niet gegarandeerd kunnen worden.

5.2 Aanbevelingen

Aangezien dit onderzoek een analyse betreft naar effectieve krimpstrategieën ten behoud van de aantrekkelijkheid, waarbij de hoofdconclusie is dat er gezocht dient te worden naar een combinatie van meerdere effectieve strategieën, en hieruit als antwoord een gecombineerd model is ontstaan welke het SyS-Model heet, blijven een aantal onderdelen onderbelicht. Zoals in hoofdstuk 4 is genoemd zijn er tientallen aanbevelingen, adviezen en conclusies verzameld waarvan een aantal verwerkt zijn in het SyS-Model. Echter was het niet mogelijk om een groot deel van de verzamelde adviezen te verwerken omdat deze niet in een (proces)strategie passen. Daarom worden in dit hoofdstuk deze aanbevelingen etc. gepresenteerd in een aantal classificaties. Tevens zijn hierbij ook aanbevelingen van de auteur toegevoegd.

Meer betrokkenheid van de overheid

Uit vele buitenlandse casestudies blijkt dat in het (recente) verleden veel concurrentie tussen gemeenten is geweest in relatie tot woningbouwproductie en bedrijvigheid hetgeen vaak leidde tot *'kannibalisme'*. Toch blijkt de huidige situatie niet veel anders te zijn. Als we bijvoorbeeld kijken naar het voorbeeld van het nieuwe schaatscentrum *'Ice Dome'*, waarbij een aantal gemeenten met elkaar concurreerden. Er is hier vanuit de nationale overheid te weinig in gestuurd met betrekking tot de duurzaamheid van deze case. Aangezien deze nieuwe ontwikkeling op zeer lange termijn van grote invloed kan zijn op de economie en daarmee de aantrekkelijkheid van het gebied is het van groot belang dat de overheid in bepaalde gevallen meer betrokken is. De overheid is de enige instantie welke een objectieve overweging kan doen in dit soort cases.

Daarnaast voert het Rijk nog steeds een generiek beleid ten aanzien van woningbouw, maar aangezien er in Nederland steeds meer krimp- als groeiregio's voorkomen is het wenselijk om de verstedelijkingsafspraken die het rijk heeft gemaakt meer regionaal te differentiëren, zodat rekening wordt gehouden met het regionale karakter van de woningmarkt. Zowel subsidies (als de LBS) als het vigerende volkshuisvestings- en ruimtelijk beleid zijn vooral gericht op uitbreiding van de woningvoorraad, terwijl voor krimpregio's de aandacht vooral zou moeten liggen op het stimuleren van sloop en herstructurering [o.a. Verwest, Sorel & Buitelaar 2008b].

Tevens kan het Rijk de incongruentie tussen lokaal en nationaal beleid deels wegnemen door in het beleid en beleidsinstrumentarium meer aandacht aan de regionale diversiteit in bevolkingsontwikkelingen te besteden [o.a. Verwest & Van Dam 2010b].

Een meer 'Actief' Faciliterende Rol voor Provincies

Volgens het Interbestuurlijk Actieplan blijkt dat provincies de verantwoordelijkheid én bevoegdheid hebben *"om erop toe te zien dat in de beleids- en planvorming op gemeentelijk, regionaal én provinciaal niveau voldoende en op verantwoorde wijze rekening wordt gehouden met de demografische ontwikkeling in het gebied"* [BZK et al. 2009]. De rol die provincies hierin dienen te spelen is dat zij een meer actief faciliterende rol innemen waardoor samenwerking tussen gemeenten, maar vooral ook samenwerken tussen gemeenten en maatschappelijke instellingen en organisaties plaatsvindt [SER 2011]. De SER heeft hier vier rollen voor aangedragen:

- Als *regisseur*, waarbij de provincie moet sturen op regionale verschillen binnen de provincie via de planningsopgave.
- Als *intermediair bestuur*, om bij te dragen aan de afstemming tussen nationaal en lokaal (ruimtelijk) beleid.
- Als *investeerder*, met een investeringsagenda op basis van een integrale, strategische beleidsnota.
- Als *kennismakelaar*, om relevante actoren met verschillende achtergronden, kennis en ervaring bij elkaar te brengen.

Volgens de SER zijn provincies belangrijke partijen om samenhangend regionaal beleid te voeren waarbij gedifferentieerd dient te worden tussen groei- en krimpgebieden die vaak beide binnen de provinciegrenzen te vinden zijn. *“Belangrijk is hierbij dat provincies op drie terreinen expliciete doorzettingsmacht hebben: ruimtelijke ordening, economie en natuur”* [SER 2011]. Hiervoor heeft de provincie reguliere beleidsmiddelen tot haar beschikking, zoals de nieuwe Wet ruimtelijke ordening⁵⁶ en houdt zij financieel toezicht op de gemeentelijke financiën. Tevens kan de provincie andere middelen inzetten zoals een ontwikkel- of grondbedrijf of een investeringsfonds.

Maatschappelijke Verantwoordelijkheid Lokale Ondernemingen

Corporaties dienen als voorbeeld voor maatschappelijke betrokkenheid in gebiedsontwikkeling. Maar vele andere organisaties zijn vaak veel minder betrokken, terwijl hun rol hierin cruciaal is. Banken zijn een voorbeeld hierin. Banken zouden hun maatschappelijke verantwoordelijkheid moeten nemen⁵⁷ met betrekking tot het financieren van ondernemers, maar ook het flexibel opstellen bij hypotheekverstrekking en bij achterstand van betaling hierop. Deze situatie van financieringsproblemen treedt meer op in krimpgebieden dan in andere gebieden. Het Rijk heeft hier een taak om deze rol meer te ‘verplichten’. Regionale overheden hebben niet voldoende (machts-) middelen om dit te bewerkstelligen. Waarschijnlijk zal er nieuwe wetgeving nodig zijn om deze maatschappelijke verantwoordelijkheid meer te effectueren.

Behoud van Toegankelijkheid van Voorzieningen

Voor het behoud van de aantrekkelijkheid in krimpgebieden, welke vaak landelijke gebieden betreffen, is het van belang om diverse voorzieningen toegankelijk te houden. Hier zouden de (regionale) overheden een grote rol in moeten spelen. Het gaat hierbij om voorzieningen als zorg en welzijn, onderwijs en dagelijkse behoeften. Hierbij is niet vereist dat deze voorzieningen in elk gebied aanwezig zijn, maar dat deze bereikbaar zijn binnen een aanvaardbare tijd en afstand. In grensgebieden zou gebruik gemaakt kunnen worden van de voorzieningen in nabijgelegen buurlanden. Dit vereist bijzondere aandacht aangezien de grensoverschrijdende infrastructuur nu soms te wensen over laat [o.a. Steenbekkers et al. 2006].

⁵⁶ Verwest, Sorel en Buitelaar [2008b] concluderen dat met de nieuwe Wet op de ruimtelijke ordening (nWro) de provincie mogelijkheden meer mogelijkheden heeft om gemeenten te stimuleren om hun regionale afspraken na te komen. Provincies kunnen een inpassingsplan maken of een projectbesluit nemen: beide als vervanging van het bestemmingsplan.

⁵⁷ In sommige regio's is er wel betrokkenheid van banken. In Parkstad Limburg hebben Limburgse (Rabo)banken een **kredietfonds** gevormd: het Limburgs Economie VersnellingsFonds (LEF) met als doel innovatie van starters en mkb-ondernemers te stimuleren. De banken beogen hiermee een impuls te geven aan de regionale economie [SER 2011].

Aanpassing Wet- en regelgeving

Tijdens dit onderzoek blijken vele krimpgebieden grote nadelen te ondervinden van de huidige wet- en regelgeving. Zowel in Nederland als in het buitenland is dit een herkenbare situatie. Dit geeft de noodzaak aan dat de drie verschillende overheden samen moeten werken om wetgevingen en planningsmethodieken te ontwikkelen⁵⁸ voor het krimpfenomeen [Provincie Groningen 2011].

Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling [2011] pleit “voor het opnemen van een ‘krimp-experimenteerartikel’ in elke nieuwe wetgeving en voor een ‘lex specialis’ (vgl. de ‘Rotterdam wet’) voor krimpgebieden die onorthodoxe maatregelen mogelijk maakt, bijvoorbeeld voor de aanpak van de particuliere woningvoorraad”.

Stimuleren economie

Zoals in dit onderzoek is gebleken is een van de meest cruciale aspecten van de aantrekkelijkheid en duurzaamheid van een gebied de zelfvoorzienendheid. Het is van levensbelang voor een regio of gebied om een eigen (regionale) economie te hebben, waardoor exogene financiële middelen niet nodig zijn. Dit maakt het gebied aantrekkelijk voor bedrijven en inwoners. Om ontwikkelingen in krimpregio's te stimuleren kunnen de volgende adviezen een bijdrage leveren aan het vergroten van de kans van regionale economieën:

- Stel aankoop van particuliere woningen door corporaties in krimpgebieden vrij van overdrachtsbelasting.
- Introduceer een laag BTW tarief voor herstructureringsgebieden.
- Invoering van een laag fiscaal tarief voor bedrijfsleven
- Pas de regels van Waarborg Sociale Woningbouw en Centraal Fonds Volkshuisvesting in krimpgebieden zodanig aan, dat noodzakelijke investeringen worden gestimuleerd.
- Onthef (bepaalde) krimpgebieden, wellicht tijdelijk, van toepassing van (onderdelen van) de EU-beschikking inzake staatssteun aan corporaties.
- Garantiefonds van de banken: banken leveren een financiële bijdrage⁵⁹ aan de sloop van leegstaande woningen om ervan verzekerd te zijn dat de waarde van het vastgoed (van hun klanten, die wonen in de betreffende wijk) niet te veel daalt. In Duitsland betalen sommige banken mee aan de sloop van leegstaande woningen.
- In een situatie van nieuwbouw, maar dat is in deze gebieden nauwelijks aan de orde, kunnen ook andere instrumenten worden ingezet. Daarbij kan gedacht worden aan:

58 “Er gebeurt op het thema ‘krimpproof maken van wet- en regelgeving’ al veel. Zo zijn de provincies Limburg, Groningen en Zeeland, ondersteund door deRijksoverheid, bezig om de knelpunten voor diverse beleidsterreinen in kaart te brengen. Het gaat concreet om regelknelpunten in het onderwijs, de zorg, hetwonen, de arbeidsmarkt en grensoverschrijdende vraagstukken” [SER 2010a en b].

59 “In Duitsland zijn voorbeelden bekend van banken die een financiële bijdrage leveren aan de sloop van leegstaande woningen om ervan verzekerd te zijn dat de waarde van het vastgoed (van hun klanten die wonen in de betreffende wijk) niet te veel daalt. Een dergelijke waarde-daling kan namelijk problemen met zich mee brengen voor woningbezitters met een hypotheek die hun pand willen verkopen, en die zouden op hun beurt weer kunnen leiden tot problemen voor de hypotheekverstrekkers. Dat is één reden voor sommige Duitse banken om te investeren in herstructureringsgebieden.2 De houding van banken ten aanzien van sloop is overigens ambivalent vanwege het freeridersprobleem. Sommige banken profiteren van de bijdragen van andere banken zonder zelf iets te doen. Enerzijds is het goed voor de woningmarkt(en daar-mee ook voor de bank) om panden te slopen. Anderzijds kan sloopnegatief uitpakken voor de bank wanneer het te slopen pand onderdeel uitmaakt van het kredietbestand van de bank (Krewerth 2002; Bernt 2002: 28). Ook in Nederland wordt door de overheid actief naar samenwerking met banken gezocht. Zo is in Noordoost Groningen de Rabobank benaderd voor een garantiefonds” [Verwest, Sorel & Buitelaar 2008b].

Vergroten Instrumentarium

In de literatuur wordt er veelal gesproken van verevening, waarbij een deel van de ontwikkelingswinst uit de realisatie van nieuwbouw of een extra belastingheffing op uitbreidingen waarmee een deel van de sloop of herstructurering op andere locaties kan worden opvangen. Echter zullen er in krimpgebieden weinig opbrengsten zijn. Ook regionale⁶⁰ verevening lijkt niet vruchtbaar. *“Het is een te optimistisch beeld dat groei- en krimpgebieden iets te verevenen zouden hebben. Het punt is dat de groeigemeenten ook geen middelen kunnen genereren voor hun ruimtelijke ontwikkeling, inclusief herstructurering”* [Klinkers, Hovens & Derks 2009]. Dit pleit voor een nationale verevening⁶¹ welke op gang gebracht moet worden, waarbij door waardestijging in groeigebieden en waardedaling in krimpgebieden deze winst- en verliesposten met elkaar verevend dienen te worden.

The Symbiotic Shrinking Model

In dit onderzoek is een concrete aanzet gegeven voor een algemeen krimpmodel, het SyS-Model, welke als een ‘kompas’ gebruikt kan worden door beleidsmakers van gemeenten. Dit model houdt enerzijds rekening met de complexiteit van met name beleidsvoering en toepassing van strategieën in kripsituaties door zoveel mogelijk op abstracte wijze processtappen te beschrijven. Anderzijds geeft dit model concrete adviezen welke vanuit de conclusies, aanbevelingen en adviezen van derden is verzameld en hierin is verwerkt.

Maar voor de implementatie van dit model in de praktijk verdient het de aanbeveling om het SyS-Model eerst kritisch te evalueren en vooral verder te ontwikkelen. Hierdoor ontstaat er meer empirische bewijsvoering, maar ook meer draagkracht om dit model te gaan gebruiken. Daarnaast zou dit model ook gelijk in de praktijk toegepast kunnen worden waarbij het van belang is dat een procesmanager of bestuurder veel inhoudelijke kennis heeft van het krimpfenomeen en daarmee dit model praktisch kunnen aanvullen, in feite net als bij de strategie van Smart Decline is gegaan.

60 *“Met de nieuwe Grondexploitatiewet wordt het voor gemeenten mogelijk om publiekrechtelijke verevenen (door een intergemeentelijk exploitatieplan). Maar omdat krimp in een regio vaak ongelijk verdeeld is, hebben niet alle gemeenten in gelijke mate last van de krimp, hetgeen de regionale verevening extra onder druk zet. Daarnaast worden de mogelijkheden voor verevening kleiner doordat in een krimpgebied met een ontspannen woningmarkt de keuze voor consumenten groot is en de marges op nieuwbouwprojecten klein zijn”* [Verwest, Sorel & Buitelaar 2008b].

61 Het probleem echter hierbij is *“dat het om afzonderlijke financiële systemen gaat: waardestijging in groeigebieden blijkt uit vastgoedwaarde van bv. woningen, waarvoor de gemeente WOZ-belasting kan heffen. Waardestijging en winst van projectontwikkelaars wordt als bedrijfsinkomsten beschouwd. Dit komtdeels via belastingheffing weer in de rijkskas. Een klein deel kan met behulp van de nieuwe instrumenten van grondexploitatiewet van de Wro worden afgeroomd door gemeenten. Waardedaling van particulieren vinden we nergens terug: die moet de particulier of coporaties zelfnemen. Het enige middel is om waardestijging via instrumenten af te romen en in te zetten voor dichten van gaten in krimpgebieden”* [Provincie Groningen 2011].

6

REFLECTIE

Terwijl de aanzet van dit onderzoek als doelstelling had om effectieve strategieën te ‘ontdekken’ welke toepasbaar zijn in krimpsituaties, was de uitkomst mager. Het vermoeden was dat er veel meer strategieën zouden zijn welke vooral duurzaam en zelfvoorzienend waren. Dus flexibele strategieën welke over een lange tijd konden anticiperen op exogene factoren en waarbij deze strategieën vooral ook economische elementen hadden en daardoor minder tot geen subsidie nodig hadden om de aantrekkelijkheid van het gebied te behouden. Maar dit viel erg tegen.

Het vermoeden was dat de strategieën met een enkelvoudige focus (zie hoofdstuk 2.6) niet geheel zouden voldoen aan de gestelde criteria. En dat bleek ook de uitkomst te zijn. Maar de vooronderstelling was dat er evenveel strategieën te vinden zouden zijn welke een meervoudige focus hadden en tevens ook aan deze criteria zouden voldoen. Het bleken er maar vier te zijn. Van deze vier bleken er drie te voldoen. *Smart Decline*, *Cittaslow* en de *Special Social Welfare Zones*. De laatste van de drie bleek met name een gedachte-experiment te zijn. En hoewel sterk onderbouwd was er geen empirisch bewijs aan te leveren voor de uitkomsten.

En hoewel *Smart Decline* en *Cittaslow* in eerste instantie aan alle criteria voldeden, waren deze niet voldoende uitgewerkt om als strategie zomaar toe te passen. Dit stimuleerde in feite het idee om zelf een model of strategie te ontwikkelen welke geen van de negatieve effecten zou hebben en zoveel mogelijk de positieve, en heeft geresulteerd in een Symbiotisch Model, het *SyS-Model*.

In feite wordt met Symbiose bedoeld dat het een versmelting is van alle positieve elementen welke elkaar tevens versterken. Dit model is gaandeweg het onderzoek verder ontwikkeld, maar door de korte tijdsspanne van dit onderzoek is het alleen mogelijk gebleken om de hoofdstructuur en de meest belangrijke processtappen te formuleren. In feite zou ik dit model verder uit willen werken. Maar ook andere onderzoekers zouden verdere diepgang kunnen leveren aan dit model. Hierbij valt te denken aan een afstudeerscriptie of zelfs een promotieonderzoek. Daarnaast zou het model ook ingezet kunnen in een praktijksituatie waarbij sterk aanbevolen wordt om dit proces door een procesmanager met veel kennis van krimp te laten uitvoeren, of een beleidsmaker onder begeleiding van een krimpexpert dit experiment uit te laten voeren, zoals in Youngstown met *Smart Decline* het geval is geweest.

Het SyS-Model

Het ontwikkelde SyS-Model is een eerste aanzet waarbij een reeks van onderzoeken en experimenten nog plaats dienen te vinden om dit model toepasbaar te kunnen maken voor de praktijksituatie. Het ontwikkelde krimpmodel is een abstract model welke voornamelijk op hoofdlijnen inspeelt op de processtructuur. En hoewel er suggesties gedaan worden als oplossingsmogelijkheden, mogen deze niet als de enige waarheid aangemerkt worden.

Zoals in meerdere hoofdstukken al genoemd wordt, is er geen strategie als ultiem instrument inzetbaar met een oplossing voor alle problemen. Zo geldt dit ook voor het Symbiotic Shrinking Model. Per gebied, regio en zelfs per land kunnen de omstandigheden en oorzaken van de ontstane krimp dusdanig verschillend zijn dat bij op het oog dezelfde omstandigheden toch hele andere gevolgen zijn ontstaan.

Dit model heeft met name tot doel om beleidsmakers een soort ‘kompas’ te geven bij de keuze, maar vooral bij de toepassing van strategieën binnen het gebiedsontwikkelingsproces. Hierbij worden cruciale aspecten aanbevolen welke uiteindelijk een bepaald effect hebben op de aantrekkelijkheid van een gebied. Deze aspecten, zoals duurzaamheid, sociale cohesie, governance etc. hebben zowel invloed op de effectiviteit als de duurzaamheid van de strategie, en daarmee effect op de kansrijkheid van het succesvol behalen van de doelstelling(en).

Gebiedsontwikkeling 3.0 (GBO 3.0)

Als kanttekening bij deze paper dient opgemerkt te worden dat dit een onderzoek betrof naar buitenlandse strategieën welke een specifieke focus hadden, of waren toegepast in krimpgebieden. Bewust buitenlandse strategieën omdat in Nederland de krimp pas kort gaande en maar in enkele gebieden van Nederland. Daarbij kwam tevens dat de krimp in vergelijking met het buitenland maar heel gering was. Hierdoor was de kans zeer klein dat er wetenschappelijke conclusies getrokken konden worden uit de Nederlandse situatie. Echter is in Nederland al een aantal jaar een gehele ontwikkeling gaande met betrekking tot de gebiedsontwikkeling. Er wordt veel onderzoek gedaan, veel gesproken en veel gediscussieerd over de Nederlandse gebiedsontwikkeling. Hierbij is de stelling dat in de Nederlandse praktijk meet Governance en minder Government nodig is. Dit heeft een evolutie teweeg gebracht van de zogenaamde GBO 1.0 naar GBO 2.0 en uiteindelijk de GBO 3.0. Al deze modellen zijn ontwikkeld vanuit een groeiperspectief en veelal hebben deze betrekking op binnenstedelijk ontwikkelen. Maar GBO 3.0 lijkt in een bepaalde hoedanigheid sterk op het *Smart Decline-model*. Er wordt met GBO 3.0 tevens Top-down en Bottom-up ontwikkeld, er is een sterke vorm van governance, er worden veel lokale actoren betrokken bij de ontwikkeling, waaronder de inwoners en ook is deze strategie duurzaam en zelfvoorzienend. Al met al lijkt dit model een kansrijke strategie om in krimpgebieden toe te passen. Maar zoals hierboven vermeld is, kon deze niet onderzocht worden in dit onderzoek vanwege de gestelde selectiecriteria. Maar het verdient sterk de aanbeveling om de GBO 3.0 als experiment toe te passen in krimpgebieden. Het vermoeden bestaat dat deze een hoge mate van succesvol kan blijken.

Maar welk soort ontwikkeling er ook opgestart dient te worden, en welke strategieën, instrumenten en middelen men ter beschikking heeft. Het allerbelangrijkste voor alle ontwikkelingen is dat de context (in de volle breedte van het begrip) samen met de plaatselijke actoren het meest invloedrijk is. Daarom is van cruciaal belang om in elk (krimp)gebied eerst een gedegen onderzoek te doen welke oorzaken ten grondslag liggen, en welke specifieke gevolgen dit teweeg hebben gebracht, of mogelijk te verwachten is. Daarnaast dient er altijd een SWOT-analyse plaats te vinden voor meerdere schaalniveaus en meerdere onderwerpen zodat het duidelijk wordt in welke positie een gebied zich bevindt. Daarna pas kan een strategie geselecteerd worden welke aansluit bij de context.

LITERATUUR

A

- Albrechts, L. [2003], *'Planning and Power: Towards an Emancipatory Planning Approach'*
- Albrechts, L. & S.J. Mandelbaum [2005], *'The Network Society: A new context for planning'*
- Allers, M.A. & Zeilstra, A.S. [2009a], *'Bevolkingsdaling en gemeentelijke financiën'*. Groningen: COELO.
- Allers, M.A. & Zeilstra, A.S. [2009b], *'Bevolkingsdaling: geen paniek'*, B&G 36 [Juli/ Augustus]: 24-28.
- Allers, M.A. & Zeilstra, A.S. [2009c], *'Bevolkingsdaling: een probleem voor de gemeentelijke financiën'*
- Amin, A., Thrift, N. [1994] *'Globalization, institutions, and regional development in Europe'*, Oxford University
- Amin, A. [2004], *'Regions Unbound: Towards a new politics of place'*. Geografiska Annaler, Vol. 86B, No. 1
- Arts, Prof. Dr. B. [2013], *'Duurzame Ontwikkeling, wat is dat nou eigenlijk?'*, www.meesterbrein.com
- Audirac, I. [2002], *'Information technology and urban for'*, Journal of Planning Literature 17: pp. 212-226.

B

- Baarda, D., de Goede, M. en Theunissen, J. [2009], *'Basisboek kwalitatief onderzoek'*
- Bahlmann, J.P. [1999], *'Denken en doen; organisaties in crisis'*, In: Segers, J. [1999], *'Methoden voor de maatschappijwetenschappen'*. p. 31-52,
- Balvers, R. [2008], *'Jaag niet alle armen uit opgeknapt buurt'*, in: *Het Parool*, 29 februari, p. 25, en in: De Volkskrant; *'Achterstandswijk niet beter af door komst rijkere bewoners'*, 22 februari 2007.
- BBR Federal Office for Building and Regional Planning [2001], *'Spatial Development and Spatial Planning in Germany'*. Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, Bonn.
- BBR Federal Office for Building and Regional Planning [2005], *'Raumordnungsbericht 2005'*, Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, Bonn.
- Beauregard, R. A. [1993], *'Voices of Decline – the Postwar Fate of U.S. Cities'*. Oxford: Blackwell
- Beauregard, R. A. [2003], *'Aberrant cities: urban population loss in the United States, 1820–1930'*, in: *Urban Geography*, 24/8, 672-690.
- Beckhoven, E. van & van Kempen, R. [2002], *'Het belang van de buurt'*. Utrecht: NETHUR.
- Beckouche, P. et al. [2001], *'Inégalités et intercommunalité en Ile de France'*, 2001 Plus, n°57. (Vertaling)
- Beer, J. de (2004), *'Laagste bevolkingsgroei sinds 1900'*, cbs webmagazine
- Beets, G. [2009], *'Demografische ontwikkelingen in de wereld en Europa'*, in: Nimwegen, van & Heering [2009], *'Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2009. Van groei naar krimp. Een demografische omslag in beeld'*, NIDI rapport nr. 80, pp. 27-57.
- Benke, C. [2005], *'Historische Schrumpfungsprozesse. Urbane Krisen und städtische Selbstbehauptung'*. In: Jahrbuch StadtRegion 2004/05: Schwerpunkt: Schrumpfende Städte, pp. 49-70.
- Berg, L. van den et al. [1982], *'Urban Europe: a study of growth and decline. Vol. 1'*, Pergaman Press: Oxford.
- Bergeijk, E. van et al. [2008], *'Helpt herstructurering? Effecten van stedelijke herstructurering op wijken en bewoners'*, Delft: Eburon.
- Bijl, R. [2009], *'Krimp en voorzieningen'*, in DEMOS jaargang 25 themanummer 7
- Blakely, E.J. [1994], *'Planning Local Economic Development'*, Sage, 1994.
- BMVBW – Bundesministerium für Verkehr, Bau- und Wohnungswesen [2003], *'Dokumentation zum Bundeswettbewerb „Stadtumbau Ost“'*, Berlin.
- BNA [2007], *'Bouwen voor krimp'*,
- BNA, Stagg, Staro, Stawon, Aedes, KEI [2009], *'Ruimte maken voor krimp, Ontwerpen voor minder mensen'*, Resultaten en aanbevelingen uit Ontwerplab Krimp, Amsterdam: BNA, Stagg, Staro, Stawon, Aedes, KEI.
- Boers, R. , Poulus, C. [2007], *'Een uitdaging in de krimp'*, Tijdschrift voor de Volkshuisvesting 13 [1]: 22-26.
- Bontje, M. [2004a], *'Facing the challenge of shrinking cities in East Germany: the case of Leipzig'*, *Geojournal* 61 [1]: 13-21.
- Bontje, M. [2004b], *'Leipzig een krimpende stad'*, *Geografie* 13: pp. 24-27.
- Bontje, M. [2009a], *'Parkstad Limburg: krimpregio op zoek naar identiteit en toekomst'*, *Geografie* 18: 29-31.
- Bontje, M. [2009b], *'Parkstad Limburg, een kansrijke regio'*. In: *'De nieuwe groei heet krimp. Een perspectief voor Parkstad Limburg'*
- Borgman, G. , Renooy, P. [2009], *'Krimp biedt ook ruimte'*, *Ruimte magazine* 2009 [3]: pp. 10-16.
- Borja, J. & Castells, M [1997], *'Local and global: Management of Cities in the information age'*,
- Born, H. [2009], *'Onze klok wijst nieuwe tijden aan'* [MCD 5]
- Bosch, F.A.J. [1997], *'Wat is strategie: zoeken naar unieke resources of het scheppen van een unieke value chain configuratie?'*

- Brandstetter, B. et al. [2005], 'Umgang mit der schrumpfenden Stadt - ein Debatteneueberblick', in: Berliner Debatte Initial 16/6, 55-68.
- Brombach, K. et al. [2005], 'Von England lernen? Vier Fallstudien zum Stadtbau in englischen Städten: Urban Regeneration in Sheffield, Middlesbrough, St. Helens and Whitehaven'
- Bryman, A. [2008], 'Social Research Methods'. Oxford University Press Inc: New York.
- Buhnik, S. [2012], 'Urban shrinkage patterns in Japan: the case of the Osaka Metropolitan Area', OECD
- Buis, M. [2013], 'Smart Decline.....een nieuwe strategie voor krimpgebieden?', [MCD 9]
- BUITEN [Bureau voor Economie & Leefomgeving] [2011], 'Zuyderzeerland; Ontwikkelingsvisie'
- Bureau PAU, Rijksuniversiteit Groningen en NIDI [2010], 'Beleidsaanpak bevolkingskrimp in het buitenland'
- Burgess, E.W. [1925], 'The Growth of the City: An Introduction to a Research Project',
- Burton, E. [2000], 'The compact city: Just or just compact? A preliminary analysis'. *Urban Studies* 37 (11).
- Buys, A. (1997) De ideale mix? Een verkenning van visies, feiten en verwachtingen ten aanzien van de bevolkingssamenstelling van buurten en wijken. Amsterdam: RIGO.
- Buys, A., Iersel, J. van [2008], 'Sturen met nieuwbouw', Amsterdam: Rigo Research en Advies.
- BZK et al. [Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties [BZK], Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer [VROM], Vereniging van Nederlandse Gemeenten [VNG] & Interprovinciaal Overleg [IPO]] [2009], 'Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling: Krimpen met kwaliteit'.
- BZK [2010], 'Juni circulaire gemeentefonds 2010', 9 juni 2010, Den Haag: Ministerie van BZK.

C

- CAB [2011], 'Leven in de leegte. Leefbaarheid in Noord-Groningen anno 2010', Groningen2011
- Castells, M. [2000], 'The Rise of the Network Society', Blackwell Publishing, Incorporated 2nd edition.
- Chandler, A. [1962], 'Strategy and Structure: Chapters in the History of the American Industrial Enterprise'
- Christaller, W. [1933], 'Die zentralen Orte in Süddeutschland' [Engelse vertaling door W. Baskin, 1966]
- Cittaslow International [2011], www.cittaslow.org
- Cittaslow Nederland [2013], <http://www.cittaslow-nederland.nl/>
- Cittaslow UK [2013], <http://www.cittaslow.org.uk/>
- City of Youngstown [2005], 'Youngstown 2010 Citywide Plan'
- City Planning Commission of the City Detroit [1990], 'Detroit Vacant Land Survey'
- Clarke, G., J. Huxley and D. Mountford [2010], 'Organising Local Economic Development: The Role of Development Agencies and Companies', Local Economic and Employment Development [LEED]
- Companen [2008], 'Krimp... een groeiende opgave', [Aedes]
- Corner, J. [2003], 'Landscape Urbanism', in: Mostafavi, M. [2003], 'Landscape Urbanism. A Manual for the Machinic Landscape', London: Architectural Association
- Couch, C., Karecha, J., Nuissl, H., Rink, D. [2005], 'Decline and sprawl: an evolving type of urban development - observed in Liverpool and Leipzig'. *European Planning Studies* 13 [1]: 117-136.
- CPB, MNP, RPB [2006], 'Welvaart en Leefomgeving. Een scenariostudie voor Nederland in 2040'.
- Cunningham-Sabot, E. & Fol, S. [2007], 'Schrumpfende Staedte in Westeuropa: Fallstudien aus Frankreich und Grossbritannien', *Berliner Debatte Initial* 18/1, 22-35.
- Cunningham-Sabot, E. & Fol, S. [2009], 'Shrinking Cities in France and Great Britain. A Silent Process?', In: 'The Future of Shrinking Cities: Problems, Patterns and Strategies of Urban Transformation in a Global Context'.

D

- Daamen, T. [2010], 'Strategie als kracht: naar effectieve strategieën voor stedelijke ontwikkelingsprojecten'
- Dam, F. van [1995], 'Meer voor minder. Schaalverandering en Bereikbaarheid van Voorzieningen in Landelijke Gebieden in Nederland'.
- Dam, F. van, Groot, C. de, Verwest, F. [2006], 'Krimp en ruimte. Bevolkingsafname, ruimtelijke gevolgen en beleid', Ruimtelijk Planbureau.
- Dam, F. van, Groot, C. de & Verwest, F. [2007a], 'Zeven misverstanden over de ruimtelijke gevolgen van bevolkingskrimp', *Geografie*, 16 [1]: 20-23.
- Dam, F. van, Verwest, F. & Groot, C. de [2007b], 'Demografische krimp: prikkel voor de woningmarkt', *Ruimte in Debat*, 2007 [1]: 2-7.
- Dam, F. van, Groot, C. de & Verwest, F. [2007c], 'Groeï, krimp en ruimte. Toekomstige regionale en lokale verschillen', *Demos*, 23 [1]: 1-5.
- Dam, F. van, Verwest, F. & Groot, C. de [2008], 'De ruimtelijke gevolgen van demografische krimp', *B&M* 35 [4]

- Dam, F. van [2009], 'Ruimtelijke gevolgen', in: Nimwegen, N. van & Heering, L [2009], 'Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2009. Van groei naar krimp. Een demografische omslag in beeld', NIDI nr. 80, pp. 87-111.
- Dam, F. van & Verwest, F. [2010], 'Bevolkingskrimp is een prikkel voor de woningmarkt', Dagblad van het Noorden, 13 February 2010, pp. 4.
- Dam, M. van [2010], 'Think tomorrow...act today', [MCD 6]
- Dander, T.U. [2007], 'Vergrijzing en krimp, Demografische trends en gemeentelijk beleid'. B&G 34 [3]: 19-21.
- Dantzig, G. B. & Saaty, T. L., [1973], 'Compact City: Plan for a Liveable Urban Environment',
- Dart [2012], 'Final Report, DART Declining, Ageing and Regional Transformation'
- De Geyter Architects [2002], 'After-Sprawl. Research for the Contemporary City', Rotterdam: NAI Publishers
- De Groot, N. & Schonewille, J. [Movisie][2012], 'Krimp in beeld, De sociale gevolgen van demografische veranderingen'
- Dekker, N. [2011], 'Organiseren van sturing op stedelijke gebiedsontwikkeling'
- Demos [2009] Jaargang 25, September 2009, Themanummer 7, ISSN 016 9 -1473
- Derks, W.M. [1996b], 'Een teruglopende bevolking: gevolgen voor economie en arbeidsmarkt in Limburg', in: Dykstra, P.A., Wissen, L. [1996], 'Een teruglopende bevolking: ramp of remedie', Bevolking en gezin: 79-89.
- Derks, W.M. [2006a], 'Van groei naar afname', Rooilijn 39 [2]: 57-63.
- Derks, W.M. [2006b], 'Structurele bevolkingsdaling. Een nieuwe realiteit in perspectief', [RABO]
- Derks, W.M. [2009], 'Aandacht voor krimp neemt toe', in: Demos 25 [1]: 9-10.
- Derks, W. M. [2013], 'Cijfers rond bevolkingsdaling, mei 2013'
- Derks, W.M., Hovens, P. & Klinkers, L. [2006a], 'Structurele bevolkingsdaling. Een urgente nieuwe invalshoek voor beleidsmakers', Den Haag: Sdu Uitgevers bv.
- Derks, W., Hovens, P., Klinkers, L., [2006b], 'De krimpende stad. Ontgroening, vergrijzing, krimp en de gevolgen daarvan voor de lokale economie'; NICIS, 2006 [NICIS].
- Derksen, W. [2010], 'Demografie en gemeenten', Bestuurskunde 19 [3]: 93-104.
- Detmar, J. [2006], 'Naturally deterrent urban development?', in: Oswalt, P. [2006], 'Shrinking Cities Vol 2'.
- Di Gaetano, A. and Strom, E. [2003], 'Comparative Urban Governance. An Integrated Approach. Urban Affairs', Review 38, 3, 356-395.
- Dijk, J. van & Pellenbarg, P.H. [2006a], 'Is de periferie van Nederland ten dode opgeschreven?', Dagblad van het Noorden, 25 March 2006, pp.2.
- Dijk, J. van & Pellenbarg, P.H. [2006b]. 'Een lege periferie door Derks?', Rooilijn 39 [4]: 161-166.
- Dijk, J. van & Pellenbarg, P.H. [2006c], 'Afscheid van het groeidenken', Economisch- Statistische Berichten, 30 June 2006, 91 [4489]: 316.
- Dijkstal, H.F. & Mans, J.H. [2009a], 'Krimp als structureel probleem. Rapportage Topteam Krimp voor Parkstad Limburg'.
- Dijkstal, H.F. & Mans, J.H. [2009b], 'Krimp als structureel probleem. Rapportage Topteam Krimp voor Groningen'.
- Dijkstal, H.F. & Mans, J.H. [2009c], 'Consequenties van demografische ontwikkelingen in Zeeland. Rapportage Topteam Krimp voor Zeeland'.
- Dijkstal, H.F. [2009], 'Bevindingen over de krimp gevolgen Zuid-Limburg, toespraak op congres Krimp als kans'.
- Domhardt, H. und Troeger-Weiß, G. [2006], 'Germany's Shrinkage on a Small Town Scale'
- Dossier ZL [2012], 'KRIMP? welke krimp?', in Zuiderlucht juni/juli 2012
- Duits, S. [2011], 'Samenwerken duurt het langst' [MCD 7]
- Duin, C. van, Jong, A. de, Broekman, R. [2006], 'Regionale bevolkings- en allochtonenprognose 2005-2025', [RPB en CBS].
- Duin C. van, Garssen J. [2011], 'Bevolkingsprognose 2010-2060: sterkere vergrijzing, langere levensduur', CBS
- Dyer, A. [1991], 'Decline and Growth in English Towns 1400 - 1640', London: Macmillan Education

E

- Eichholtz, P. & Lindenthal, T. [2008], 'Demographic Change, Human Capital and the Demand for Housing'.
- Elzerman, K. [2010], 'A future with shrinkage: What is a suitable policy response to shrinkage?'
- Etil [2008], 'Transformatieopgave Parkstad Limburg'.
- Euwals, R., Folmer, K., Knaap, T. , Volkerink, M. [2009], 'Bevolkingskrimp en de arbeidsmarkt', in: Nimwegen, N. van & Heering, L. [2009], 'Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2009. Van groei naar krimp. Een demografische omslag in beeld', NIDI rapport nr. 80, Amsterdam: KNAW Press, pp 145-162.

F

- Fernandez, C., Kubo, N., Noya, A., Weyman, T. [2012], 'Demographic Change and Local Development: Shrinkage, Regeneration and Social Dynamics', [OECD/LEED]
- Flüchter, W. [2008], 'Shrinking Cities in Japan: Between Megalopolises and Rural Peripheries', in Oswalt [2008], 'Shrinking Cities: Complete Works 3 Japan'
- Flyvbjerg, B. [2001], 'Making Social Sciences Matter: Why social inquiry fails and how it can succeed again'.
- Föbker, S. [2008], 'Wanderungsdynamik in einer schrumpfenden Stadt. Eine Analyse innerstädtischer Umzüge'.
- Francke, M. [2010], 'Krimp en woningprijzen. De invloed van demografische krimp op de woningprijzen'.
- Friedman, M & R [1980], 'Free to Choose: A personal statement'
- Friedman, M & R [1987], 'The Case for the Negative Income Tax'
- Friedman, M & R [2002], 'Capitalism and Freedom'

G

- Gaag, N. van der, Wissen, L.J.G. van, Imhoff, E. van [1999], 'Regional population growth or loss: what makes the difference?', Demos 15 [8]: 1-4.
- Gáková, Z. & Dijkstra, L. [2010], 'Does population decline lead to economic decline in EU rural regions?', Regional Focus, no. 01/2010, Brussels: European Union Regional Policy.
- Ganser, R. & Piro, R. [2012], 'Parallel Patterns of Shrinking Cities and Urban Growth: Spatial Planning for Sustainable Development of City Regions and Rural Areas'.
- Gatzweiler, H., Meyer, K. and Milbert, A. [2003], 'Schrumpfende Städte in Deutschland? Fakten und Trends', in: Informationen zur Raumentwicklung [2011], [10/11], pp 557-574.
- Gehl, J. [2010], 'Cities for People'
- Gemeente Heerlen [2009], 'Krimp als kans. De mijnlamp als gidsfunctie voor stadsdeel Hoensbroek'.
- Gerrichhauzen, L. , Dogterom, J. [2007], 'Krimp als kans'
- Glaeser, E.L. , Gyourko, J. Saiz, A. [2001], 'Consumer City', in: Journal of Economic Geography, pp. 27-50
- Glaeser, E.L. , Gyourko, J. [2005], 'Urban Decline and Durable Housing', The journal of political economy, nr113
- Glaeser, E. & Gyourko, J. [2006], 'Housing Dynamics'. NBER Working Paper 12787, revised February 2008
- Giddens, A. [1984], 'The Constitution of Society', Cambridge [UK]: Polity Press
- Glazenburg, D. [2012], 'Nieuwe Schoolvormen noodzakelijk voor ontgroenend Nederland'.
- Glock, B. [2005], 'Umgang mit Schrumpfung. Reaktionen der Stadtentwicklungspolitik in Duisburg und Leipzig', in: Gestring, N. et al [2005], 'Jahrbuch StadtRegion 2004/2005 Schwerpunkt Schrumpfende Staedte', VS Verlag fuer Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 71-89.
- Glock, B. [2006], 'Stadtpolitik in schrumpfenden Städten Duisburg und Leipzig im Vergleich',
- Glock, B. & Häussermann, H. [2004], 'International Journal of Urban and Regional Research' vol. 28 issue 4 December 2004. p. 919-929
- Goedvolk, E. , Korsten, A. [2008], 'Bevolkingsdaling vraagt paradigmaverandering', Bestuurswetenschappen 62 [2]: 82-89.
- Goossens, J. M. [2011], 'Krimp: een transformatie van bevolking en woningvoorraad; De woningmarkt van de Westelijke Mijnstreek in een krimpcontext vanuit een 'multi-level governance' benadering'
- Göschel, A [2003], 'Stadtumbau – Zur Zukunft schrumpfender Städte vor allem in den neuen Bundesländern', in: Informationen zur Raumentwicklung [2011], [10/11], pp 605-616.
- Graaff, T. de, et al. [2008], 'Woon-werkdynamiek in Nederlandse gemeenten', PBL.
- Großmann, K., Haase, A., Rink, D. [2008b], 'Schrumpfung definieren - Reflexionen zu Begriff, Konzept und Debatte'.
- Groen, M. de, Klaver, J.F.I. & Renooy, P.H. [2009], 'Verkenning rijksagenda krimp en ruimte'.

H

- Haase, D. [2005], 'Derivation of predictor variables for spatial explicit modeling of 'urban shrinkage' at different scales', paper voor het 45th Congress ERSA. Session on Modelling land use change. 2009.
- Haase, D., Holzkämper, A., Seppelt, R. [2006], 'Rethinking urban development: Residential vacancy and demolition in Eastern Germany – conceptual model and spatially explicit results'.
- Haase, D., Nuissl, H. [2006], 'Does urban sprawl drive changes in the water balance and policy? The case of Leipzig [Germany] 1870 – 2003', Landscape and Urban Planning.
- Haase, D., Lautenbach, S. & Seppelt, R. [2010], 'Modeling and simulating residential mobility in a shrinking city using an agent-based approach', Elsevier online journal

- Haase, A., Hospers, G., Pekelsma, S., Rink, D. [2012a], *'Shrinking Areas: Frontrunners in Innovative Citizen Participation'*, European Urban Knowledge Network [EUKN], Platform 31
- Haase, A. & Rink, D. [2012b], *'Protest, participation, Empowerment, Civic Engagement in Shrinking Cities in Europe: The example of Housing and Neighbourhood Development'*, in: Haase, A., Hospers, G., Pekelsma, S., Rink, D. [2012], *'Shrinking Areas: Frontrunners in Innovative Citizen Participation'*, European Urban Knowledge Network [EUKN], Platform 31
- Hall, P. [2012], *'balancing European Territory. The challenge of the Post-Neoliberal Era'*, in: Ganser, R. and Piro, R. [2012], *'Parallel Patterns of Shrinking Cities and Urban Growth'*, chapter 2, pp 27-43.
- Hannemann, C. [2000], *'Zukunftschance Schrumpfung - Stadtentwicklung in Ostdeutschland'*, in: Hager, F., Schenkel, W., *'Schrumpfungen. Chancen für ein anderes Wachstum'*, Berlin et al.: 99-105.
- Hanneman, C. [2004], *'Marginalisierte Städte: Probleme Differenzierungen und Chancen ostdeutscher Kleinstädte in Schrumpfungsprozess'*, Berlin: BWV Berliner Wiss.-Verlag
- Häussermann, H. & Siebel, W. [1987], *'Neue Urbanität'*, Frankfurt.
- Healey, P. [1997/2006], *'Collaborative planning, shaping places in fragmented societies'* [2nd edition].
- Healey, P. [2004], *'The Treatment of Space and Place in the New Strategic Spatial Planning in Europe'*. International Journal of Urban and Regional Research, Vol. 28, No. 1, page 45-67
- Healey, P. [2007], *'Urban Complexity and Spatial Strategies: Towards a relational planning for our times'*
- Healey, P., B. Needham, A. Motte [1997], *'Making Strategic Plans - Innovation in Europe'*.
- Heijenrath, I. [2011], *'Gebiedsontwikkeling in krimpgebieden'*, [MCD 6]
- Hengstmengel, W. [2011], *'Sociale duurzaamheid binnen herstructurering in krimpregio's'*
- Hinssen, J. & Derks, W.M. [2008], *'Afkicken van de groei. Bestuurlijke reflexen bij demografische krimp'*, Bestuurswetenschappen 62 [6]: 114-124.
- Hollander, J., Németh, J. [2011], *'The bounds of smart decline: a foundational theory for planning shrinking cities'*.
- Hölsgens, T. [2012], *'Bevolgingskrimp en verhuismotieven in Midden-Limburg Oost: Een neerwaartse spiraal?'*
- Hooimeijer, P. [2006], *'Gezien de vergrijzing en afnemende immigratie moet Nederland actieve gezinspolitiek voeren'*, Rooilijn 39 [3]: 108.
- Hospers, G.J. [2010], *'Krimp'*, Uitgeverij SUN.
- Hospers, G.J. [2012], *'Urban Shrinkage and the Need for Civic Engagement'*, in: Haase, A., Hospers, G., Pekelsma, S., Rink, D. [2012], *'Shrinking Areas: Frontrunners in Innovative Citizen Participation'*, European Urban Knowledge Network [EUKN], Platform 31
- Hospers, G.J. [2013], *'Fan Fryslan' over regiomarketing'*
- Hospers, G.J. en N. Reverda [2012], *'Krimp, het nieuwe denken: bevolgingsdaling in theorie en praktijk'*
- Hovens, P., Derks, W.M. & Klinkers, L. [2009], *'Bevolgingsontwikkeling Zuidwest- Nederland. Gevolgen voor arbeidsmarkt en economie'*.

I

- IBA-Büro [ed.] [2006], *'The Other Cities, Band 3'*, IBA Stadtbau 2010, Berlin: Jovis Verlag GmbH
- Idenburg, P.J. [1993], *'Four styles of strategy development'*. In: Long Range Planning Vol. 26, No.6. p.132-137.
- Imhoff, E. van & van Wissen, L. [2001], *'Bevolgingsveroudering en de arbeidsmarkt in Europa'*, In: de Feijter, H., Fokkema, T. & van der Wijst, T. [2001], *'Donkere wolken boven sociaal Europa? Nationale en Europese aanpak van vergrijzing.'* Boekaflevering Bevolking en Gezin 30 [2]: 5-34.

J

- Jacobs, J. [1961], *'The Death and Life of Great American Cities'*
- Jessen, J. [2012], *'Conceptualizing Shrinking Cities - A challenge for Planning Theory'*, in: Ganser, R. and Piro, R. [2012], *'Parallel Patterns of Shrinking Cities and Urban Growth'*, chapter 3, pp 45-58.
- Jong, A. de [2007], *'Regionale huishoudensprognose 2005-2025'*, The Hague: RPB/ CBS.
- Jong, A. de & Duin, C. van [2009], *'Regionale prognose 2009-2040: Vergrijzing en omslag van groei naar krimp'*, The Hague: PBL & CBS.
- Jong, A. de, Verwest, F. [2009], *'Tot 2025 bevolkings- en huishoudenskrimp'*, in: Latten, J. & Musterd, S. [2009], *'De nieuwe groei heet krimp. Een perspectief voor Parkstad Limburg'*.
- Jong, A. de & Garssen, J. [2009], *'Toekomstige regionale trends: groei naast krimp'*, in NIDI rapport nr.80, Amsterdam: KNAW Press, pp. 59-85.

K

- Kabisch, S. [2006], *'Stadtumbau Ost und west: Chancen und Grenzen von Schrumpfung'*, in: Kulke, E., Monheim, H., Wittmann, P. [2006], *'Schrumpfung und Entgrenzung in der Stadtentwicklung'*.
- Kabisch, S., Haase, A. en Haase, D. [2006], *'Beyond Growth – Urban development in shrinking cities as a challenge for modeling approaches'*
- Kaltenbrunner, R. [2006], *'The Future of Urban Redevelopment in Eastern Germany Seen in the European Context.in: 'Die anderen Städte: IBA-Stadtumbau 2010*
- KAW architecten en adviseurs [2011], *'Van Krimp naar kwaliteit'*
- Karssenberg, H. [2007], *'Wolfgang Kil: The Shrinking City'*
- Katz, P. [1994], *'The new urbanism: Toward an architecture of community'*, New York: McGraw-Hill.
- KcBB [Kenniscentrum voor Bevolkingsdaling en Beleid] [2010], *'Digitaal Basisboek Bevolkingsdaling'*
- KEI [2010], *'Dossier Stoomcursus stedelijke vernieuwing'*
- Kempen, R. van & Priemus, H. [1999], *'Undivided Cities in the Netherlands: Present situation and Political Rhetoric'*, pp. 641-657
- Khandekar, S. & Van Haeften, P. [2006], *'Omgaan met krimp: een nieuw paradigma'*
- Kleinhans, R.J. [2005], *'Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting'*, Delft: OTB.
- Klinkers, L. , Hovens, P., Derks, W.M. [2009], *'Krimp-en-de Regels. Over beleid en regels die het bestrijden van de effecten van bevolkingsdaling hinderen'*
- Kocks, M & Gatzweiler, H.P. [2005], *'Öffentliche Daseinsvorsorge und demographischer Wandel'*
- Koziol, M. [2006], *'Dismantling infrastructure'*, in: Oswalt, P. [2006], *'Shrinking Cities volume 2'*, pp.76-79
- Kullberg, J. (2006). *'De tekentafel neemt de wijk. Beloften en beperkingen in de herstructurering van buurten'*

L

- Laan, E.E. van der Laan [2009a], *'Speech van minister Van der Laan bij in ontvangst nemen van de publicatie van J. Latten & S. Musterd De nieuwe groei heet krimp. Een perspectief voor Parkstad Limburg'*, 11 Feb 2009
- Lammerts, R. & Dogan, G. [2004], *'Werkelijk Waar. Onderzoek naar economische en sociale participatie en voorzieningengebruik door bewoners van kleine dorpen in Midden- Drenthe'*
- Langner, M. & Endlicher, W. [2008], *'Shrinking cities: Effects on urban ecology and challenges for urban development'*.
- Latten, J. [2009], *'Is krimp de nieuwe groei?'*, presentatie *'De nieuwe groei heet krimp'*
- Latten, J. & de Jong, A. [2005], *'Nieuwe Bevolkingsprognose cbs: Veel verandering, weinig groei'*. Demos 21
- Laursen, L. H. [2008], *'Shrinking Cities or Urban Transformation!'*, PhD-thesis, University Aalborg
- Leenes, J. [2009], Dossier Krimp, Noorderbreedte, 33 [special edition]:1-35.
- Leidelmeijer, K. & van Kamp, I. [2003], *'Kwaliteit van de leefomgeving en leefbaarheid; naar een begrippenkader en conceptuele inkadering'*, RIGO en RIVM, i.o.v. VROM, Bilthoven.
- Leidelmeijer, K. et al. [2008], *'De Leefbarometer. Leefbaarheid in Nederlandse wijken en buurten gemeten en vergeleken'*. rapportage instrumentontwikkeling.
- Lesthaeghe, R. en van de Kaa [1986], *'Twee demografische transitie?'*, in: Bevolking: Groei en Krimp, pp. 9-24.
- Lindt, M. van de, D. Loorbach & J. Rotmans (2002), *'De stad als systeem'*. Cahier reeks, NIDO, KEI
- Loeber, A. (2003), *Inbreken in het gangbare. Transitie management in de praktijk: De NIDO-benadering*
- Louter, P., Eikeren, P. van & Yap Hong Seng, M.M.V. [2009], *'Bevolkingsafname in Nederland. De gemeentelijke bevolkingsdynamiek in beeld'*, Bureau Louter.

M

- Mallach, A. [2010], *'Facing the Urban Challenge: The Federal Government and America's Older Distressed Cities'*
- Marlet, G. [2009], *'De Aantrekkelijke stad'*
- Marlet, G. et al. [2011], Leefbaarometer - update 2010
- Martinez-Fernandez, C. & Wu, T. Wu [2007], *'Stadtentwicklung in einer differenteren Wirklichkeit - schrumpfende Staedte in Australien'*, in: Berliner Debatte Initial 18/1, 45-60.
- Martinez-Fernandez, C. et al. [2011], *'The territorial dimension of the European Social Fund: a local approach for local jobs?'*, OECD [LEED] Working Papers, No. 2011/23
- Martinez-Fernandez, C. , Kubo, N. , Noya, A. and Weyman, T. [2012], *'Demographic Change and Local Development: Shrinkage, Regeneration and Social Dynamics'*
- McKeon, A. [2010] Smart Decline and Planning Ideology

- Middelkoop, M. Van [2010], *'Hypotheekcrisis' in regionaal perspectief*
- Min. van BZK, VROM, VNG & IPO [2009], *'Krimpen met kwaliteit. Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling'*.
- Ministerie van EZ [2010], *'Ondernemend met krimp! Handreiking economische bedrijvigheid bij bevolkingsdaling'*.
- Ministerie van Verkeer en Waterstaat [2010], *'Krimp en Mobiliteit, Gevolgen van demografische veranderingen voor mobiliteit'*
- Ministerie van VROM [2009a], *'Gevolgen regionale bevolkingskrimp ingrijpend'*, persbericht, 11 February 2009, The Hague: Ministerie van VROM.
- Ministerie van VROM [2009b], *'Duurzame stedelijke vernieuwing: de logica van de wijk'*
- Ministerie van VROM WWI/R&M, Ministerie van BZK, IPO & VNG [2009], *Bevolkingsdaling in cijfers*.
- Mintzberg, H. [1978], *'Patterns in Strategy Formation'*, in: *Management Science*, Vol. 24, No. 9, pp. 934-948.
- Mintzberg, H. [1983], *'Organisatiestructuren'*. Academic service Economie en bedrijfskunde. Schoonhoven.
- Mintzberg, H. [1987], *'Crafting strategy'*, *Harvard Business Review*. Harvard College.
- Mintzberg, H. [1989], *'Mintzberg on Management'*, New York: The Free Press
- Mintzberg, H. [1994], *'The fall and rise of strategic planning'*, *Harvard Business Review*, Jan 1994, pp. 107-114
- Mintzberg, H. [2007], *'Tracking Strategies: Toward a General Theory'*. Oxford [UK]: Oxford University Press
- Mintzberg, H. en Waters, J.A. [1985], *'Of Strategies, Deliberate and Emergent'*
- Mintzberg, H., B. Ahlstrand & J. Lampel [1998], *'Strategy Safari'*, Hertfordshire [UK]: Prentice Hall
- Mitchell, G. [2000], *'Indicators as tools to guide progress on the sustainable development pathway'*
- Modder, J. [2009], *'In de krimp geschoten'*, *Building Business* October 2009, pp. 54.
- Mörl, K [2009] *Municipal Strategies in Shrinking Cities in Germany*
- Mulder, A. [2006], *Shrinking cities: Explaining (local) government response*.
- Mulder, A. [2008], *'Housing Market Renewal Pathfinders: The Right Answer for Shrinking Cities?'*

N

- Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling (NNB) [2010], *'Experimenteren en inspireren: Op zoek naar (nieuwe) aanpakken voor krimp'*
- Natoewal & Halbertsma [2006], *'Coördinatie-instrumenten op rijksniveau: Inzet, gebruik en effectiviteit'*
- Neuman, M. [2005], *'The Compact City Fallacy'*, *Journal of Planning Education and Research* 25:11-26
- Newman, P. and T., Andy [1996], *'Urban Planning in Europe: international competition, national systems and planning projects'*, London: Routledge
- NICIS & Parkstad Limburg [2009], *'De nieuwe groei heet krimp'*, 11 February 2009, Rolduc, Kerkrade.
- NIDO [Nationaal Initiatief Duurzame Ontwikkeling] [2004], *'Eindrapportage NIDO-programma: Duurzame Stedelijke Vernieuwing'*
- Nimwegen, N. van en Esveldt, I. [2006], *'Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2006. Grote steden in demografisch perspectief'*, NIDI
- Nimwegen, N. van & Heering, L. [2009], *'Van groei naar krimp. Een demografische omslag in beeld'*, *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2009*. NIDI rapport nr. 80, Amsterdam: KNAW Press.
- NIROV [2012], *'Plannen voor Krimp'*
- Nowicki, P. et al. [2008], *'Biobased economy'*, LEI.
- NVD [2009], *'Groei en krimp in Nederland'*

O

- Oevering, [2010], *'Demografische krimp'*, (RABO).
- Ohno, H. [2006], *'Tokyo 2050: Fiber City'*
- Ohno, H. [2008], *'Fiber City Tokyo 2050'*, in Oswalt [2008], *'Shrinking Cities: Complete Works 3 Japan'*
- Ohno laboratory [2012], *'Fibercity version 2'*, MPF Press: The University of Tokyo
- Ohno laboratory [2012b], *'Urban Wrinkle'*
- Oort, F. van et al. [2007], *'Verhuizingen van bedrijven en groei van werkgelegenheid'*, NAi Uitgevers/RPB
- Oswalt, P. [2006a], *'Shrinking Cities volume 1'*
- Oswalt, P. [2006b], *'Shrinking Cities volume 2'*
- Oswalt, P. [2006c], *'Shrinking Cities volume 3'*
- Oswalt, P. & Rieniets, T. [2006], *'Atlas der Schrumpfenden Städte'*, Ostfildern-Ruit: Hatje Cantz Verlag.
- Oude Veldhuis, C., Verwey, W., Briene, M. & Vliet, J. van [2009], *Wat kost krimp? Scenario's voor de Regio Eemsdelta doorgerekend*.

P

- Pallagst, K. [2005], 'The end of the growth machine – new requirements for regional governance in an era of shrinking cities'
- Pallagst, K. & Wiechmann, T. [2005], '*Shrinking smart—staedtische Schrumpfungprozesse in den USA*', in: Gestring, Norbert et al [ed.], '*Jahrbuch Stadtregion 2004/05, Schwerpunkt: Schrumpfende Staedte*'.
- Pallagst, K. [2008], '*Shrinking Cities. Planning Challenges from an International Perspective*'
- Pallagst, K. [2010], '*Shrinking Cities in the United States of America*'.
- Pallagst, K. [2011], '*Shrinking Cities - a challenge for planning cultures*'.
- Panagopoulos, T. and Barreira, A. P. [2011], '*Determinants and shrink smart strategies for the municipalities of Portugal*'.
- Parks & People Foundation (2000), '*Neighborhood Open Space Management: A Report on Greening Strategies in Baltimore and Six Other Cities*', a publication of the Parks & People Foundation, Spring 2000
- Pellenburg, M. & Embregts, M. [2010], '*Krimp: tijd voor realiteitszin*', *Geografie* 19 [2]: 10-13.
- Pinkster, F. (2005). Inkomenssegregatie in Nederlandse steden. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 80, boekaflevering, p. 99-121.
- Popper, J. & Popper, D.E. [2002], '*Small can be beautiful: Coming to terms with decline*'. *Planning* 68, no. 7.
- Porter, M. E. [1996], '*What is Strategy?*', *Harvard Business Review*, November-December 1996
- Porter, M.E. [2005], '*Michael Porter on Strategy*', *Leadership Excellence*, juni 2005, vol. 22 issue 6, pp. 14
- Priemus, H. [1999], '*Instrumenten van volkshuisvestingsbeleid op een vragersmarkt*', in: B&G 26 [1]: 19-23.
- Prigge, W, Borries, F. von [2006], '*Without a model: experimental Urbanism*', in '*Shrinking Cities Volume 2*'
- Provincie Groningen [2009], '*Krimp in Groningen, Consequenties van bevolkingsdaling voor de overheid. Het andere gezicht van de ruimtelijke ontwikkeling*'.
- Provincie Groningen [2010], '*Van planning voor groei en planning met krimp Naar planning voor krimp*'.
- Provincie Limburg [2010a], '*Duurzaam Ontwikkelen*'

R

- Rabobank Nederland [2010], '*Demografische krimp. De nieuwe realiteit in perspectief*'
- Raspe, O. & Marlet, G. et al. [2009], '*Bedrijvigheid en leefbaarheid in stedelijke woonwijken*'.
- Renooy, P., de Groen, M. & Klaver, J. [2009], '*Verkenning Rijksagenda Krimp en Ruimte*'.
- Piet Renooy, P. [2013], '*wegbestemmen kan*', artikel in www.gebiedontwikkeling.nu 19 maart 2013
- ResearchNed [2010], '*Krimp als kans: Leerlingendaling in het primair en voortgezet onderwijs*'
- RIGO Research en Advies BV [2011a], '*Lessen uit Ganzedijk*'
- Rigo [2011b], '*de woningmarkt in krimpgebieden*'
- RIGO & EIB [2010], '*MKBA Herstructureringsaanpak Parkstad Limburg*'
- Rink, D. , Haase, A., et al [2011], '*How shrinkage and local governance are interrelated across urban Europe: a comparative view*', in: project Shrink Smart [2011], FP7
- Rink, D. et al. [2012a], '*Governance of shrinkage - Lessons learnt from analysis for urban planning and policy*'
- Rink, D. et al. [2012b], '*Shrink Smart, The Governance of Shrinkage within a European Context*'
- RLG [Raad voor het Landelijk Gebied] [2009], '*Kansen voor een krimpend platteland. Advies over de gevolgen van bevolkingsdaling voor het platteland.*'
- Rob/Rfv [2008], '*Bevolkingsdaling. Gevolgen voor bestuur en financiën*', Den Haag: Rob/Rfv.
- Rössler, S. [2010], '*Freiräume in schrumpfenden Städten. Chancen und Grenzen der Freiraumplanung im Stadtumbau*'
- Roth, H. and Cunningham-Sabot, E. [2012], '*Shrinking Cities in the Growth Paradigm: Towards Standardised Regrowing Strategies?*', in: Ganser & Piro [2012], '*Parallel Patterns of Shrinking Cities and Urban Growth*' ,
- Rotmans, J. [2003], '*Transitiemanagement: sleutel naar een duurzame samenleving*'.
- Rotmans, J. et al. [2000], '*Transitions & Transition Management: the case of an emission-poor energy supply*'
- Rotmans, J. & Loorbach, D. [2001], '*Transitiemanagement: een nieuw sturingsmodel*', *Arena/Het Dossier*, 6
- Rugare, S. & Schwarz, T. [2008], '*Cities Growing Smaller*', Kent State University.
- Ruimtelijke Planbureau [RPB][2006], '*Krimp en Ruimte*'

S

- Sassen, S. [2001], '*The Global City: New York, London, Tokyo*'. 2nd edition. Princeton University Press
- Scharpf, F.W. [1997], '*Games Real Actors Play: Actor-Centered Institutionalism in Policy Research*'
- Schatz, L. [2008], '*Innovation in the face of population decline: "Smart shrinkage" in Youngstown, Ohio*', PHD

- Schuyt, K. [2006], *'Steunberen van de samenleving'*, Amsterdam University Press.
- Scoop [2009], *'Leefbaarheidsonderzoek Sluis'*
- Scoop [2011], *'Themarapport Leefbaarheid'*, Middelburg 2011
- Scoop [2012], *'Sluit debasischool: sluit het dorp?'*, Middelburg 2012
- SER [2011], *'Bevolgingskrimp benoemen en benutten'*, Sociaal-Economische Raad.
- SER Noord-Nederland [2010a], *'De Bio-Based Economy in Noord-Nederland'*
- SER Noord-Nederland [2010b], *'Het Noorden geeft geen krimp'*
- SER-Zeeland [2010], *'Bio-based hotspot Zuidwest Delta: duurzame ontwikkelingskracht voor Nederland'*
- SEV [2009], *'Ontbouwingplan/verduunningsplan. Hoensbroek en Vrieheide, Heerlen'*.
- SEV, Schijndel, S. van, Rutherglen, M., [2010], *'Aanvalsplan Krimp Holwerd'*
- Shane, D. G. [2005], *'Recombinant Urbanism – Conceptual Modelling in Architecture'*, *Urban Design, and City Theory*, Chichester: John Wiley & Sons Ltd
- Shilling, D [2006], *'\$2M will expand incubator'*, *The Vindicator: September 8, 2006*
- SHRINK SMART The Governance of Shrinkage within a European Context, research Brief No. 1.
- SHRINK SMART WP1 Paper D1-D7
- Siedentop, S. & Wiechmann, T. [2007] *'Zwischen Schrumpfung und Reurbanisierung - Stadtentwicklung in Dresden seit 1990'*, *RaumPlanung* 131, 57-62.
- Sociaal en Cultureel Planbureau [SCP] [2002], *'Zekere banden: Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid'*
- Sociaal en Cultureel Planbureau [2007], *'Aandacht voor de wijk'*
- Spirn, A. W. [2005], *'Restoring Mill Creek: Landscape Literacy, Environmental Justice and City Planning and Design'*. *Landscape Research* 30, 3.
- Statistisches Landesamt Rheinland-Pfalz [2002]: *Rheinland-Pfalz 2050 - Zeitreihen, Strukturdaten, Analysen*
- Steenbekkers, A. et al. [2006], *'Thuis op het platteland'*, SCP.
- Steglich, U. [2006], *'Leinefelde: orderly retreat'*, in: Oswalt, P. [2006], *'Shrinking Cities Volume 2'*, pp.70-75
- Storper, M. and Scott, A. [1992], *'Pathways to industrialization and regional development'*, London/New York.
- Storper, M. & Walker, R. [1989], *'The Capitalist Imperative: Territory, Technology, and Industrial Growth'*
- Strohmeier, K.P. & Bader, S. [2004], *'Demographic decline, Segregation, and Social Urban Renewal in Old Industrial Metropolitan Areas'*, *Deutsche Zeitschrift für Kommunalwissenschaften* 44 [1]: 51-69.
- Strykiewicz, T. et al. [2012], *'Urban shrinkage and the post-socialist transformation: the case of Walbrzych'*
- Swope, C. [2006], *'Smart Decline'*, van <http://governing.com/articles/11cities.html>

T

- Teaford, Jon C. [2000], *'Urban Renewal and its Aftermath'*. In *Housing Policy Debate* 11, 2 [2000] p 443-465
- The Urbact Tribune [2012], *'Cities of Tomorrow, Action Today'*, article November 2012
- Thissen, F. [2010], *'Een krimpend en vitaal dorp. Op zoek naar een perspectief voor een...'*

U

- Ubink, M. [2007], *'Urban planning in shrinking cities. A comparative study between Delfzijl and Selb'*
- Ubink, M. [2008], *'Planingsstrategieën in krimpende steden'*, *Rooilijn* 41 [2]: 90-97.
- Uiterwaal, S. [2009], *'Het imago van een binnenstedelijke gebiedsontwikkeling; Over het ontstaan en het beïnvloeden van een Imago'*, [MCD 4]
- Ullman, E. L. [1954], *'amenities as a factor in regional growth'*, in: *Geographical review*, 44, pp. 119-132
- Uytterlinde, M, Van Arum, S. & Sprinkhuizen, A. [MOVISIE][2009], *'Dorpen onder druk, Een verkenning naar de maatschappelijke rol van plattelandscorporaties'*

V

- Van Berkel, R. [2007], *'Governance structures in local social policy. Analytical framework and two experiences from municipal elderly care policy in Germany'*, Paper presented in ESPAnet Conference, Vienna 2007.
- Van Buren Jones, D. [1995], *'Stadtgeschichte Detroit'*, in: *Stadtbauwelt - Themenheft der Bauwelt*, 2004-11
- Van Dale [2007], *'Van Dale Groot Woordenboek'*
- Van der Heijde, W en Netsch, S [2010], *'De onbekende krimp van Duitsland'*
- Van der Wouden, R., Van Dam, F., et al. [2006], *'Verkenning van de ruimte 2006, Ruimtelijk beleid tussen overheid en markt'*, Rotterdam/Den Haag: NAI Uitgevers/Ruimtelijk Planbureau.
- Van Iersel, J, Buys, A, Scheele, J. & Smeulders, E. [2011], *'De woningmarkt in krimpgebieden'*. RIGO
- Van Riel, C.B.M. [2003], *'Identiteit en imago, Recente inzichten in corporate communication-theorie & praktijk'*,

- Van Werven Economische Ontwikkeling [2010], 'Netwerk Noordoost: Wonen en werken in netwerken'
- Verkade, E. [2009], 'Regionaal economische gevolgen van bevolkingskrimp', in: Nimwegen, N. van & Heering, L. [2009], 'Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2009. Van groei naar krimp. Een demografische omslag in beeld', NIDI rapport nr. 80, Amsterdam: KNAW Press, pp. 163-187.
- Verma, N. & H. Shin, 'Communicative Action and the Network Society: A Pragmatic Marriage?'. Journal of Planning Education and Research, Vol. 24, page 131-140
- Verwest, F. & Dam, F. van [2007], 'Demographic decline and the housing market: consequences and possible strategies', European Network for Housing Research conference 'Sustainable urban cities'.
- Verwest, F., Dam, F. van & Groot, C. de [2007b], 'Krimp bestrijden of begeleiden?', Openbaar Bestuur 17
- Verwest, F., Sorel, N. & Buitelaar, E. [2008a], 'Demographic decline and the regional governance of housing supply', European Network for Housing Research conference.
- Verwest, F., Sorel, N. & Buitelaar, E. [2008b], 'Regionale krimp en woningbouw. Omgaan met een transformatieopgave', Rotterdam/The Hague: NAI Uitgevers/ RPB.
- Verwest, F., Sorel, N. & Buitelaar, E. [2008c], 'Krimp vraagt om regionale aanpak woningbouw',
- Verwest, F., Sorel, N. & Buitelaar, E. [2009a], 'Beleidsreacties in krimpregio's'
- Verwest, F., Sorel, N. & Buitelaar, E. [2009b], 'Krimp vraagt om veranderingen woningvoorraad, Demos 25
- Verwest, F., Dam, F. van, Daalhuizen, F. [2010], 'Het nieuwe wonen: het krimpende platteland rekt zich rijk', Geografie, 19 [9]: 42-45.
- Verwest, F. & Dam, F. van [2010a], 'Demografische krimp en regionale economie', Rooilijn, 43 [7]
- Verwest, F. & Dam, F. van [2010b], 'Van bestrijden naar begeleiden: demografische krimp in Nederland: Beleidsstrategieën voor huidige en toekomstige krimpregio's',
- Verwest, F. [2011], 'Demographic Decline and local government strategies', proefschrift
- Vigar, G., S. Graham & P. Healey [2005], 'In Search of the City in Spatial Strategies: Past Legacies, Future Imaginings'. Urban Studies, Vol. 42, No. 8, page 1391-1410
- Visser, P. and Van Dam, F. [2006], 'De prijs van de plek. Woonomgeving en woningprijs'.
- Visser, K. [2010], 'Beter een goede buur dan een verre vriend? Op zoek naar de oorzaken van buurtverval en de betekenis van sociale cohesie in de gemeente Utrecht'
- Vliet, M. van [2009], 'Kracht door krimp'
- VNO-NCW [2011], 'Duurzaamheid is gouden kans voor economie'
- Voortgangsrapportage Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling, juni 2011
- VROM [2009], 'Verkenning Rijksagenda Krimp en Ruimte'. Den Haag.
- VROM-raad (2006), 'Stad en stijging. Sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing'

W

- Wachter, S. M. & Gillen, K. [2006], 'Public Investment Strategies: How They Matter for Neighborhoods in Philadelphia - Identification and Analysis'
- Waldheim, C. et al. [2001], 'Stalking Detroit', Barcelona: ACTAR
- Weyman, T. & Martinez-Fernandez, C. [2012], 'Demographic change and shrinkage in Australian communities'
- Wiechmann, T. [2007], 'Strategic Flexibility beyond Growth and Shrinkage; Lessons from Dresden, Germany'
- Wiechmann, T. [2008], 'Errors expected – aligning urban strategy with demographic uncertainty in shrinking cities', International Planning Studies, 13 [4], p. 431-446.
- Wiersinga, W. [1997], 'Compensation as a strategy for improving environmental quality in compact cities'
- Wissen, L.J.G. van [2008], 'Krimp is niet zo erg', Aedes-magazine 6 [28 March 2008]: 12-15.
- Wissen, L.J.G. van [2009], 'Migratie en krimp in het Noorden', Demos 25 [1]: 13-16.
- Wittebrood, K. & van Dijk, T. [2007], 'Aandacht voor de wijk. Effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid', Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wouw, D. van der, Walrave, W., Bakker, E. & Sluijs, J.V. [2009], 'Leefbaarheidsonderzoek Sluis. Een onderzoek naar de veronderstelde en ervaren leefbaarheid met de nadruk op de 10 kleine kernen van de gemeente Sluis'.

Z

- Zeeuw, F. De, et al. [2011], 'Gebiedsontwikkeling in een andere realiteit: wat nu te doen?' Delft: TU Delft, Praktijkstoel Gebiedsontwikkeling.

BIJLAGEN

Bijlage 1 Internationale organisaties

welke zich bezighouden met krimp

SCiRN™ (The Shrinking Cities International Research Network)

De Shrinking Cities International Research Network (SCiRN™) is een wereldwijd onderzoeksconsortium bestaande uit wetenschappers en experts uit verschillende instituties welke onderzoek doen naar krimp-gebieden in een globale context. De missie van SCiRN is om internationale bewustwording te creëren en het promoten van beurzen over demografische krimp in stedelijke regio's.

SCiRN was initiated in 2004 by visiting scholars at the Institute of Urban and Regional Development, University of California, Berkeley. It is an interdisciplinary group of urban planning academics and researchers from five continents, which conducts research on shrinking cities in a global, comparative perspective. Its members have carried out research in the US, Mexico, Brazil, Germany, France, United Kingdom, South Korea, Australia, and Japan. SCiRN's PhD Academy is also an international group of PhD students whose doctoral research focuses on shrinking cities.

The work being developed by the network since 2004 includes case studies of suburbs, cities, towns, and regions that are investigated through a common comparative framework. It aims to produce both theoretical and methodological tools for analysing Shrinking Cities in different national contexts. In the long run an important repository of data will be gathered through the development of an observatory of shrinking cities. The first results of the SCiRN™ have been presented every year to international conferences such as those organised by planning disciplines or at specialised conferences organised by the network. Internal workshops have been organized every year and research results have been published.

SCiRN™ activities include:

- exchange ideas, methods, resources and develop a strategic framework for discussion of the shrinking cities phenomenon,
- disseminate research findings through publications, conferences, workshops,
- network with institutions and other groups focused on similar topics,
- provide policy analysis and advice on shrinking cities and regions.

<https://sites.google.com/site/shrinkingcitiesnetwork/>

Shrink Smart

SHRINK SMART is collaborative research project funded by the 7th Framework Programme/Socio-economic Sciences and Humanities of the European Commission, and studies how this challenge is met by policies and governance systems in different types of shrinking urban regions. The project is based on comparative case studies from seven urban regions throughout Europe and aims on analyzing trajectories of shrinkage, as well as challenges for urban planning and governance.

All across Europe numerous cities have experienced population losses in the last decades. As a consequence "urban shrinkage" has become a main challenge for urban development. The project aims on analyzing different trajectories of shrinkage, understanding main challenges for urban planning and elaborating alternatives for urban governance. As a result of the project, different trajectories of shrinkage processes within Europe will be defined and a set of policy recommendations for different constellations of shrinking cities will be developed. Shrink smart will engage in extensive dissemination activities and develop a set of tools and policy recommendations.

It is the major goal of SHRINK SMART is to study the role of policies and governance systems in different types of shrinking urban regions..

SHRINK SMART's potential for innovation lies particularly in the following areas

- a) tackling shrinkage as a "normal pathway" of urban and regional development;
- b) examining different [national and local] European pathways of shrinking urban regions and related challenges for local governance arrangements in a comparative manner;
- c) explicitly seeking practical solutions related to different types of shrinking cities and their needs.

<http://www.shrinksmart.eu/>

Shrinking Cities

One of the most extensive investigations of shrinking cities is done by an international study group called Shrinking Cities. The German Shrinking Cities project was initiated by the Kulturstiftung des Bundes (German Federal Cultural Foundation) and was carried out from 2003-2005 under the curatorship of Philip Oswalt, Berlin in co-operation with the Leipzig Gallery of Contemporary Art, the Bauhaus Dessau Foundation and the magazine Archplus. This research and design project looks at shrink as a cultural challenge, and through investigation of four sites the goal is to come with suggestions: *"The objective of the shrinking cities project is to identify new modes of action capable of shaping and qualifying the urban transformation resulting from shrink."* [Shrinking Cities 2006a]

The project "Shrinking Cities" has investigated the worldwide phenomenon of urban shrinkage focusing four urban regions: Detroit (Amerika), Halle/Leipzig (Germany), Manchester/Liverpool (Britain), and Ivanovo (Russia). In a second phase of the project, ideas for alternative models of action and intervention were developed. A network of more than 200 artists, architects, academics and local initiatives participated in four years of investigations. The results of the project (2002-2006) were first presented in exhibitions at the KW Institute for Contemporary Art, Berlin (fall 2004); the Zentrum für zeitgenössische Kunst (ZfzK), Halle/Neustadt; and the Galerie für Zeitgenössische Kunst Leipzig (Museum of Contemporary Art Leipzig; winter 2005/06). Several books and digital publications have been published. Recently, the Shrinking Cities exhibition is shown in New York, Tokyo and Detroit.

Shrinking Cities seeks to expand Germany's city-planning debate - until now concentrated on questions of demolishing surplus apartments and improving residential quarters - to address new questions and perspectives. The project also places developments in eastern Germany in an international context, involving various artistic, design, and research disciplines in the search for strategies for action. The emphases of the research and exhibition project, Shrinking Cities, are, first, an international study of processes of shrinking (first project phase) and, second, the development of strategies for action for eastern Germany (second project phase).

The goal of the international study initiated by the project Shrinking Cities is to further the comparative discussion, thus far neglected, of the problem of shrunken cities. The study aims to foster the exchange of experience and knowledge and to contribute to the formation of an international working community. With the study, we hope to gain deeper insights into the processes of and into new aspects of dealing with shrinking urban spaces. It will also provide a basis for developing interventions in shrinking cities. The international study comprises on-site studies of the four examined places, a global statistical study, and cultural research.

Each site stands for a specific form of shrinking: In Detroit, the focus is on the consequences of suburbanization, in Manchester/Liverpool on deindustrialization, and in Ivanovo on post-socialism, while in the Halle/Leipzig region several of these factors come together.

Beyond that, the project Shrinking Cities has for the first time investigated and documented urban shrinking as a global phenomenon. For a worldwide investigation of shrinking cities, the project Shrinking Cities evaluated historical population data from more than 8,000 cities. This evaluation's period of measurement extends from 1950 to 2000. All known shrinking cities with populations larger than 100,000 were taken into consideration for the international comparison and the worldwide cartography. The results of the study were shown at the exhibition "Shrinking Cities" and were published in the form of an atlas. The results of the statistical study were depicted in maps and diagrams, and were published in 2005 in the Atlas of shrinking Cities. Supplementing this, short portraits of forty shrinking cities all over the world will be presented. The portraits show that shrinking can be triggered by such causes as political events, military conflicts, economic and health developments, or geographical facts.

<http://www.shrinkingcities.com/>

The Shrinking Cities Group

Another group working with shrinking cities is the Shrinking Cities Group which is an interdisciplinary group of researchers and policymakers from the five continents North America, South America, Europe, Asia and Australia based at University of California's Institute of Urban and Regional Development (IURD), Berkeley. Where the Shrinking Cities Project had a more cultural approach, this group has a more theoretical approach and it is working with Shrinking Cities "in a global perspective, setting the context

for in-depth case studies in selected cities and considering specific social, economic, environmental, cultural and land-use issues”

The goal is to redefine regional governance both in the US and beyond and the group has four objectives, which are: 1) to develop a strategic framework for discussion of the shrinking cities phenomenon based on key research questions; 2) to establish a network of experts (research and practice) for the exchange of information and feedback on the shrinking cities phenomenon; 3) to find and evaluate (through a series of case studies) successful patterns of revitalization or strategic models that can be generalized and applied to other regions and finally; 4) to communicate findings to policy-makers around the world.

Apart from these four objectives the group has seven research questions which form the basis for their case study research. The seven research questions are as follows:

- 1) What are the different effects of city shrinkage on demographics, economics, social life and urban form?
- 2) Which urban and regional policies, programs and strategies have been successful in addressing the problem of shrinking cities?
- 3) What are the respective roles of public and private initiatives? How can they be coordinated? Who are the key players in the redevelopment process of shrinking cities?
- 4) What are the key factors linking globalization and city shrinkage? Can successful approaches be generalized or are they locally/regionally specific?
- 5) Which assumptions, concepts, values and practices of planning and development need revision in view of the shrinking cities phenomena? Is there a need for a new vision and a shift in paradigm for urban and regional planning and growth?
- 6) What are the policy implications of shrinking cities for urban and regional development?
- 7) What are the respective roles of local, regional and national policies and programmes? Globalization and sustainable communities, sustainable growth and possibilities of early warning systems?

Furthermore, each case will be looked at through a specific lens in order to understand the role that different approaches, policies and strategies have in the re-generation of shrinking cities. The lenses are: innovation, environmental sustainability, culture and creative industries, information and communication technologies, land use and the interdependence of shrinking and growing, transport and industry infrastructure, community involvement, shrinking suburbs and core cities in large metropolitan regions, post-socialist cities - all these are to contribute to a broad and well documented analysis of the cases.

De data komt van de website www.nhi.org/go/berkeley welke valt onder de National Housing Institute (<http://www.nhi.org/>), maar is inmiddels niet meer beschikbaar.

OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development*)

The OECD is a unique forum where governments work together to address the economic, social and environmental challenges of globalisation. The OECD is also at the forefront of efforts to understand and to help governments respond to new developments and concerns, such as corporate governance, the information economy and the challenges of an ageing population. The Organisation provides a setting where governments can compare policy experiences, seek answers to common problems, identify good practice and work to co-ordinate domestic and international policies. The OECD member countries are: Australia, Austria, Belgium, Canada, Chile, the Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Ireland, Israel, Italy, Japan, Korea, Luxembourg, Mexico, the Netherlands, New Zealand, Norway, Poland, Portugal, the Slovak Republic, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, the United Kingdom and the United States. The European Union takes part in the work of the OECD.

OECD Publishing disseminates widely the results of the Organisation's statistics gathering and research on economic, social and environmental issues, as well as the conventions, guidelines and standards agreed by its members.

About LEED: The OECD Programme on Local Economic and Employment Development (LEED) has been advising government and communities since 1982 on how to respond to economic and demographic change and tackle complex problems in a fast-changing world. It draws on a comparative analysis of experience from some 50 countries in the Americas, Asia, Australasia and Europe in fostering economic growth, employment and inclusion.

www.oecd.org/cfe/leed.

IBA Stadtumbau

In 2001 introduceerde de Duitse federale overheid het Stadtumbau Ost-programma; enkele jaren later gevolgd door het Stadtumbau West-programma. Dit programma helpt steden om zich aan te passen aan grootschalige demografische en economische veranderingen. De federale overheid ondersteunt tot 2009 een aantal geselecteerde (krimpende) pilot-steden en heeft alleen al voor het Stadtumbau Ost-programma in totaal 1 miljard euro beschikbaar gesteld. Daarnaast leveren ook de deelstaten en de gemeenten zelf een financiële bijdrage. Het Stadtumbau-programma biedt de krimpgebieden niet alleen geld om sloop en herstructurering in krimpgebieden mogelijk te maken, maar stimuleert ook de onderlinge kennisuitwisseling over dit onderwerp. Daarnaast probeert het programma een denkomslag te bewerkstelligen. Tot slot hanteert de IBA het motto *weniger ist mehr* en wordt getracht de negatieve associaties die vaak aan krimp kleven weg te nemen en om te buigen in positieve.

www.stadtumbau-ost.info

www.stadtumbau-west.de

COST European Cooperation in Science and Technology

The COST Action CIREs is a network of more than 60 European researchers working on the topic of urban shrinkage in Europe. As the shrinking cities phenomena – a result of demographic, economic, political and physical transitions – is nowadays widespread throughout Europe, it is a future challenge to deal with considerably smaller but nevertheless livable cities. Hence, the COST Action aims to foster knowledge on regeneration strategies in shrinking cities across Europe. Therefore measurement and illustration of shrinkage is an important foundation in terms of shared knowledge and a common database. The most significant output of the training school is a common dataset and map illustrating shrinkage in Europe.

<http://www.shrinkingcities.eu>

Living Cities

Living Cities is a nationwide, philanthropic, corporate, and public sector partnership - a consortium of large funds and financial institutions - engaged in the transformation of under-resourced neighborhoods. The Living Cities organization has worked with the review of 23 inner cities across America. The goal of the organization is to transform the lives of low-income people and the communities in which they live, by bringing the power of mainstream markets to urban neighborhoods and residents who are historically left behind. Furthermore, Living Cities support different approaches that can strengthen the role of American cities as engines for economic prosperity [Living Cities 2008]. Thereby, it is an organization that does not only operate in Baltimore, but gives financial aid to many different projects across America. This makes it a different intervention from the other interventions [Laursen 2008].

www.LivingCities.org

Bijlage 2 Krimpstatistieken

Krimp: Wereldwijd en per Continent

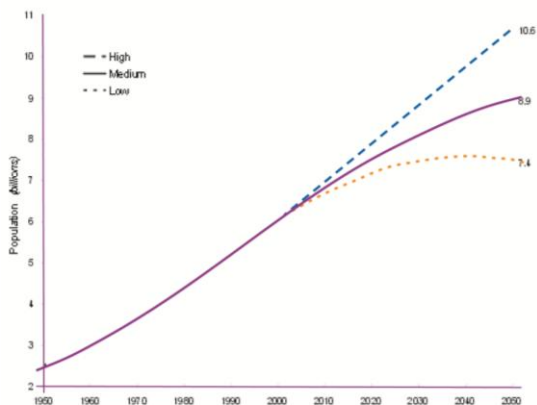
De omvang van de wereldbevolking bereikten in 2012 de zeven miljard. Het jongste rapport van de demografische afdeling van de VN laat in de langetermijn projecties tot het jaar 2300 zien dat de wereldbevolking rond het jaar 2050 rond de 8,92 miljard zal zijn en een piek heeft van 9,22 miljard rond 2075. Na dit maximum zal de wereldbevolking langzaam krimpen tot ongeveer 8,97 miljard in het jaar 2300, niet veel anders dan in 2050 [United Nations 2013].

Het rapport gaat uit van de aanname dat de vruchtbaarheid wereldwijd zal dalen van 2,56 kinderen per vrouw naar 2,02. De vruchtbaarheidscijfers zullen een groot verschil blijven vertonen. Met name tussen Europa en Afrika zal er een faseverschil zijn. Europa zal haar laagste groei meemaken rond het jaar 2050 terwijl in Afrika het dieptepunt pas 80 jaar later zal plaatsvinden als laatste der continenten. Zelfs de helft van de mondiale bevolkingsgroei zal zich dan voltrekken in maar negen landen: India, Pakistan, Nigeria, Ethiopië, Amerika, Congo, Tanzania, China en Bangladesh. In 45 landen zal de bevolking daarentegen krimpen met ten minste tien procent, zo luidt de voorspelling. Die krimp zal zich onder meer voordoen in Rusland, Japan, Italië, Zuid-Korea, Cuba, Oekraïne en in de meeste andere landen die voorheen deel uitmaakten van de Sovjet-Unie [United Nations 2013].

Noord-Amerika is bijzonder als enige regio van de Ontwikkelde Landen welke geen negatieve groei zal meemaken. Dit komt met name door de grootschalige migratie welke zich voort blijft doen tot 2050.

Europa zal, net als Azië, meer groei in het Westelijk deel kennen dan in het Oosten. De absolute vruchtbaarheidscijfers zullen dalen in verschillende gradaties afhankelijk van de omstandigheden in het land, maar onder een niveau van 1,85 kind per vrouw. Landen welke al onder dit niveau zitten zullen uiteindelijk in een tijdsbestek van circa een eeuw terugkeren naar een stabiele situatie. Alle landen hebben deze stabiele situatie bereikt rond het jaar 2175 [United Nations 2013].

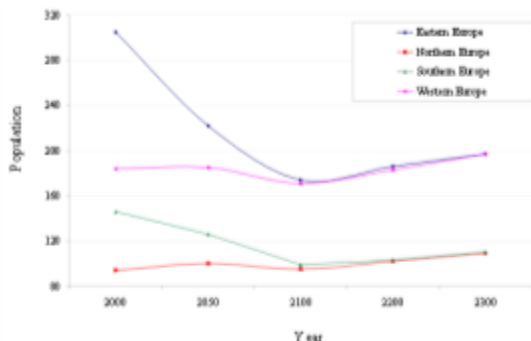
De levensverwachting zal ook gradueel toenemen, zonder bovengrens. Rond het jaar 2100 zal de levensverwachting verschillen tussen 66 en 97 jaar oud. Rond 2300 zal deze tussen 87 en 106 liggen. Deze stijgende levensverwachting zal zorgen voor een sterk verouderde samenleving. Terwijl in 2000 de wereldmediaan 26 jaar was, zal in 2100 deze 44 jaar zijn, en rond 2300 zelfs 48 jaar [United Nations 2013].

Figuur 34: projectie verwachte wereldbevolking 2000-2050

Year or period	World			More developed regions			Less developed regions		
	Medium	High	Low	Medium	High	Low	Medium	High	Low
	Population (billions)								
1950.....	2.519	—	—	813	—	—	1.706	—	—
1975.....	4.068	—	—	1.047	—	—	3.021	—	—
2000.....	6.071	6.071	6.071	1.194	1.194	1.194	4.877	4.877	4.877
2025.....	7.851	8.365	7.334	1.241	1.282	1.199	6.610	7.082	6.135
2050.....	8.919	10.633	7.409	1.220	1.370	1.084	7.699	9.263	6.325
2075.....	9.221	12.494	6.601	1.153	1.467	904	8.068	11.027	5.696
2100.....	9.064	14.018	5.491	1.131	1.651	766	7.933	12.367	4.726
2125.....	8.734	15.296	4.556	1.137	1.885	679	7.597	13.411	3.877
2150.....	8.494	16.722	3.921	1.161	2.152	633	7.333	14.571	3.288
2175.....	8.434	18.696	3.481	1.185	2.454	593	7.249	16.242	2.889
2200.....	8.499	21.236	3.165	1.207	2.795	554	7.291	18.441	2.612
2225.....	8.622	24.301	2.920	1.228	3.179	517	7.395	21.122	2.403
2250.....	8.752	27.842	2.704	1.246	3.612	482	7.506	24.230	2.223
2275.....	8.868	31.868	2.501	1.263	4.100	448	7.605	27.768	2.053
2300.....	8.972	36.444	2.310	1.278	4.650	416	7.694	31.793	1.894

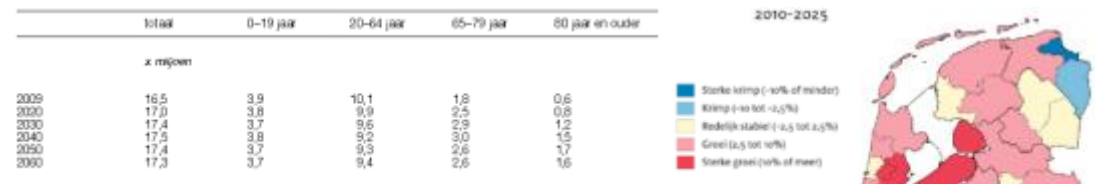
Figuur 35: tabel verwachte wereldbevolking 2000-2050

Figuur 36: prognose van de Europese bevolking tot 2300

Krimp in Nederland

Recente **prognoses** zal de Nederlandse bevolking de komende dertig jaar blijven groeien en rond het jaar 2038 een maximale omvang van 17,5 miljoen bereiken. Daarna volgt een bescheiden krimp tot 17,3 miljoen in 2060. Dit is een gevolg van de afname van de natuurlijke aanwas [CBS 2010]. Echter zullen de verschillen tussen delen van Nederland groter worden. Er zullen groei- en krimpgebieden naast elkaar bestaan. Meer dan de helft van de Nederlandse gemeenten zullen rond 2025 minder inwoners hebben dan in 2011. Daarnaast zal één op de vijf Nederlandse gemeenten een minder aantal huishoudens hebben [ROB/Rfv 2008].

Figuur xxx: prognose van de Nederlandse bevolking tot 2060

In bepaalde gebieden zal de krimp veel eerder toeslaan. In de Achterhoek, Noord- en Midden- Limburg en Zuidoost-Drenthe zal de **bevolkingskrimp** naar verwachting binnen enkele jaren inzetten. Deze krimpregio's zullen vele decennia met de krimp geconfronteerd blijven. Volgens De Klerk [2010] en Latten en Kooiman [2011] spelen regionale verschillen in aantrekkingskracht een belangrijke rol bij krimp en groei van bepaalde regio's⁶².

Figuur 37: groei en krimp in Corop-regio's

Tegenover deze krimp staat een stevige **bevolkingsgroei** in vooral het westen van Nederland. Sterke groeiregio's bevinden zich zowel in de Noord- als Zuidvleugel van de Randstad. In de Noordvleugel zullen Groot-Amsterdam, met daaromheen de Zaanstreek en Flevoland groeien. Ook zal de regio Utrecht naar verwachting tot 2025 een groei kennen (van bijna 10 procent). In de Zuidvleugel zullen de Agglomeratie Den Haag en de aangrenzende regio Delft en Westland groeien. Ook bij de regio's rond de gemeente Rotterdam (Groot-Rijnmond, Oost-Zuid-Holland, Zuidoost-Zuid-Holland) zal een duidelijke verwachte groei te zien zijn. Daarnaast zal ook in de intermediaire zone (het gebied tussen de Randstad en de randen van Nederland) groei voorkomen, zoals Noord-Overijssel (met Zwolle als kern), Arnhem-Nijmegen en het midden en oosten van de provincie Noord-Brabant. In het noorden van Nederland is Groningen (met als kern de gemeente Groningen) een sterke groeier. Al met al zijn er 24 COROP regio's met een verwachte bevolkingsgroei van meer dan 2,5 procent⁶³.

De **leeftijdsopbouw** van de Nederlandse bevolking zal de komende decennia grote veranderingen ondergaan. Het aantal ouderen en hoogbejaarden zal sterk oplopen, terwijl het aantal 20- tot 65-jarigen - ofwel de potentiële beroepsbevolking - zal afnemen (zie figuur 37). De verwachting is dat aantal 65-plussers van 2,5 miljoen in 2009 naar 4,5 miljoen rond 2040 groeit, om daarna licht te krimpen tot 4,2 miljoen in 2060. Het aantal 0- tot 20-jarigen heeft een kleine krimp van 3,9 miljoen in 2009 naar 3,7 miljoen in 2025, welke tot 2060 op hetzelfde niveau zal blijven [CBS 2010].

Net als de totale Nederlandse bevolking, zal ook het **aantal huishoudens** in Nederland de komende 25 jaar niet dalen. De prognose is dat het aantal huishoudens met ongeveer één miljoen stijgt tot 8,1 miljoen huishoudens in 2035 [Ruimtelijk Planbureau 2006a]. De stijging van het aantal huishoudens is het gevolg

62 In perifere regio's is de aantrekkingskracht laag en dit leidt tot een verlies van inwoners in alle leeftijdsklassen. Uitgaande van de prognose trekken zowel jongeren als gezinnen uit deze regio's weg en vestigen zich er weinig buitenlandse migranten. De krimp wordt voorts veroorzaakt door een daling van de natuurlijke aanwas. Zo is de vruchtbaarheid in Zuid-Limburg al geruime tijd laag en ligt deze fors beneden het vervangingsniveau van de bevolking. Daar komt bij dat de sterfte in deze regio's juist hoog is omdat ze doorgaans sterk zijn vergrijsd. Al deze trends tezamen leiden tot een negatieve bevolkingsgroei: weinig gezinnen en hierdoor weinig kinderen, veel ouderen en hierdoor veel sterfte, jongeren en gezinnen die wegtrekken en vrijwel geen vestiging van buitenlandse migranten. Dit heeft tot gevolg dat er in deze regio's minder krapte op de woningmarkt is, waardoor de huizenprijzen meestal ook lager liggen [Van Dam 2010].

63 De groeipolen in de Randstad en daarbuiten danken hun bevolkingsgroei voor een belangrijk deel aan hun grote aantrekkingskracht voor zowel binnenlandse als buitenlandse migranten [De Klerk 2010; Latten & Kooiman 2011]. Het zijn centra van technologische innovaties en stuwende bedrijvigheid, en de steden trekken studenten, alleenstaanden en hoogopgeleiden aan.

van de groei van het aantal eenpersoonshuishoudens. In gemeenten en regio's waar de bevolking is gedaald, is er niet altijd sprake van een huishoudendaling. Dit is te wijten aan de huishoudenverdunding ten gevolge van vergrijzing. De woningmarkt in een krimpcontext krijgt te maken met een kleinere woningvraag én een andere woningvraag [Nimwegen & Heering 2009].

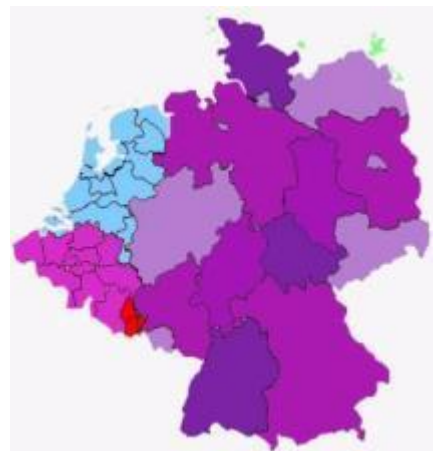
De **potentiële beroepsbevolking** krimpt volgens de prognose van 10,1 miljoen in 2009 naar 9,2 miljoen rond 2040, waarna een groei wordt verwacht tot ongeveer 9,4 miljoen in 2060 [CBS 2010].

Vergeleken met andere Europese landen is de Nederlandse situatie overigens niet zo extreem. De bevolking van bijvoorbeeld Zweden, Finland en Polen krimpen al enige jaren. Frankrijk en Duitsland hebben langer te maken met regionale bevolkingskrimp, die tevens veel ernstiger is dan in Nederland. Ook zijn de economische en ruimtelijke gevolgen van krimp in Nederland relatief beperkt in vergelijking tot andere Europese landen. Tevens is bereikbaarheid van voorzieningen aanzienlijk beter dan in veel andere landen (bijvoorbeeld Noorwegen of het Spaanse platteland) [SER 2011].

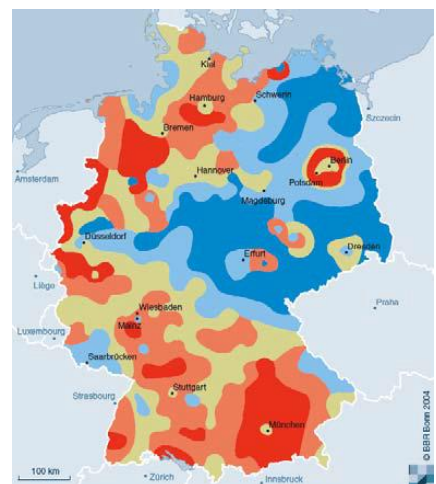
Krimp in Duitsland

Duitsland is wat betreft omvang onvergelijkbaar met Nederland. Met ruim tachtig miljoen inwoners en zestien deelstaten is het vele malen groter (figuur 39). Om Duitsland te omschrijven moet deze in twee delen opgedeeld worden, Oost en West. Bevolkingskrimp is er gedifferentieerder van aard dan in Nederland. Zo is de reden voor krimp in de Oost-Duitse deelstaten (de voormalige DDR) een andere dan die in het Ruhrgebied. De situatie in **Oost-Duitsland** is echter van dramatische proporties. In het eerste geval is de voornaamste oorzaak de verandering in het politiek-economische systeem. De volledige werkgelegenheid in Oost-Duitsland heeft na de val van de Muur in 1989 plaatsgemaakt voor het neoliberale marktkapitalisme. Dit leidde tot grote werkloosheid en het vertrek van een deel van de bevolking naar deelstaten waar het economisch beter ging, waardoor bijna elke stad in Oost-Duitsland krimpt [Jessen 2012; Van der Heijde & Netsch 2010]. Vooral vrouwen en hoogopgeleiden vertrokken, waardoor het geboortecijfer daalde en de bevolking vergrijsde. In Oost-Duitsland komt krimp daarom vooral door migratie [Matthiesen 2005]. In 2006 was er een leegstand van zo'n 1,3 miljoen woningen. 20% van de bewoners is werkloos, en meer dan een miljoen mensen (vooral jonge, hoogopgeleiden) zijn uit de zogenoemde Neue Bundesländer vertrokken. Prognoses gaan ervan uit dat er rond 2030 ongeveer 2 miljoen appartementen leeg zullen staan [Jessen 2012].

Volgens het Statistisches Bundesamt⁶⁴ krimpt de gehele Duitse bevolking in de toekomst drastisch. Deze organisatie heeft tien scenario's van de bevolkingsontwikkeling berekend. De laagste variant geeft een bevolkingsafname tot 65 miljoen in 2050 aan. De middelste voorspelt een afname tot 75 miljoen. De meest positieve voorspelling laat een afname tot 81 miljoen personen zien. De krimpen is vooral te wijten aan de afname van het aantal geboorten en de groei van het sterftecijfer (babyboomers).

Figuur 38: Nederland en Duitsland

Figuur 39: krimp in Duitsland
Donkerblauw = sterke krimp, lichtblauw = milde krimp
Donkerrood = sterke groei, lichtrood = milde groei
Bron: [BBR 2005].

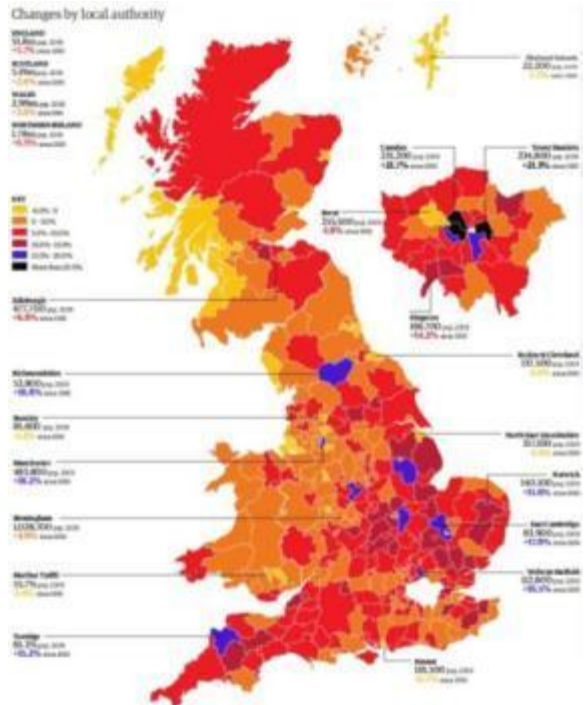
⁶⁴ <https://www.destatis.de/DE/Startseite.html>

Krimp in Groot-Brittannië

In Groot-Brittannië is er een bijzondere situatie gaande, want hoewel bijna alle EU-landen en de meeste andere Ontwikkelde Landen, verspreid over de verschillende continenten, krimp zullen vertonen, zal de bevolking in Groot-Brittannië fors toenemen. De prognoses voorspellen dat in 2029 de bevolking gegroeid zal zijn van 61.8 tot 70 miljoen en rond 2050 zal het de grootste bevolking van de EU hebben [ONS 2013]. Maar deze situatie zal niet overal in Groot-Brittannië zijn. In 38 gebieden is er al sprake van krimp en mogelijk zal dit aantal toenemen.

Deze krimp zal zich voornamelijk voordoen in voormalige industriesteden. En hoewel vele krimponderzoekers Manchester hierin als voorbeeld noemen is in de figuur hiernaast te zien, welke is opgebouwd uit zeer recente gegevens, dat in de gehele gemeente van Manchester geen krimp, maar groei te zien is.

Dit effect is een typisch voorbeeld zoals in de literatuur veel naar wordt verwezen, dat in de meeste gebieden krimp en groei naast elkaar bestaan.

Figuur 40: Population change in the UK in 2009

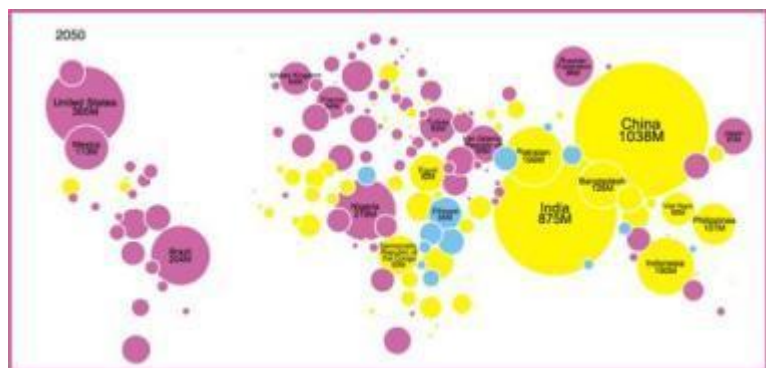
Bron: <http://www.guardian.co.uk/news/datablog/2010/sep/21/uk-population-local-authority#data>

Krimp in Amerika

Als de huidige trend doorzet zal de demografische opbouw van Amerika er halverwege de 21^e eeuw heel anders uitzien. De bevolking zal van 296 miljoen inwoners in 2005 naar 438 miljoen in 2050 stijgen. Van de toename van 117 miljoen mensen is het overgrote deel het gevolg van immigratie zijn (67 miljoen emigranten, 47 miljoen kinderen en 3 miljoen kleinkinderen van deze migranten) [Passel & Cohn 2008].

Dit is een stijging van 48% van de bevolking, hetgeen minder is dan de groei tussen 1960 en 2005 (welke 64% bedroeg).

Internationaal vergeleken zal Amerika de derde grootste bevolking van de wereld houden, na India en China welke dan ieder meer dan 1 miljard inwoners zullen hebben. Het geprognosteerde groeitempo in Amerika zal de meeste andere Ontwikkelde Landen overtreffen. Maar in Amerika zullen grote verschillen optreden. Terwijl met name de grote steden zullen groeien, zullen de landelijke gebied een sterke demografische krimp vertonen [Yen 2011].

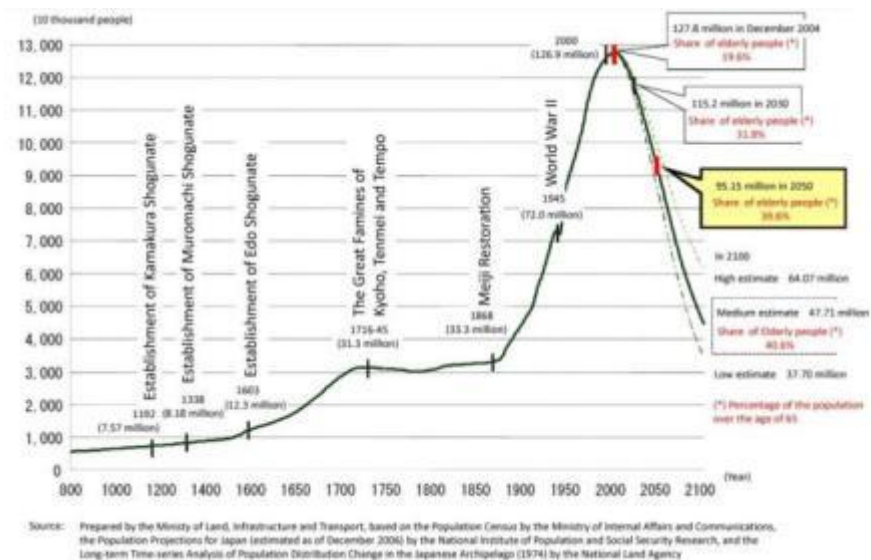

Figuur 41: Growing urban populations bron: Unicef [2012], to Mapping by Nathan Yau

Krimp in Japan

Sinds halverwege de 20e eeuw heeft Japan een afname van de bevolking gehad en is sneller vergrijsd dan enig ander Ontwikkeld Land tot het punt dat deze het herstel van haar economie belemmerde na de financiële crisis in de jaren 90. In de jaren '60 bleek al dat Japan te maken zou krijgen met een zeer sterke vergrijzing en mogelijk demografische krimp [Matsutani 2006], en was een van de meest besproken onderwerpen onder Japanse economen en sociologen. In 2010 stonden bijna alle Japanse steden op de rand van bevolkingskrimp. Tot in de jaren 2000 heeft de combinatie van een laag vruchtbaarheidscijfer in combinatie met een grote emigratiestroom een grote invloed gehad op de landelijke gebieden. Terwijl de Japanse Metropolen nog profiteerden van een grote stroom van studenten en werkzoekenden. Maar in de jaren 90 ging het tempo van de demografisch krimp en vergrijzing "te snel" [Matsutani 2006], waardoor zelfs de grootste steden van Japan de krimp begonnen te ervaren.

Als de huidige demografische trends doorzetten, zal Japan's bevolking blijven krimpen vanaf de piek van 127.5 miljoen inwoners tot een populatie van minder dan 100 miljoen inwoners rond 2050 (figuur 42). Op dit moment hebben al 1605 van de 2217 gemeenten een bevolkingsdaling ondervonden, waarbij de grootste dalingen in landelijke gebieden te zien is.

Figuur 42: Ministry of Land, Infrastructure and transport prognose in december 2006

- CBS [2010] *Bevolkingstrends: Statistisch kwartaalblad over de demografie van Nederland*, 58 - 2 (Tweede kwartaal).
- Klerk, L.A. de [2010], Verstedelijking 5.0: bespiegelingen over groei, stagnatie en contractie, *Rooilijn* 43 (5), 316-329.
- Latten, J. & N. Kooiman [2011], Aantrekkingskracht van regio's en demografische gevolgen, *Bevolkingstrends* 59 (2), 105-110.
- Matsutani, A. [2006], *Shrinking-Population Economics: Lessons from Japan*, LTCB International Library Trust/International House of Japan.
- Matthiesen, U. [2005] *Abgewandert: Human kapital in Ostdeutschland*, Oswalt, P. [red.] *Schrumpfende Städte. Band 1: Internationale Untersuchung*, Hatje Cantz Verlag, Ostfildern, p. 172-173
- Passel, J. & Cohn, D [2008], 'U.S. Population Projections: 2005-2050
- ONS [2013] (Office for National Statistics): <http://www.guardian.co.uk/news/datablog/2010/sep/21/uk-population-local-authority>
- United Nations Department of Economic and Social Affairs: Population Division [2013], 'World Population to 2300'
- Van der Heijde, W en Netsch, S [2010], De onbekende krimp van Duitsland

Bijlage 3 Meetbaarheid van de Leefbaarheid

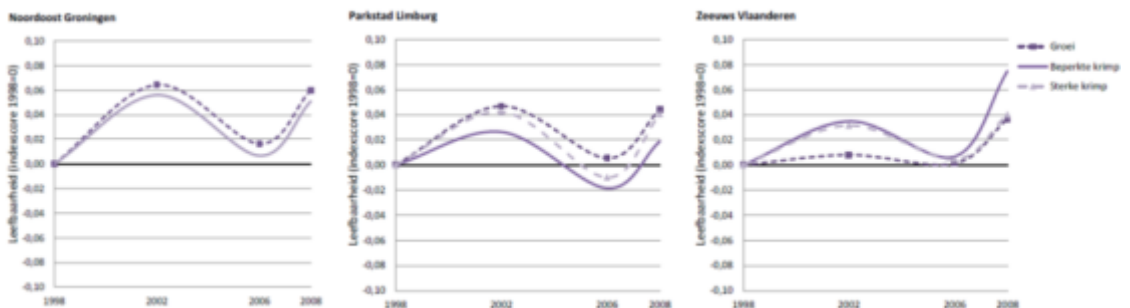
Door de brede interpretatie is het begrip leefbaarheid complex om in absolute waarden uit te drukken. Daarom is het instrument *de Leefbaarometer* door RIGO en Atlas voor Gemeenten voor BZK/WWI ontwikkeld, die op grond van vijftig achterliggende indicatoren een schatting geeft van de ervaren leefbaarheid in heel Nederland op een laag schaalniveau (zespositionele postcodegebieden).

Er wordt getoetst op: Woningvoorraad, Publieke ruimte, Voorzieningenniveau, Bevolkingssamenstelling, Sociale samenhang en Veiligheid. Hierbij zijn de beoordelingen van zeer negatief tot uiterst positief. Daarbij wordt uitgegaan van een algemeen geldend model. Een Leefbaarometer specifiek voor kleine kernen is niet beschikbaar. Hoewel de achterliggende factoren in kleine kernen waarschijnlijk anders van invloed zijn op de subjectieve leefbaarheid dan gemiddeld in Nederland, geeft deze toch een indruk [Rigo 2011b].

Figuur 43: het absolute leefbaarheidsniveau per kern

Ook bij de ontwikkeling van het leefbaarheidsniveau in de regio's die krimpen of groeien blijkt er sprake te zijn van een krimp-spiraal. Deze is niet te herkennen in de grafieken die over het absolute leefbaarheidsniveau gaan (figuur 43), maar wel bij grafieken over de ontwikkeling van de leefbaarheid (figuur 44)

Figuur 44: de ontwikkeling van de leefbaarheid in de krimp- en anticepeerregio's naar type kern in de periode 1998-2008

Bijlage 4 Cittaslow Goals (Doelstellingen)

In dit overzicht zijn letterlijk de ‘ontwerpregels’ en doelstellingen voor de Cittaslow-strategie overgenomen:

A. Environmental Goals

- A1 Apparatus to test air quality and report on conditions
- A2 Policies to maintain the quality of water supplies and ensure pollution free water in rivers and waterways
- A3 Plans for the implementation of new composting technology and the promotion of home composting
- A4 Mechanisms to measure light pollution and action plans to reduce it
- A5 Incentives to encourage the use of alternative sources of energy
- A6 Mechanisms to measure electromagnetic pollution and action plans to reduce it
- A7 Apparatus to measure noise pollution and policies to reduce it
- A8 Policies to eliminate advertising and signage clutter
- A9 Application of a formal Environmental Management System
- A10 Participation in and support for local Agenda 21 projects

B. Infrastructure Goals

- B1 Existence of well maintained public green spaces
- B2 Development and implementation of an integrated traffic management and access strategy that addresses the needs of pedestrians and conserves the historic character of the town
- B3 Disability friendly access to public places and public offices
- B4 Infrastructure that facilitates alternative mobility such as walking and cycling
- B5 Easily accessible public conveniences
- B6 Places throughout the town for people to sit down and rest
- B7 Customer friendly and uniform opening hours for all council offices
- B8 Provision of a Public Relations service to answer media and other queries about the town
- B9 Provision of a customer response service to answer public queries about Cittaslow
- B10 Initiatives that encourage local businesses to open at times that coincide with local residents’ needs

C. Urban Fabric Goals

- C1 Plans to promote the maintenance, conservation and enhancement of historic areas, buildings and artifacts of cultural and local significance
- C2 Policies to protect property and ensure the safety of the community
- C3 Initiatives to encourage the use of recyclable or reusable crockery and cutlery in local establishments
- C4 Policies to ensure effective litter and waste management including the provision of sympathetically designed litter bins
- C5 Initiatives to plant environment enhancing plants in public and private gardens
- C6 Provision and promotion of interactive websites where the public can communicate with the administrators of the town
- C7 Policies to promote eco-friendly architecture
- C8 Production of a Town Plan, Conservation Area Appraisal, Town Design Statement or similar to promote appreciation of historic centres and to make them user-friendly

D. Local Produce & Products Goals

- D1 Maintenance of an up to date register of locally produced goods and producers within the natural hinterland of the town
- D2 Organisation of events and training to raise public awareness and appreciation of local cultural and artistic traditions and skills
- D3 Policies to encourage and provide space for farmers and organic markets
- D4 Policies to increase awareness of good food and nutrition
- D5 Educational programmes to encourage and support organic, traditional and sustainable farming
- D6 Policies to preserve and support unique local foodstuffs

- D7 Policies to encourage organic farming and the independent quality certification of produce and products
- D8 Initiatives to create awareness of traditional foodstuffs
- D9 Policies to protect and support goods and produce that represent local traditions

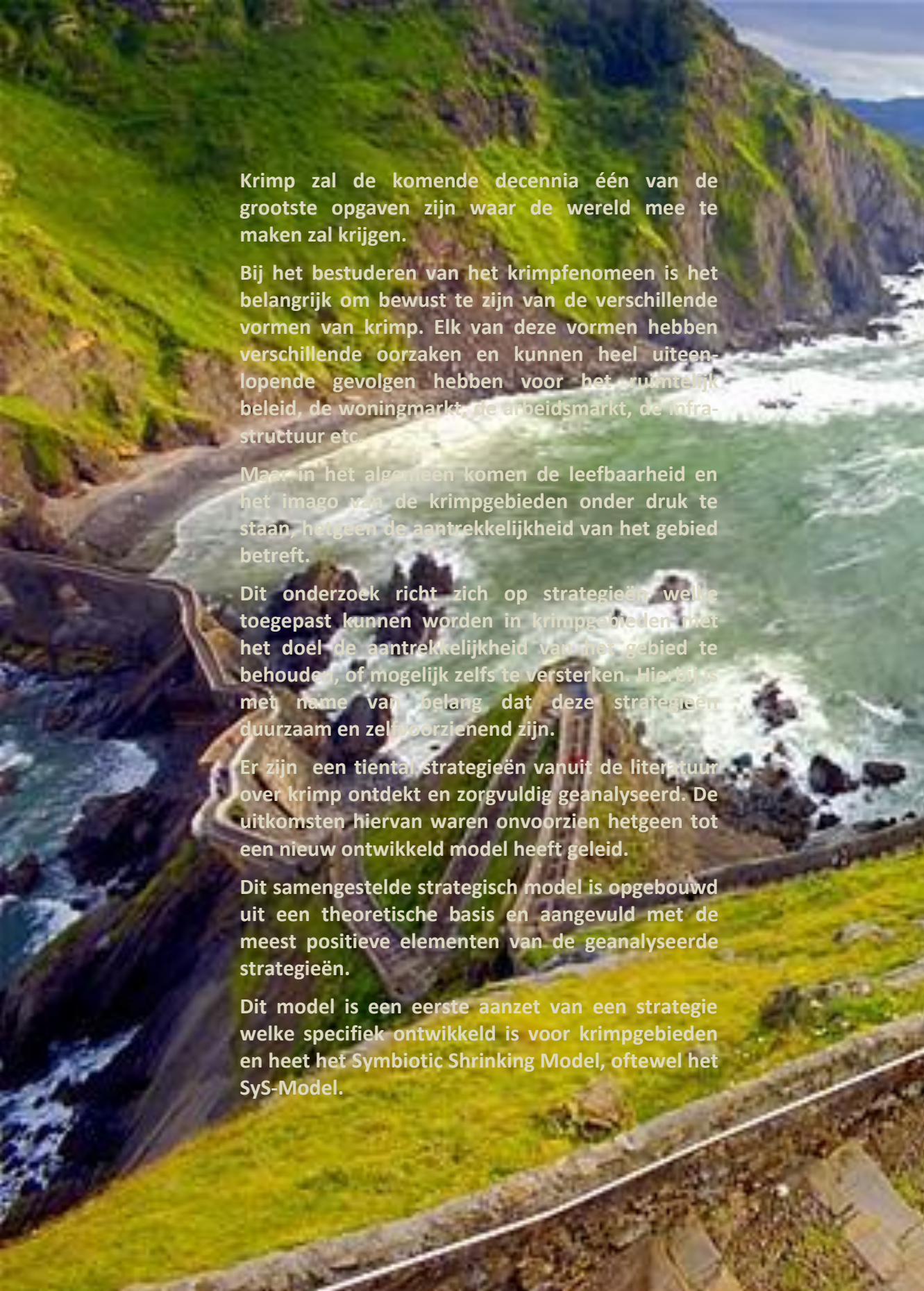
E. Hospitality & Community Goals

- E1 Commitment to develop a local Slow Food convivium
- E2 Provision of multi-lingual signposting and visitor information
- E3 Provision of customer service training for all those providing services to visitors
- E4 Development and maintenance of well marked tourist routes with interpretation and information
- E5 Production of printed guides about Cittaslow in the town
- E6 Promotion of a wide cross section of social events, sports clubs and volunteering opportunities for the whole community
- E7 Provision of managed car parks in areas offering easy access to the town centre
- E8 Promotion of special local events to encourage local people to enjoy local facilities and participate fully in community life
- E9 Promotion of local initiatives that link into Cittaslow goals and principles

F. Cittaslow Awareness Goals

- F1 Maintenance of a Directory of local organisations contributing to the aims and objectives of Cittaslow
- F2 Display of the Cittaslow logo in public places and on official documents
- F3 Promotion of the movement's aims and objectives to local residents and visitors
- F4 Maintenance of a website that illustrates how Cittaslow themes are applied in the town
- F5 Promotion of family life and healthy living for all age groups
- F6 Provision of monitoring systems and budgets to enhance the town's score against the Cittaslow membership goals
- F7 Collation of media coverage relating to Cittaslow in the town
- F8 Initiatives to involve local businesses, organisations and opinion formers in promoting Cittaslow and enhancing the town's performance against the membership goals
- F9 Policies to encourage schools, hospitals, community facilities and local businesses to use local produce, products and services

Bron: www.cittaslow.org.uk

Krimp zal de komende decennia één van de grootste opgaven zijn waar de wereld mee te maken zal krijgen.

Bij het bestuderen van het krimpfenomeen is het belangrijk om bewust te zijn van de verschillende vormen van krimp. Elk van deze vormen hebben verschillende oorzaken en kunnen heel uiteenlopende gevolgen hebben voor het ruimtelijk beleid, de woningmarkt, de arbeidsmarkt, de infrastructuur etc.

Maar in het algemeen komen de leefbaarheid en het imago van de krimpgebieden onder druk te staan, hetgeen de aantrekkelijkheid van het gebied betreft.

Dit onderzoek richt zich op strategieën welke toegepast kunnen worden in krimpgebieden met het doel de aantrekkelijkheid van het gebied te behouden, of mogelijk zelfs te versterken. Hierbij is met name van belang dat deze strategieën duurzaam en zelfvoorzienend zijn.

Er zijn een tiental strategieën vanuit de literatuur over krimp ontdekt en zorgvuldig geanalyseerd. De uitkomsten hiervan waren onvoorzien hetgeen tot een nieuw ontwikkeld model heeft geleid.

Dit samengestelde strategisch model is opgebouwd uit een theoretische basis en aangevuld met de meest positieve elementen van de geanalyseerde strategieën.

Dit model is een eerste aanzet van een strategie welke specifiek ontwikkeld is voor krimpgebieden en heet het Symbiotic Shrinking Model, oftewel het SyS-Model.